

Львівський державний університет внутрішніх справ

МЕТОДИКА
РОЗСЛІДУВАННЯ
ОКРЕМИХ ВИДІВ
ЗЛОЧИНІВ

Навчальний посібник

Львів
2019

УДК 343.98
М54

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 29 серпня 2018 р. № 1)

Рецензенти:

О. М. Гумін, доктор юридичних наук, професор;
О. В. Кондратюк, кандидат юридичних наук, доцент.

Методика розслідування окремих видів злочинів: навч.
М54 посібник / О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова
та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов.
Львів: ЛьвДУВС, 2019. 312 с.

ISBN 978-617-511-289-2

Підготовлено відповідно до програм навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування окремих видів злочинів» та «Особливості розслідування окремих видів злочинів» у закладах вищої освіти. Відображено сучасний стан протидії злочинності в нинішніх умовах з урахуванням положень Кримінального процесуального кодексу України та практики його застосування. Наведено криміналістичну характеристику злочинів, окреслено типові слідчі ситуації та викладено алгоритми дій слідчого під час розслідування злочинів, акцентовано на особливостях проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Для здобувачів вищої освіти, ад'юнктів, аспірантів, науково-педагогічних працівників, співробітників Національної поліції України та всіх, хто цікавиться методикою розслідування злочинів (кримінальних правопорушень).

УДК 343.98

© Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М., Захарова О. В.,
Марко С. І., Пряхін Є. В., Татарин Н. М., 2019

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

ISBN 978-617-511-289-2

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
Тема 1. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ГРУНТІ НЕТЕРПИМОСТІ (ст. 161 КК України).....	9
1.1. Криміналістична характеристика.....	9
1.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	20
1.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	24
Перелік контрольних питань до теми.....	42
Список використаних та рекомендованих джерел.....	42
Тема 2. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА (ст. 197 ¹ КК України).....	45
2.1. Криміналістична характеристика.....	45
2.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	58
2.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	64
Перелік контрольних питань до теми.....	83
Список використаних та рекомендованих джерел.....	83
Тема 3. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ЧИ КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА (ст. 233 КК України).....	86
3.1. Криміналістична характеристика.....	86
3.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	94
3.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	97
Перелік контрольних питань до теми.....	109
Список використаних та рекомендованих джерел.....	110

Тема 4. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ ПОЛЮВАННЯМ АБО РИБНИМ, ЗВІРИНИМ ЧИ ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ (ст.ст. 248–249 КК України).....	112
4.1. Криміналістична характеристика.....	112
4.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	124
4.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	126
Перелік контрольних питань до теми.....	136
Список використаних та рекомендованих джерел.....	137
Тема 5. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ (ст. 259 КК України).....	138
5.1. Криміналістична характеристика.....	138
5.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	146
5.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	149
Перелік контрольних питань до теми.....	163
Список використаних та рекомендованих джерел.....	163
Тема 6. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ (ст. 263 КК України).....	166
6.1. Криміналістична характеристика.....	166
6.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	174
6.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	178
Перелік контрольних питань до теми.....	186
Список використаних та рекомендованих джерел.....	187
Тема 7. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НАРУГИ НАД МОГИЛОЮ, ІНШИМ МІСЦЕМ ПОХОВАННЯ АБО НАД ТІЛОМ ПОМЕРЛОГО (ст. 297 КК України).....	189
7.1. Криміналістична характеристика.....	189
7.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	197

7.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	203
Перелік контрольних питань до теми.....	216
Список використаних та рекомендованих джерел.....	217

Тема 8. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ СУТЕНЕРСТВА АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАЙНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

(ст. 303 КК України).....	218
8.1. Криміналістична характеристика.....	218
8.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	223
8.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	225
Перелік контрольних питань до теми.....	237
Список використаних та рекомендованих джерел.....	237

Тема 9. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВИКРАДЕННЯ, ПРИВЛАСНЕННЯ, ВИМАГАННЯ ДОКУМЕНТІВ, ШТАМПІВ, ПЕЧАТОК, ЗАВОЛОДІННЯ НИМИ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА ЧИ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ АБО ЇХ ПОШКОДЖЕННЯ

(ст. 357 КК України).....	239
9.1. Криміналістична характеристика.....	239
9.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	245
9.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	247
Перелік контрольних питань до теми.....	253
Список використаних та рекомендованих джерел.....	254

Тема 10. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

(ст. 368 КК України).....	256
10.1. Криміналістична характеристика.....	256
10.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	265
10.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	270
Перелік контрольних питань до теми.....	281
Список використаних та рекомендованих джерел.....	281

Тема 11. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ.....	283
11.1. Криміналістична характеристика.....	283
11.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.....	302
11.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	303
Перелік контрольних питань до теми.....	310
Список використаних та рекомендованих джерел.....	311

ВСТУП

Одним із пріоритетних напрямів підвищення якості досудового розслідування є послідовне напрацювання і втілення у практику діяльності правоохоронних органів положень криміналістичної методики розслідування різних категорій кримінальних проваджень. Така діяльність повинна постійно забезпечуватися з боку криміналістичної науки, ґрунтуватися на принципах науковості та одного з основних часткових законів розвитку науки криміналістики – обумовленості криміналістичних рекомендацій потребами практики і вдосконалення цієї практики на базі положень криміналістичної науки.

Професійними реалізаторами головних функцій кримінального судочинства є слідчі, які в своїй практичній діяльності зобов'язані постійно використовувати засоби та методи криміналістики. Зараз система теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо використання криміналістичних знань є незавершеною, оскільки питання методики розслідування окремих видів злочинів після прийняття у 2001 р. нового Кримінального кодексу України та у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України так і залишилися нез'ясованими, тож рекомендації стосовно методики розслідування окремих видів злочинів не розроблялися. Крім того, у законодавстві України залишилися неврегульованими поняття «злочин» і «кримінальне правопорушення». Через це у навчальному посібнику переважно вживається термін «злочин», що обумовлено чинними положеннями Кримінального кодексу України.

Мета навчального посібника – розвинути сучасні наукові положення криміналістики, що використовуються під час розслідування різних видів злочинів; конкретизувати способи їх використання під час досудового розслідування; запропонувати науково-практичні рекомендації розслідування тих видів злочинів, що не отримали достатньої уваги з боку вчених-криміналістів.

Структуру навчального посібника формують одинадцять тем, які присвячені методиці розслідування окремих видів злочинів. Теми подано у послідовності, що відповідає розміщенню конкретного виду злочину у Кримінальному кодексі України. У кожній із них розкрито три питання: криміналістичну характеристику злочину; типові слідчі ситуації та слідчі версії; тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Усвідомлюючи, що постійні зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, потребуватимуть опрацювання наукою криміналістикою, авторський колектив не претендує на абсолютно повну та безапеляційну правильність наведених у посібнику положень і буде вдячний за слушні пропозиції, зауваження, побажання та рекомендації.

Тема 1

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ҐРУНТІ НЕТЕРПИМОСТІ (ст. 161 КК України)

- 1.1. Криміналістична характеристика.*
- 1.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.*
- 1.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.*

1.1. Криміналістична характеристика

Криміналістична характеристика злочинів на ґрунті нетерпимості – це сукупність узагальненої інформації щодо типових способів учинення злочину та притаманних їм слідів, знаряддя, часу, місця та обстановки вчинення злочину, характеристики особи злочинця та особливостей його мотивації, характеристики особи потерпілого, яка ґрунтується на висновках попередніх наукових досліджень та матеріалах слідчої і судової практики та використовується для визначення кола обставин, що підлягають доказуванню, формування, висунення і перевірки обґрунтованих слідчих версій та визначення основних напрямів розслідування задля забезпечення швидкого, повного, всебічного та об'єктивного розслідування злочинів.

Правова класифікація злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, може проводитись за такими критеріями:

1. За кримінально-правовим значенням:

- злочини, де «грунт нетерпимості» є обставиною, що обтяжує покарання (впливає на призначення покарання);
- злочини, де «грунт нетерпимості» є ознакою складу злочину (впливає на кваліфікацію діяння).

2. За місцем цієї ознаки серед ознак складу злочину:

- злочини, де «грунт нетерпимості» є ознакою основного складу (статті 161, 258, 300, 442 КК України);
- злочини, де «грунт нетерпимості» є кваліфікуючою ознакою або ознакою кваліфікованого складу злочину (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України).

Слід зауважити, що наведений перелік злочинів містить лише ті насильницькі злочини, які мають кваліфікуючу ознаку – вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. У разі кваліфікації дії підозрюваних за частиною другою будь-якої з вказаних вище статей або за п. 14 ч. 1 ст. 115 КК України додаткова кваліфікація за ст. 161 КК України не потрібна.

3. За елементами складу злочину:

- злочини, де «грунт нетерпимості» є ознакою об'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110 КК України – спосіб, ст. 161 КК України – суспільно небезпечне діяння, ст. 300 КК України – предмет, ст. 442 КК України – суспільно небезпечне діяння);
- злочини, де «грунт нетерпимості» є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України – мотив, ст. 258 КК України – мета).

Окрему групу утворюють злочини, де наявність такого мотиву не є обов'язковою ознакою складу злочину.

Формулюючи диспозиції таких злочинів, законодавець або не конкретизує мотив, або наводить його родові загальні ознаки. Об'єктивні чи суб'єктивні ознаки складу такого злочину свідчать про однорідність мотивів цього злочину (мотив расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату). Наявність такого мотиву при вчиненні злочину не виключається, є поширеним явищем.

У таких випадках заподіяння шкоди відносинам, що забезпечують нормальний рівний розвиток міжрасових, міжнаціональних чи міжрелігійних стосунків, виступає додатковим (переважно

факультативним) безпосереднім об'єктом кримінально-правової охорони.

Наприклад, стаття 170 (Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій) КК України встановлює відповідальність за умисне перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їхніх органів. Відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян», громадські організації можуть створюватися з різною метою для забезпечення реалізації функцій та завдань, тому до них можуть належати і релігійні організації, і організації, що утворюються для захисту інтересів національних меншин, тощо.

Так само статті 178 (Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків) КК України, 179 (Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь) КК України, 180 (Перешкоджання здійсненню релігійного обряду) КК України охоплюють діяння, які заподіюють моральну шкоду представникам релігійних конфесій.

Найнебезпечніший злочин у цій групі передбачений статтею 258 (Терористичний акт) КК України, яка вказує на застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу або інших дій, що створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

До цієї групи відносять і низку злочинів розділу XII (Злочини проти громадського порядку та моральності) КК України.

Скажімо, стаття 294 (Масові заворушення) КК України встановлює відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насиль-

ницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також за активну участь у масових заворушеннях.

Далі, стаття 295 (Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку) КК України передбачає відповідальність за публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту. Як свідчить історія, ці дії можуть мати мотиви націоналістичного характеру чи релігійних переконань.

Так само стаття 296 (Хуліганство) КК України передбачає відповідальність за хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Цей злочин також може виявлятися у вандалізмі, охоплювати різні протиправні дії, що вчинюються з мотивів расової, національної чи релігійної ворожнечі. З аналізу практики застосування статті 296 КК України випливає, що суди кваліфікують на підставі вказаної статті випадки публічних образ, закликів, побоїв між представниками різних конфесій, національних груп тощо. Також практика демонструє, що зазвичай насильницькі дії стосовно представників «видимих меншин» кваліфікуються саме як хуліганство.

Проблемними є питання віднесення до цієї категорії злочинів, які вчиняються з хуліганських мотивів, однак супроводжуються висловлюваннями, що містять в собі ознаки нетерпимості до осіб іншої раси, національності, релігії. В таких випадках умисел на вчинення суспільно небезпечних дій, які полягають в образах та нанесеннях тілесних ушкоджень різної тяжкості, виникає миттєво, в результаті конфліктної ситуації на побутовому ґрунті і виступає радше наслідком конфліктної ситуації, ніж її каталізатором. Головним чинником виникнення конфлікту в таких випадках є побутові обставини – відмова в наданні певних послуг, виконанні певних дій, необґрунтованих вимог тощо.

Відмежовуючи чисто хуліганський мотив від расової, національної та релігійної нетерпимості, слід звертати увагу на той факт, що, на відміну від хуліганства, вибір жертви при вчиненні злочинів проти життя і здоров'я на ґрунті нетерпимості обмежується

рамками належності (або симпатії) потерпілих до осіб іншої національності або раси чи релігії і обумовлений нетерпимістю та крайньою неприязню до певної національності, раси чи релігії.

Характеристика особи злочинця у провадженнях про злочини, учинені на ґрунті нетерпимості.

З психологічної точки зору вчинення перелічених злочинів, найперше, пов'язане з вираженою агресивністю, ворожістю, упередженістю, негативними соціальними установками щодо осіб іншої національності, раси, віросповідання. Таких злочинців вирізняє погана соціальна пристосованість, загальна незадоволеність своїм становищем у суспільстві. Їм властива імпульсивність, що виявляється у зниженому самоконтролі своєї поведінки, необдуманих учинках, емоційній незрілості, інфантилізмі. Морально-правові норми не впливають істотно на їхню поведінку. Такі люди зазвичай або не розуміють, чого від них вимагає суспільство, або розуміють, але не хочуть ці вимоги виконувати.

Щодо загальної психологічної характеристики особистості злочинця, то це людина нестримана, фанатична, схильна до конфліктів, ідеологічно підкована.

Такі злочини вчиняються, як правило, чоловіками віком від 13 до 30 років, які або належать до угруповання, що насаджує націоналістичну чи профашистську ідеологію, або поділяє її. Жінки переважно виконують допоміжні ролі, підбурюють до вчинення злочину, записують напад на камеру чи мобільний телефон або є спостерігачами.

Дослідження підтвердили, що здебільшого злочинці мають довгу історію виникнення ксенофобських установок і поведінки, що йде з дитинства. Багатьох правопорушників відраховували зі шкіл, навіть іноді з дитячих садків за їх агресивну поведінку, що вказує на тривалий розвиток агресивних тенденцій. Часто ці загальні агресивні тенденції виражалися проявами нетерпимості вже в юнацькому віці. Крім того, нерідко злочинці мали девіантну історію (крадіжки в магазині, грабежі, водіння без прав, шантаж інших підлітків, напади зі заподіянням травм тощо) і скоювали злочини на ґрунті нетерпимості (напад на біженців, побиття панків, залучення в пропаганду фашизму тощо).

Оскільки головною відмінністю злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, є мотив вчинення злочину, в основі дослі-

дження і доказування якого міститься особа злочинця, то в рамках криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів доцільно розглянути всі можливі аспекти характеристики особи, яка вчиняє такі злочини.

Злочини на ґрунті нетерпимості можна віднести до групи злочинів, де психологічна складова відіграє вирішальну роль.

Перш за все, це переважно насильницькі злочини, іноді вчинені в стані сп'яніння. Особи, які скоюють такі злочини, зазвичай не мають вищої освіти або лише отримують таку освіту на момент вчинення злочинів. Іноді схильність до агресії є наслідком психічних відхилень.

Розглядаючи психологічний портрет особистості злочинця, необхідно зазначити, що він агресивний, не стриманий, злий на довколишній світ, володіє сильними вольовими якостями, схильний до конфліктів, ідеологічно підкований.

Характеристика особи потерпілого в провадженнях про злочини, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.

У криміналістичній літературі неодноразово підкреслювалася важливість дослідження не тільки особи злочинця, але й особи жертви (потерпілого). Низка учених-криміналістів відносить особу потерпілого до одного з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів проти особи.

Такий акцент цілком зрозумілий, оскільки особистість потерпілого і характер зв'язку «жертва – суб'єкт злочину» накладають відбиток і на механізм вчинення злочинів, і на особливості організації їх розслідування та профілактики.

Насамперед, актуальною характеристикою особи потерпілого є його неналежність до національності України (як показує практика, переважно це євреї, представники народів Кавказу тощо). Варто зазначити, що в інших регіонах ситуація може змінюватися залежно від того, яка національність (чи більшість населення) є корінною.

До вразливих етнічних груп належать також роми. Внаслідок соціально-економічних, культурних та історичних причин члени цієї етнічної групи належать до найбідніших прошарків населення. Стейкі негативні стереотипи масової свідомості, пов'язані з ромами, побутують в українському суспільстві. Саме вони найчастіше стають об'єктами нетерпимості – починаючи від простих образ, закінчуючи дискримінацією та насильством.

Серед жертв расистів значну кількість становлять вихідці з Африки, Центральної та Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Кавказу та Закавказзя і навіть Латинської Америки.

Нині сплеску набула проблема насильства, пов'язаного з нетерпимістю, щодо іноземних студентів. Доречно говорити про те, що потенційно така негативна тенденція може завдати шкоди репутації України загалом.

Найбільш характерною рисою, притаманною жертвам цієї категорії злочинів, є їхня зовнішність і спосіб життя. Для вчинення цього виду злочину не мають значення особисті якості жертви. Визначальним для злочинця є те, що кожна з жертв, на його думку, належить до визначеної етнічної (національної чи расової) групи. Потерпілою особою може виступати як громадянин України, так і особа без громадянства чи іноземець.

Істотно відмінною рисою злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, з точки зору особи потерпілого, є їх трьохсторонній характер – обов'язкова наявність винних, потерпілих, а також тих, кому адресована інформація про ворожнечу або ненависть стосовно тієї чи іншої національності, раси чи релігії.

Найбільш незвичним і нетрадиційним є наявність третьої сторони, яка зазнає негативного впливу в результаті вчинення злочину. До третьої сторони належать будь-які представники тієї національності, раси чи релігії, стосовно яких злочинці проявляють свою ворожнечу або ненависть, чий почуття чи національну гідність принижують. Наприклад, за умови вчинення вбивства з мотивів національної нетерпимості, позбавлення життя конкретної особи виступає лише проміжною ціллю злочинців, оскільки основна мета – приниження національної гідності інших представників цієї національності. При цьому третьою стороною конфлікту або другим потерпілим у широкому розумінні цього слова буде будь-який представник цієї національності.

У разі вчинення дій, пов'язаних із нетерпимістю, передусім необхідно вирішити, кого саме слід розглядати як потерпілого, кому завдається шкода (надто коли йдеться про нематеріальну шкоду).

Як потерпілого в таких випадках слід розглядати тих осіб, чий національній чи расовій гідності завдається шкода. До речі, потерпілим може бути практично будь-який представник тієї національності або раси, стосовно якої є нетерпимість.

Слід зазначити, що характеристика особи потерпілого при вчиненні насильницьких злочинів і характеристика особи потерпілого при вчиненні ненасильницьких злочинів суттєво відрізняються.

Зупинимося на кожному з вказаних видів конкретно.

Характеристика особи потерпілого при вчиненні насильницьких злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Основною відмінністю характеристики особи потерпілого в заданій категорії злочинів є те, що такі важливі елементи характеристики особи потерпілого від інших злочинів, як вік, культурний та освітній рівень, стать, фізіологічні та психологічні якості, не мають принципового значення. Головним для злочинця під час вибору жертви цього злочину є зовнішній вигляд, антропологічні особливості тіла та окремих його частин, а також особливості одягу, що можуть свідчити про належність до певної раси, національності або релігії.

Слід звернути увагу на той факт, що громадянство чи відсутність громадянства для вибору жертви не мають значення для злочинців. Навіть якщо потерпілим стає громадянин України, це не є підставою уникати кваліфікації злочину за мотивами нетерпимості, позаяк умисел був скерований саме на спричинення насильства представнику певної раси чи національності. Такі випадки непоодинокі, оскільки, по-перше, історично склалося так, що деякі етнічні українці мають зовнішність, схожу на представників іншої раси або національності, а по-друге, є певна і не мала кількість вихідців з інших материків та регіонів світу, які за певних обставин прибули до України якийсь час тому, «осіли», одружилися, стали повноцінним членами громади і одержали українське громадянство.

Поведінка потерпілого здебільшого не має провокативного характеру, попередньо потерпілий і підозрюваний не були знайомі і не мали жодних стосунків у минулому.

Характеристика особи потерпілого від злочинів ненасильницького характеру, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.

Наразі йдеться про такі злочинні дії, як розпалювання расової, національної та релігійної ворожнечі, приниження національної гідності та образа релігійних почуттів, що вчиняються без

застосування насильства, тобто шляхом публікацій, виступів, нанесення надписів, руйнування та пошкодження пам'ятників, релігійних святинь тощо.

У разі вчинення цих злочинів особа потерпілого має значні відмінності порівняно зі злочинами насильницького характеру.

По-перше, специфікою заданої категорії злочинів є об'єкт злочину, яким виступають права громадян. Це вимагає наявності в конкретного потерпілого конкретних прав, особливо в частині об'єктивної сторони злочину, яка стосується дискримінаційних дій – порушення прав та встановлення привілеїв.

По-друге, у заданому випадку найяскравіше проявляється специфіка злочинів на ґрунті нетерпимості, яка стосується так званої третьої сторони злочину, або другої категорії потерпілих, про що йшлося вище.

У випадку, коли вчиняються дії з розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, інформація має два вектори спрямування: частина її адресована представникам певної раси, національності чи релігії, стосовно яких розпалюється ворожнеча або ненависть (перша група адресатів), а інша частина інформації – позитивного характеру (заклики до об'єднання), спрямовується представниками тієї ж раси, національності чи релігії, що й самі злочинці (друга група адресатів).

Місце та час скоєння кримінального правопорушення.

Кримінальні правопорушення досліджуваної групи можуть відбуватися в різних місцях. Залежно від їхніх характеристик вони поділяються на дві групи: приміщення та ділянки місцевості. Водночас у першій групі можна виокремити дві підгрупи: житлові приміщення та нежитлові приміщення.

До житлових приміщень належать будинки, квартири, кімнати у квартирах і будинках. До цієї ж підгрупи слід відносити і сходи, сходові майданчики, на яких, скажімо, розміщені поштові ящики, використані злочинцями для друкованих видань. Перелічені приміщення не є житловими у вузькому сенсі. Їх об'єднання в одну групу з власне житловими буде доцільним, оскільки злочинці використовують їх для досягнення своїх цілей, тому що особи, котрі проживають у житловому приміщенні (або приходять туди), проходять по сходах і сходових клітках, де злочинці розміщують надписи і рисунки, листівки з текстами і малюнками, спрямовани-

ми на нетерпимість. У процесі розслідування всі зазначені приміщення потрібно досліджувати в комплексі.

До підгрупи нежитлових приміщень можуть бути віднесені службові приміщення та приміщення, призначені для різного роду громадських масових заходів (мітингів, лекцій, зустрічей, круглих столів тощо).

До ділянок місцевості (друга група) належать парки, сквери, вулиці, площі та інші місця, які не можуть бути віднесені до категорії «приміщення».

Очевидно, що кожна із наведених груп не є і не може бути вичерпною, оскільки немає гарантії, що завтра злочинці не використають для досягнення своїх цілей якесь нове місце.

Стосовно місця вчинення аналізованої категорії злочинів потрібно зазначити, що з них 66% вчиняється на вулицях і скверах; 19% – на станціях метро, в поїздах, електричках; 4% – біля території гуртожитків; 4% – в приміщеннях; 3% – на території міських парків; 2% – на територіях ринків; по 1% на кладовищі і в транспортному засобі.

Досліджуючи місце події, треба встановити, де розташовані і що являють собою місця учинення кожного з досліджуваних злочинних дій, виготовлення, зберігання і розповсюдження друкованих видань, аудіо-, відео- чи іншої продукції (наприклад, ксенофобського змісту), тексти виступів підозрюваних, обвинувачених, виготовлення та зберігання плакатів і транспарантів аналогічного змісту, використаних винними, а також виготовлення написів або малюнків з ознаками нетерпимості, зберігання предметів і документів, що містять інформацію на ґрунті нетерпимості.

Переважає більшість насильницьких злочинів з мотивів нетерпимості (53%) вчиняється у вечірній час (з 18 до 24 години), приблизно рівна кількість вчинених злочинів доводиться на денний (з 12 до 18 години) та нічний (з 24 до 6 години) час – 21% і 24% відповідно. При цьому у ранковий час (з 6 до 12 години) вчинилося лише 2% насильницьких злочинів з мотивів нетерпимості.

Зазначимо, що, окрім часу вчинення самого кримінального правопорушення, необхідно встановити, коли відбувалася **підготовка** до його вчинення, а також приховування його слідів.

Тут доцільно з'ясувати, який проміжок часу (з якого і по який) зайняла підготовка до вчинення кримінального правопору-

шення (коли придбано зброю, підготовлено інші предмети, коли було придбано папір, витратні матеріали, коли була виготовлена продукція, використана при підготовці і здійсненні протиправних дій), коли вчинено злочинні дії (число, місяць, рік учинення, зокрема мали місце висловлювання винних осіб з використанням радіо, телебачення, Інтернету), коли виготовлено і протягом якого часу розповсюджувалася друкована продукція, аудіо- та відеокасети, комп'ютерні програми, настінні написи, малюнки, коли були скоєні інші злочинні дії (час в годинах і хвиликах з максимально можливою точністю), час стосовно інших подій, які можуть становити інтерес для цілей кримінального провадження (будній день або вихідний, якщо святковий, то яке саме свято, з якими подіями в минулому пов'язаний), як часто поширювалися злочинні ідеї та висловлювання, коли саме вжито заходів з приховування кримінального правопорушення або його слідів.

Спосіб учинення злочину та слідова картина.

Дії з розпалювання ненависті та ворожнечі, приниження національної честі та гідності, образи релігійних почуттів залежать від способу висловлення – письмово, усно або в наочно-демонстративному вигляді. Спосіб висловлення залежить від того, чи вчиняє особа такі дії одноособово чи в складі групи. Якщо злочин скоєно однією особою, то, найімовірніше, що його націоналістичні або расистські ідеї знайдуть вираження або в усних висловлюваннях, або в записках, плакатах, що виготовлені самостійно (найчастіше без використання будь-якої техніки). У випадку, коли діє група, особливо добре організована, відповідна діяльність буде мати дещо інший характер. Злочинці – для того щоб ідеї, які ними спонукають, довести до широких мас – використовують різні друковані видання: листівки, газети, журнали, брошури, а також плакати та надписи в стилі графіті. Необхідність доведення такого роду ідей до «народних мас» може бути обумовлена різними факторами. Перш за все, це прагнення привернути на свій бік якомога більше людей, зокрема й безпосередньо для участі в скоєнні підготовлених та планованих злочинів, а також бажання надати своїм злочинним діям видимість захисту Батьківщини, боротьби за рівноправність того чи іншого народу. У випадку публікації відповідних матеріалів, які містять «мову ненависті», сліди певних дій будуть відображатися в тексті висловлювання, матеріалі, на який

його нанесено, матеріалі письма, що залежить від способу публікації. Якщо складовою способу вчинення того чи іншого злочину є виготовлення тексту націоналістичного складу, то, природно, особливості процесу слідоутворення будуть пов'язані з відображенням цього тексту на конкретній поверхні. Водночас, якщо виготовлено рукописний текст, у ньому будуть відображені особливості написання та почерку виконавця надпису (тексту), використаного письмового знаряддя (ручки, фломастера і т. ін.), барвника (пасти, чорнила, фарби і т. ін.). У разі виготовлення друкованого тексту в ньому відобразяться особливості процесу друку і тих приладь, тієї техніки, які були використані. Важливим є і той факт, що за будь-яких умов у цьому тексті будуть відображені особливості особистості автора та виконавця. Тобто у подальшому такі матеріали стають об'єктами і експертизи технічного дослідження документів або/та почеркознавчої експертизи, і авторознавчої експертизи. У разі нанесення текстів, слів, символів, інших зображень на парканах та стінах будівель важливим є також проведення експертизи лаків, фарб та матеріалів, доречною є спроба проведення почеркознавчої експертизи.

1.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

Під час досудового розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості слідчі ситуації, тобто обсяг доказової й орієнтуючої інформації, якою володіє слідчий на певний момент розслідування злочину, обумовлюються здебільшого обсягом інформації про особу потерпілого. Обсяг таких даних залежить від форми, в якій здійснювалася агітація, пропаганда, заклики тощо, спрямовані на розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образу релігійних почуттів: під час публічних заходів чи шляхом публікацій, нанесення написів, символів, пошкодження релігійних будівель, пам'ятників, святинь тощо.

У першому випадку особа підозрюваного відома, є свідки кримінального правопорушення й відомості, які можуть бути використані в суді як докази. У другому випадку наявні відомості, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, можуть бути свідки розповсюдження таких публікацій (книжок, брошур, листівок), однак на первинній стадії розслідування відомості про підозрюваного, місця виготовлення друкованої продукції відсутні або дуже обмежені, зазвичай нема і свідків виготовлення такої продукції.

Окремо слід розглядати злочини, пов'язані з нанесенням написів, оскверненням могил, пошкодженням релігійних споруд, пам'ятників тощо.

Таким чином, на первинному етапі розслідування можна умовно виокремити дві типові слідчі ситуації:

- розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образа релігійних почуттів здійснювалися під час публічних заходів;

- розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образа релігійних почуттів здійснювалися шляхом публікацій.

Перша ситуація є найсприятливішою для розслідування, і головним тактичним завданням слідчого в цій ситуації виступає належна фіксація речових доказів та документів, показань свідків, дослідження носіїв відповідної інформації. У цій ситуації необхідним є одержання інформації щодо організаторів публічних заходів, інформації про громадські організації, котрі ініціювали проведення цих заходів, одержання носіїв інформації, що містять записи виступів.

Найоптимальнішим у цій ситуації для одержання доступу до необхідних речей і документів та їх подальшого дослідження є одержання від слідчого судді ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів, у якому має обґрунтуватися необхідність вилучення речей і документів, зокрема з метою їх експертного дослідження, що є основною метою одержання доступу до переважної більшості речей та документів.

Складаючи клопотання про одержання доступу до речей і документів, потрібно мати на увазі, що деякі з них можуть належати до категорії речей і документів, які містять охоронювану

законом таємницю, тому в клопотанні потрібно доводити можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів. Важливим у цій ситуації є проведення низки судових експертиз, спрямованих на дослідження джерел інформації, та ретельна підготовка до допиту підозрюваного.

Крім того, для першої слідчої ситуації притаманна наявність великої кількості свідків, які були присутні на публічному заході, дивилися ток-шоу тощо, які висловлюють певну реакцію на виступ та дії підозрюваного. Під час публічних заходів у натовпі можуть бути підбурювачі, які здатні посилювати ефект від закликів шляхом голосної підтримки, повторювання гасел і таким чином схилити присутніх до своєї позиції, створювати необхідну психологічну атмосферу заходу, аплодувати, демонструвати лозунги та плакати, які містять заклики, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної нетерпимості.

Водночас треба пам'ятати, що вказані дії можуть здійснюватися за суттєву винагороду і за іншими мотивами осіб, які випадково опинилися на місці злочину. Ці обставини мають бути досліджені задля з'ясування питання щодо відповідальності кожної конкретної особи. Для цього слід установити, у який спосіб особа стала учасником протиправної події, за чією ініціативою, з якою метою і за якими мотивами, які дії вона здійснювала під час заходу (викрики, аплодисменти, тримала плакати, гасла), з чим це пов'язано, чи проявляла особа ініціативу або діяла відповідно до настрою натовпу. Це потрібно враховувати при визначенні свідків, що мають бути допитані під час досудового розслідування і бути запрошені давати показання в судовому засіданні.

У другій слідчій ситуації головним є встановлення підозрюваного та визначення кола осіб, які є співучасниками та свідками кримінального правопорушення. Залежно від того, яким чином здійснено друк та публікацію листівок, газет тощо і їх розповсюдження, слідчий визначає перелік та послідовність проведення слідчих (розшукових) дій.

Скажімо, у разі публікації статті, яка містить «мову ворожечі», у періодичному друкованому чи електронному виданні з'ясовується головний редактор видання, одержується доступ до

його посадових інструкцій, реєстраційних, установчих та інших документів видання, що визначають його організаційно-правовий статус, встановлюються особа журналіста чи інша особа, яка запропонувала цю статтю чи іншу публікацію, та обставини, за яких було прийнято рішення про публікацію статті у цьому виданні, хто приймав рішення, розглядається питання про притягнення до відповідальності головного редактора видання, проводиться його допит.

Інакша ситуація складається, коли така інформація міститься в листівках чи неперіодичних виданнях, що були розповсюджені в громадських місцях. У такому випадку здійснюється огляд таких листівок та газет, вивчення їхнього змісту з метою встановлення неурядової організації, партії, руху, націонал-патріотичного, націоналістичного, профашистського чи іншого угруповання, яке могло ініціювати вироблення та розповсюдження подібних матеріалів. З цією метою можуть залучатися фахівці – політологи, спеціалісти з молодіжних рухів, угруповань.

При виготовленні і розповсюдженні друкованих видань ксенофобського змісту необхідна допомога й інших спеціалістів – редакторів, видавців, поліграфістів, продавців книг тощо. Оперативні підрозділи мають у такій ситуації здійснити оперативне відпрацювання відповідних громадських організацій та/або молодіжних угруповань, їх місцевих осередків тощо. Експертним шляхом встановлюється спосіб виготовлення цієї продукції, властивості паперу, друкарських чи копіювальних пристроїв, що використовувалися.

Що стосується надписів та малюнків на стінах релігійних споруд та інших об'єктів (могилах, пам'ятниках тощо), то дослідження і фіксація залишених слідів не викликає особливих труднощів і окремо не розглядається. Найскладнішим завданням у цьому випадку є встановлення осіб, які вчинили такі дії, зазвичай оперативним підрозділом, зокрема відпрацювання радикально налаштованих угруповань, організацій, також громадських.

Якщо застосовувалося графіті, з'ясується коло осіб, переважно серед молоді, які володіють відповідними навичками, встановлюються місця реалізації спеціальної фарби для графіті, проводиться пошук осіб, які здійснюють реалізацію такої фарби. У випадку нанесення певних символів, які є зрозумілими лише для

вужького кола осіб певної національності, етносу чи релігії, також потрібно залучати спеціаліста, який розтлумачив би значення такого символу для представників конкретної національності, етносу чи релігії та їхню імовірну реакцію на зображення такого символу в певному місці.

Типові слідчі версії:

- було вчинено злочин на ґрунті нетерпимості;
- не було вчинено злочину на ґрунті нетерпимості або скоєно правопорушення, а не злочин;
- було вчинено інший злочин, який не пов'язаний з порушенням рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань.

Окрім версії щодо деяких аспектів злочинного діяння можна висувати за численними критеріями, приміром, за особою вчинення злочину, способом вчинення тощо.

1.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Розслідування злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, має низку особливостей, які відрізняють організацію розслідування заданої категорії злочинів від інших злочинів проти життя та здоров'я, проти громадського порядку та у сфері захисту прав і свобод громадян, які потрібно враховувати слідчим у своїй діяльності.

Злочини цієї категорії доцільно поділяти на три умовні групи, які за способами вчинення злочину та іншими елементами криміналістичної характеристики суттєво відрізняються, а відповідно, мають суттєві відмінності в організації розслідування та доказування.

Водночас загальним для цих злочинів є мотив учинення злочину – расова, національна або релігійна нетерпимість.

До загальних особливостей розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості належать такі:

- необхідність ґрунтовного доказування мотиву злочину;

– необхідність ретельного та глибокого дослідження особи підозрюваного, що безпосередньо пов'язане з доказуванням мотиву злочину;

– необхідність ретельного дослідження фактів, які передували вчиненню злочинів, таких як спосіб життя підозрюваного, його інтереси, зв'язки за місцем проживання, навчання, участі у неформальних групах, об'єднаннях та організаціях, а також причин та умов формування виникнення мотиву національної, расової або релігійної нетерпимості;

– необхідність ретельного дослідження особи потерпілого, зокрема його раси, національності, віросповідання та інших ознак, що роблять його вразливою категорією з точки зору дискримінаційних практик та наявності чи відсутності зв'язків між потерпілим та підозрюваним, що безпосередньо впливає на кримінально-правову кваліфікацію діяння;

– необхідність ретельної організації роботи з потерпілим з огляду на особливості його особистості, зокрема потреба забезпечити перекладача; необхідність проведення допиту потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, іноді шляхом проведення виїзного судового засідання, якщо цього вимагає стан здоров'я потерпілого, у порядку, встановленому статтею 225 КПК України; необхідність ужиття заходів зі забезпечення явки потерпілого до суду і давання відповідних показань;

– необхідність застосування спеціальних знань, зокрема залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій та призначення відповідних експертиз, більшість з яких не є традиційними для слідчої практики, наприклад, залучення спеціалістів зі сфери соціології, психології, криминології – щодо молодіжної субкультури, політології – стосовно діяльності політичних партій та рухів, які підтримують активність молодіжних угруповань націоналістичного спрямування, релігієзнавства – в разі встановлення причин конфліктів, пов'язаних із релігійною нетерпимістю, тощо.

Таким чином, доказуванню в кримінальних провадженнях аналізованої групи кримінальних правопорушень підлягає таке:

1. Хто, коли і за яких обставин повідомив про вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості.

2. Події, що передували вчиненню кримінального правопорушення.
3. Жертва протиправних дій.
4. Завдана шкода потерпілому: матеріальна, фізична чи моральна.
5. Третя сторона конфлікту.
6. Характер події: що саме сталося, яке саме кримінальне правопорушення вчинено (на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості або інше).
7. Основні цілі та мотиви дій суб'єктів посягання.
8. Раптовість вчинення кримінального правопорушення для потерпілого або передування погроз.
9. Знаряддя, використані підозрюваними.
10. Місце скоєння кримінального правопорушення.
11. Час вчинення кримінального правопорушення.
12. Наслідки злочинних дій.
13. Кількість осіб, що брали участь у вчиненні кримінального правопорушення.

Особливості розслідування насильницьких злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.

Розслідування насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи, які були вчинені з мотивів нетерпимості, здійснюється зі застосуванням традиційних методик розслідування злочинів проти особи з обов'язковою необхідністю доказування мотиву злочину.

Найперше слід зазначити, що в будь-якому випадку заподіяння шкоди представникам «видимих меншин» в обов'язковому порядку має висуватися і ретельно перевірятися версія про вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

При цьому реальна національна чи етнічна належність потерпілого, яка вказана в його документах, та його етнічна чи національна самоідентифікація в цьому разі не відіграють суттєвої ролі і не позбавляють необхідності перевірки версії щодо вчинення злочину з мотивів нетерпимості.

Типовими помилками, які слідчі допускають при доказуванні мотиву національної або расової ненависті чи ворожнечі у злочинах проти життя і здоров'я, є:

- невисунення версії про вчинення злочину з мотивів національної чи расової ненависті або ворожнечі за наявності ознак вчинення злочинів з указаних мотивів;
- поверхнева або упереджена перевірка та оцінка доказів, що підтверджують версію про вчинення злочину з мотивів національної чи расової ненависті або ворожнечі;
- зосередження зусиль з доказування мотивів національної або расової ненависті чи ворожнечі лише на дослідженні обставин, які мали місце безпосередньо в ході злочинного посягання – під час вчинення дій, спрямованих проти життя і здоров'я потерпілого;
- неконкретизованість та/або безсистемність викладення доказів, що підтверджують факт учинення злочину з мотивів національної чи расової ненависті або ворожнечі;
- невстановлення причин та умов виникнення мотиву національної чи расової ненависті або ворожнечі.

Особливістю розслідування насильницьких злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості, є те, що така кримінально-правова кваліфікація дій підозрюваного не завжди можлива на етапі початку досудового розслідування. Вона можлива лише з моменту встановлення підозрюваного у вчиненні злочину, тобто з моменту повідомлення про підозру, оскільки мотив злочину є елементом суб'єктивної сторони злочину, доказування якої практично неможливе без підозрюваного/обвинуваченого.

Ба понад це, окрім відомостей, що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань, вимагається надання інформації щодо первинної кримінально-правової кваліфікації. Тому при розслідуванні злочинів цієї категорії первинною кримінально-правовою кваліфікацією кримінального правопорушення завжди буде кваліфікація як злочину проти життя і здоров'я особи без будь-яких кваліфікуючих ознак чи за іншими кваліфікуючими ознаками, які є очевидними на момент унесення відомостей до Реєстру.

З метою належної кваліфікації кримінального правопорушення, учиненого на ґрунті нетерпимості, слідчому під час досудового розслідування потрібно обов'язково з'ясувати:

- який був мотив учинених дій, чому; які докази може навести на обґрунтування своєї думки (хто з учасників подій, що говорив і т. д.);

- які причини виникнення ксенофобських мотивів поведінки щодо будь-яких або конкретних представників тієї чи іншої національної, расової, релігійної або іншої соціальної групи в кожного з підозрюваних;
- які причини вибору саме злочинної поведінки для вираження своїх почуттів і досягнення бажаних результатів кожним з підозрюваних;
- через які причини кожен з підозрюваних опинився на місці вчинення кримінального правопорушення (по кожному епізоду окремо);
- чи знав підозрюваний когось із потерпілих раніше, кого саме, які стосунки між ними були і чому;
- як оцінює підозрюваний діяльність потерпілого до скоєння кримінального правопорушення, безпосередньо перед початком злочинних дій, чому;
- які причини виникнення конфлікту;
- які причини вибору конкретного способу вчинення кримінального правопорушення, конкретного місця і часу його вчинення, а також конкретного об'єкта злочинного посягання;
- чому підозрюваним були обрані саме такий характер і така послідовність здійснення дій з реалізації злочинного задуму (на етапі підготовки, учинення і приховування);
- чому написав (намалював) текст (зображення) саме такого змісту, який був мотив виготовлення творів саме такого змісту;
- які причини їх виготовлення (видання – для друкованої продукції) у певному місці і в певний час; чи не був підозрюваний членом націоналістичної партії, руху тощо;
- що, на його думку, є основним у діяльності відповідної партії, руху, іншої групи;
- як він оцінює її цілі, завдання, діяльність, лідерів та їхню активність (що вважає за належне оцінити позитивно, що – негативно), які з відомих йому поглядів поділяє;
- чи відповідає національність підозрюваного (за документами) його етнічній самоідентифікації, якщо ні, то чому;
- чи відчуває будь-хто з підозрюваних, обвинувачених ворожнечу або ненависть до представників іншої раси, національності, релігії, соціальної групи, якої саме, чому;

- чи міг цей злочин бути вчинений, якби злочинець і потерпілий належали до однієї раси, національності, релігії;

- чи ймовірні інші мотиви вчинення такого злочину.

До невідкладних слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування можна віднести:

- огляд місця події з метою пошуку не лише слідів злочинців, а й ознак, які би свідчили про мотив злочину на ґрунті нетерпимості;

- огляд трупа, одягу потерпілого, предметів, слідів, що знаходяться на місці злочину, освідування живого потерпілого з обов'язковим застосуванням технічних засобів – фотографування, відеозйомки, виготовлення схем, зліпків тощо;

- допит потерпілого щодо обставин події, заподіяної шкоди;

- установлення і допит свідків;

- доручення оперативному підрозділу щодо відпрацювання молодіжних угруповань з метою пошуку підозрюваного та співучасників, а також моніторингу відповідних Інтернет-сторінок, де може з'явитися інформація стосовно відповідно проведеної акції;

- підготовка та призначення експертиз залежно від наявності слідів: судово-медичної, медико-криміналістичної, молекулярно-біологічної експертизи (дослідження ДНК) та інших.

У доказуванні мотиву злочину особливе значення має ретельне вивчення особи злочинця, проведення допитів рідних, друзів, сусідів, колег або вчителів, викладачів за місцем навчання, одержання характеристик з місць роботи та навчання. Доцільним є проведення обшуків за місцем проживання підозрюваного з метою віднайдення відповідної друкованої продукції, творів, відеоматеріалів та аудіозаписів, атрибутів, які можуть свідчити про його ідеологічні уподобання. Важливим є дослідження вмісту пам'яті мобільного телефона, персонального комп'ютера та змінних носіїв комп'ютерної інформації. З цією метою може проводитися огляд мобільного телефона (персонального комп'ютера) або експертиза телекомунікаційних систем та засобів з приводу наявності відповідних файлів та відвідування відповідних сайтів.

Важливими для доказування мотиву злочину є також внутрішня позиція потерпілого і внутрішня позиція підозрюваного до

мотиву злочину, що встановлюється під час допитів потерпілих та підозрюваних.

У кримінальних провадженнях про вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження та катування можливим є проведення негласних слідчих (розшукових) дій, таких як аудіо-, відеоконтроль особи, обстеження житла, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем, та деяких інших виняткових випадках.

Особливості розслідування ненасильницьких злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.

Розслідування злочинів ненасильницького характеру, які вчиняються з мотивів нетерпимості, також має свою специфіку. Зазвичай ідеться про злочини, передбачені статтями 161 та 300 КК України.

Щонайперше специфіку розслідування таких злочинів обумовлює потреба широкого застосування спеціальних знань у сферах, не традиційних для судової експертизи, одержання експертного висновку щодо характеру інформації, яка розповсюджується, наявність у ній даних, які розпалюють ворожнечу або нетерпимість, принижують національні почуття чи ображають релігійні почуття.

По-друге, неодмінною є довготривала й ефективна співпраця з науково-дослідними та навчальними закладами, які мають відповідних фахівців і займаються дослідженнями в заданій сфері, а також із державними комісіями та комітетами, що переймаються питаннями національностей та релігії, оскільки вони можуть надати необхідних спеціалістів та/або експертів.

По-третє, необхідним є і постійне спілкування з представниками національних або релігійних громад, спільнот тощо, які можуть надавати підтримку спеціалістами, роз'яснювати певні положення, сприяти розслідуванню. Постійна співпраця з представниками громадських організацій також є корисною, оскільки окремі представники громадських організацій є фахівцями в певних питаннях і можуть надавати відповідну інформацію та поради, а також можуть порекомендувати спеціалістів та експертів у сферах, не традиційних для досудового розслідування.

Установленню при розслідуванні ненасильницьких злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості, підлягають:

- наявність та характер висловлювань, що розпалюють ворожнечу, принижують гідність чи ображають почуття («мова ворожнечі»);

- мета, зміст і контекст висловлювання;

- місце, час, аудиторія виступу чи іншого способу усної передачі інформації, зокрема інформація щодо організаторів заходу, склад організаційного комітету та розподіл обов'язків серед його членів, ініціатор проведення заходу, посадові особи, які сприяли організації та проведенню заходу, хто клопотав і хто давав дозвіл на проведення заходу, хто фінансував проведення заходу тощо;

- у разі публікації в періодичному виданні – факт реєстрації і реєстраційні дані засобу масової інформації, дані про головного редактора, його посадова інструкція тощо, оскільки, як правило, головний редактор відповідає за зміст публікацій;

- спосіб учинення злочину, обстановка, час та місце: виготовлення друкованої продукції; розповсюдження друкованої продукції; дій з вандалізму;

- ті, проти кого (конкретна особа, етнос, національність, народність, релігійна конфесія чи організація) були спрямовані виступи чи публікації, з відповідною конкретизацією, зокрема особи, яким реально заподіяно шкоду;

- у разі виготовлення творів – таке: хто автор, хто замовив або як виникла ідея створення певного твору, хто допомагав збирати матеріал чи інакше сприяв його створенню, хто фінансував видання, хто допомагав з розповсюдженням;

- місце зберігання друкованої, відео-, аудіопродукції та творів, тексти виступів тощо, а також зберігання записів відповідних подій;

- аудиторія, яка отримала або могла отримати таку інформацію, зокрема кількість осіб, що брали участь у відповідному заході;

- засоби, за допомогою яких поширювалася інформація: радіо, телебачення, Інтернет, друковані періодичні видання, гучномовці тощо;

- наслідки (також імовірні) поширення такої інформації, зокрема, чи викликали дії злочинців негативне ставлення населення

до представників іншої раси або національності, чи стали наслідками таких дій погроми або масові порушення громадського порядку, чи мали місце пошкодження або знищення майна, напади, спричинення тілесних ушкоджень чи вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості або інші тяжкі наслідки.

У кримінальних провадженнях указаної категорії одразу після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань *необхідно провести відповідну експертизу на встановлення «мови ворожнечі»*, тобто на наявність у виступах, в текстах ознак розпалювання расової чи національної ворожнечі або ненависті, приниження національної честі і гідності, образи релігійного почуття. Залежно від змісту виступу чи публікації (надпису) це може бути лінгвістична, психолого-лінгвістична, релігієзнавча чи інша експертиза.

Не рекомендується до одержання висновків експерта щодо наявності «мови ворожнечі» повідомляти особі про підозру і проводити будь-які дії, що обмежують права та свободи громадян, оскільки до одержання висновків експертизи йдеться лише про можливе кримінальне правопорушення. Якщо експерт дійде висновку про відсутність «мови ворожнечі», досудове розслідування має бути закрито у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України).

На початковому етапі розслідування кримінальних проваджень указаної категорії до невідкладних слідчих дій можна віднести такі:

- огляд відповідної друкованої продукції чи аудіо-, відеоматеріалів, творів;
- огляд місця події (місця виготовлення продукції, місця нанесення відповідних надписів або зображень – це пам'ятники, паркани, стіни синагог або мечетей, кладовища, інші місця осквернення пам'яток тощо);
- допит свідків;
- призначення відповідних *експертиз*: відеозвукозапису (з метою перевірки матеріалів на наявність монтажу; обстановки, в якій проводився запис; ототожнення особи за фізичними параметрами голосу: чи є цей запис оригіналом, чи копією); комп'ютерної техніки і програмних продуктів (пошук і виявлення файлів з відповідним змістом, відновлення видалених файлів тощо); телекомуні-

каційних систем та засобів (дослідження пам'яті мобільних телефонів, встановлення Інтернет-сайтів, які відвідувалися найчастіше і нещодавно); почеркознавчої (встановлення виконавця рукописного тексту), авторознавчої (встановлення авторства друкованого тексту, твору); технічної експертизи документів (способи виготовлення друкованої продукції, ідентифікація обладнання тощо); траєологічної (ідентифікація знаряддя, що використовувалося при пошкодженні пам'ятників); лакофарбових матеріалів та покриттів (встановлення групової належності фарби).

Залежно від обставин учиненого діяння та індивідуальних якостей особистості підозрюваного може бути призначена також судово-психіатрична експертиза (на наявність психічних захворювань, можливість керувати своїми діями і розуміти їхні наслідки, осудність тощо) або комплексна психолого-психіатрична експертиза.

На наступному етапі розслідування проводяться допити підозрюваних, слідчий експеримент та інші слідчі (розшукові) дії з огляду на обставини провадження.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій ***Огляд місця події.***

Найпершою слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться під час розслідування злочину і від якості та ретельності якої залежить напругу подальше розслідування злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є огляд місця події. Надто це стосується злочинів насильницького характеру.

Відповідно до статті 237 КПК України, метою огляду місця події є виявлення відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення та їх фіксація. Повною мірою це положення стосується і розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.

Під час проведення огляду місця події при розслідуванні заданої категорії злочинів слідчому необхідно встановити обставини, які свідчать про мотив злочину.

В разі огляду місця події про наявність мотиву нетерпимості в кримінальних правопорушеннях, які стосуються посягання на життя та здоров'я особи, можуть свідчити такі матеріальні сліди:

– знаряддя вчинення злочину, які містять націоналістичну символіку;

- націоналістичні надписи на предметах обстановки місця події, які принижують національні, релігійні або інші почуття людей окремих груп;

- зображення на предметах місця події (йдеться про пам'ятники, паркани, стіни синагог або мечетей, кладовища) фашистських чи інших націоналістичних знаків, аббревіатур;

- комп'ютерна техніка, а саме огляд сторінок, статуси, посилаючі в соціальних мережах, таких як Facebook, Twitter, Odnoklassniki, ВКонтакте;

- публікації на Інтернет-сайтах радикальних організацій, які проводили акції «помсти», «зачистки», або в коментарях чи записках членів таких організацій, котрі вчиняли напади;

- на сторінках сайтів радикальних організацій можуть міститися заклики щодо проведення відповідних акцій, а також звіти, хизування тощо;

- відповідна друкована продукція (листівки, плакати, малюнки, записки націоналістичного спрямування чи аудіо-, відеоматеріали);

- націоналістична символіка;

- одяг злочинців (чи його деталі), який має специфічний вигляд, характерний для представників націоналістичних угруповань;

- сліди знущання над символами національної чи расової належності потерпілих.

При виявленні трупа типовими слідами, які можуть указувати на наявність ксенофобського мотиву, є:

- сліди, які вказують на те, що вбивство вчинено шляхом покарання з розрахунком на подальше виявлення жертви;

- наявність на тілі жертви слідів катувань;

- нанесення на тіло жертви націоналістичної символіки;

- листівки, плакати, малюнки, записки ксенофобського змісту, які залишені злочинцями на тілі жертви чи в її одязі.

Оглядаючи місце події за фактами нападів на осіб, які пропагують певні релігійні погляди, варто детально описувати, в якому стані перебувають такі об'єкти, як агітаційно-роздатковий матеріал, на якій території він розкиданий, стенди, столи та стільці.

Специфіка типових слідів матеріального характеру, які демонструють наявність мотиву нетерпимості, полягає в тому, що

певна їх частина міститься в пам'яті мобільних телефонів, комп'ютерів, відеокамер, на змінних носіях комп'ютерної інформації тощо.

Як засвідчує практика, мобільні телефони, як правило, досліджуються слідчим шляхом проведення огляду предмета.

У ході огляду мобільного телефона вказується його марка і серія, а також ідентифікаційний номер апарата. Також зазначається номер SIM-картки, оператор мобільного зв'язку та інша ідентифікуюча інформація. Під час огляду досліджуються телефонна книжка, зміст папок «контакти», «набрані номери», SMS та/або MMS-повідомлення, «відео», «фото», здійснюється пошук відповідних відеоматеріалів, музики, фотографій, інших зображень тощо.

Огляд змісту пам'яті персональних комп'ютерів слідчі інколи проводять самостійно, зокрема, досліджують зміст папок «Temporary Internet Files» та «History», які містять посилання на Інтернет-сторінки, котрі відвідувалися. Інформація, що міститься в комп'ютері, може також мати важливе значення для встановлення мотиву злочину, свідчити про інтереси підозрюваного, націоналістичні, расистські, релігійні погляди, негативні почуття стосовно осіб іншої національності, раси, релігійної конфесії тощо.

Огляд персональних комп'ютерів, вмісту жорстких дисків, накопичувачів може проводитися як за місцем проведення обшуку, так і за місцем провадження досудового розслідування. За результатами огляду інформація, що міститься на комп'ютерних носіях інформації і має стосунок до справи, роздруковується й оглядається. Дослідження таких носіїв інформації потребує наявності спеціальних знань, тому бажаним є залучення відповідного спеціаліста. Однак найбільш надійним способом повного та безпечного дослідження сучасного мобільного телефона та комп'ютера є призначення експертизи телекомунікаційних систем і засобів та експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів відповідно. Проведення судової експертизи порівняно з простим оглядом є бажанішим, оскільки дає змогу дослідити не лише наявні, а й видалені дані.

Під час затримання підозрюваних майже завжди проводиться їх особистий обшук, який також дає позитивні результати для доказування мотивів нетерпимості.

З огляду на груповий характер учинення більшої частини злочинів проти життя та здоров'я громадян з мотивів нетерпимості тактично правильним буде проведення групових обшуків в той самий час у різних підозрюваних з метою досягнення максимального ефекту від проведення такої слідчої дії та запобігання можливості співучасникам попередити один одного і знищити потенційні докази.

Під час проведення огляду чи обшуку особи злочинця необхідно звертати увагу на:

- наявність на одязі нашивок із нацистською чи націоналістичною символікою;
- наявність у передній частині взуття металевих вставок;
- наявність записок, листівок, програм дій, малюнків, фотографій, які свідчать про сповідування власником поглядів нетерпимості за будь-якими ознаками;
- наявність CD-дисків, флеш-накопичувачів пам'яті.

Слід акцентувати увагу на технічних пристроях, які є при затриманому, мобільних телефонах, у яких можуть міститися sms-повідомлення, viber-повідомлення, повідомлення у «Messenger», зміст переписки з абонентами, фотографії, відеозаписи нацистського чи расистського характеру, відеокамери чи MP3-плеєри.

Під час огляду комп'ютерної техніки для більш ефективного та якісного отримання доказової інформації при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії потрібно дотримуватися таких рекомендацій:

1) після зовнішнього огляду слід підготувати відповідну комп'ютерну техніку, яка буде використовуватися для читання та збереження копій окремих жорстких дисків, окремих файлів і папок (крім комп'ютера потрібен кабель та спеціальне програмне забезпечення, яке уможливує здійснення копіювання та експрес-аналізу інформації). Для якісного копіювання інформації потрібна відповідність не марок комп'ютерів, а об'ємів використовуваних жорстких дисків. У персонального комп'ютера цей об'єм повинен бути не меншим за об'єм диска комп'ютера, що оглядається). Копіювання системи (інформації або даних), яка досліджується, мусить бути стандартною процедурою, а не рекомендацією, і всі дослідження доцільно проводити з копією, а не з оригіналом. Окрім цього, бажано робити декілька копій, адже бувають випадки, коли під час непрофесійного дослідження може стиратися інформація;

2) відшукати і скопіювати дані знищених файлів, адже більшість користувачів не обізнані у комп'ютерних технологіях і не знають, що дані знищених файлів можна відновити, а в них зазвичай міститься цінна інформація;

3) перевіряти Swap-файли, котрі працюють як дискова пам'ять або величезна база даних, фрагменти інформації чи весь текст документа;

4) порівняння дублікатів текстових документів. Часто дублі текстових файлів можна знайти на жорсткому або гнучкому магнітному диску. Це можуть бути незначні зміни між версіями одного документа, які іноді мають доказову цінність. Такі розходження можна легко ідентифікувати за допомогою найсучасніших текстових редакторів;

5) супровід слідчої (розшукової) дії фотографуванням і маркуванням. Фотографуючи, доцільно виконати детальну фотозйомку передньої і задньої частин комп'ютерної техніки, а також змін зображень на моніторі. Треба наголосити, що фотографування та маркування елементів комп'ютерної системи, яка вилучається, дає можливість точно відтворити стан комп'ютерної техніки у лабораторних умовах дослідження.

Допити.

Особливістю одержання інформації про обставини вчиненого злочину на ґрунті нетерпимості є те, що її джерелом виступає людина. Тому отримання такої інформації пов'язане з низкою процесуальних, психологічних та етичних вимог, які належать до загальних положень проведення допиту.

За своєю сутністю допит являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, що беруть участь у ньому, спрямований на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі.

Обов'язковим елементом отримання повних і достовірних показань є всебічна підготовка до його проведення, що передбачає:

- вивчення матеріалів кримінального провадження;
- з'ясування кола осіб, які підлягають допиту, та вивчення особи допитуваного;
- визначення послідовності їх допиту;
- збирання відомостей про особу допитуваного;

- визначення часу, місця і режиму проведення допиту;
- набуття спеціальних знань;
- складання плану допиту;
- залучення спеціалістів;
- вибір способу встановлення мовного контакту;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення належних науково-технічних засобів для фіксації допиту та їх підготовка до роботи.

Відсутність підготовчого етапу до допиту здатна призвести до повторного допиту, для прикладу, іноземців, а це може бути неможливо, адже іноземець може перебувати в Україні, як турист, та невдовзі залишить країну, якщо він дипломатичний або консульський співробітник, то його повторний допит у силу особливого правового статусу може проводитися лише в разі виняткових обставин.

У процесі допиту важливого значення набувають риси, що характеризують спрямованість особистості, зокрема погляди і переконання, які нерідко обумовлюють учинки людини і виступають у ролі мотивів її дій.

Зважаючи на розмаїтість етнопсихологічних якостей представників різних національностей, зокрема несхожі етнічні особливості психіки людей, національного побуту, когнітивних процесів, пам'яті, емоцій, виховання, соціалізації тощо, слідчий має використовувати індивідуальний підхід під час встановлення психологічного контакту.

Установленню відповідного психологічного контакту сприяють певні фактори:

- роз'яснення таким потерпілим та свідкам важливості дачі ними показань для розкриття та розслідування злочину;
- впевненість у тому, що слідство буде проведено об'єктивно та неупереджено;
- тісна взаємодія з керівниками осередків іноземців, а також з представниками посольств;
- тісна співпраця з керівниками навчальних закладів, де здобувають освіту потерпілі та свідки-іноземці;
- максимальна коректність у поведінці з потерпілими та свідками-іноземцями.

Найскладнішою слідчою дією під час розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості є допити потерпілих і підозрюваних осіб.

Особливістю потерпілих є те, що вони, як правило, є іноземцями (особами без громадянства або перебувають на території України без законних підстав), що створює низку додаткових труднощів у проведенні допитів, які обумовлюють особливість цієї слідчої дії при розслідуванні злочинів вказаної категорії.

Основними недоліками у проведенні допитів за участі іноземців називають поверхневе з'ясування змісту питання, що розглядається (нез'ясування причин виникнення почуття ненависті, причин вчинення злочинів стосовно конкретної особи, факти вчинення аналогічних злочинів), незалучення до проведення допитів психологів, педагогів та спеціалістів зі сфери проблем ненависті.

Під час допиту потерпілого рекомендується з'ясувати такі питання:

- якою мовою володіє, чи може давати свідчення без перекладача;

- які обставини передували злочину (зокрема, чи спілкувався він з ким-небудь безпосередньо чи телефоном, якою мовою відбувалося спілкування);

- чи були стосовно нього прояви дискримінації або нетерпимості, пов'язані з його національною, расовою належністю чи віросповіданням;

- чи знайомий потерпілий з особою злочинця, якщо так, то з якого часу, за яких обставин познайомилися, в яких відносинах перебувають;

- дані про нападників: специфіка одягу, особливі прикмети, особливості мови, що говорили під час нападу тощо;

- чи вживалися потерпілим алкоголь, наркотичні чи психотропні речовини;

- чи виявлялася раніше до нього ворожнеча, пов'язана з його національною, расовою або релігійною належністю, якщо так, то в чому проявлялась;

- припущення про належність (за якими ознаками) винних до будь-якої націоналістичної партії, націоналістичних чи молодіжних рухів, субкультур, злочинних угруповань;

- вид і спосіб екстремістської діяльності, спричиненої щодо потерпілого;

- характер та розмір спричиненої шкоди;
- тип, марка, модель, модифікація, номерний знак транспортного засобу, його прикмети (колір, фарбування окремих частин, пошкодження, вантаж тощо) – у тих випадках, коли злочинці зникли з місця події на транспортному засобі;
- напрямок, у якому поїхав транспортний засіб;
- хто ще бачив обставини скоєного кримінального правопорушення.

Під час допиту свідка рекомендується з'ясовувати такі питання:

- чи знайомий з потерпілим, якщо так, то з якого часу, за яких обставин познайомилися, в яких відносинах перебувають;
- чи знайомий з особою злочинця, якщо так, то з якого часу, за яких обставин познайомилися, в яких відносинах перебувають;
- чи відомо про наявність будь-яких конфліктів між указаними особами в минулому;
- чи відомо про факти вживання алкоголю або наркотичних речовин указаними особами;
- яким чином опинилися на місці вчинення злочину;
- чи відбувався на вказаному місці конфлікт, як розвивався та як завершився;
- якими були дії потерпілого;
- якими були дії підозрюваного;
- чи був ще хтось присутній на вказаному місці.

Допит підозрюваного потребує ретельної підготовки, яка передбачає, приміром, вивчення особливостей угруповання (організації), до якого належить підозрюваний, ідеології, яку він сповідує, особливостей формування особистості, авторитетів тощо. Це допоможе правильно вибрати тактику спілкування з ним. З огляду на те, що у провадженнях заданої категорії в судовому засіданні підсудні відмовляються від первинних показань, аргументуючи застосуванням до них насильства або незаконних методів слідства, обов'язковим є забезпечення участі захисника під час проведення усіх слідчих дій з підозрюваними.

Під час допиту підозрюваного рекомендується з'ясовувати:

- причини виникнення нетерпимості до представників відповідної раси, національності або релігії;

- причини нетерпимості, через які він допускає застосування насильства (обрання саме злочинного способу власної поведінки та досягнення бажаних результатів);

- причини виникнення конфлікту та хто був його ініціатором;

- причини, час, місце та інші обставини, через які він опинився на місці вчинення правопорушення (окремо з кожним підозрюваним і за кожним епізодом злочинної діяльності);

- час, протягом якого тривала злочинна дія;

- чи знав раніше потерпілого і які були у них стосунки, характер дій потерпілого до вчинення правопорушення, причини виникнення конфлікту (якщо такий стався);

- чи була образа з боку потерпілого, якщо так, то в чому це полягало;

- коли та з чого почався конфлікт, як продовжувався та як закінчився;

- механізм вчинення правопорушення (підготовка, безпосереднє вчинення та спосіб приховування);

- чи обирались заздалегідь зброя, знаряддя та засоби завдання тілесних ушкоджень потерпілому;

- чи були співучасники правопорушення та яка роль кожного з них;

- чи вживались (до, під час, після скоєння правопорушення) алкоголь, наркотичні засоби або психотропні речовини.

Щодо встановлення мотиву злочину, причин та умов його формування в підозрюваного потрібно з'ясувати:

- коли та в який спосіб у нього сформувався погляд нетерпимості, під чий впливом;

- упродовж якого часу він підтримував такі погляди та які дії вчиняв для втілення їх у життя;

- до якого неформального угруповання належить та яку роль виконує;

- хто є організатором;

- що його спонукало вчиняти відповідні злочинні дії;

- що стало причиною вчинення конкретного злочину;

- яка мета й ціль учиненого злочину;

- чи заздалегідь сплановано злочин, чи він був учинений спонтанно;

– кому розповідав про свої погляди, хто його підтримує.

До допиту підозрюваного в цій категорії кримінальних проваджень доцільно залучати експерта-психолога, надто у випадку скоєння злочину групою осіб, які належать до певної радикальної організації. Зокрема, спеціаліст-психолог на професійному, науково обґрунтованому рівні і з певною мірою об'єктивності може допомогти слідчому розібратися в особистості підозрюваного, з'ясувати, результатом дії яких психологічних механізмів став конкретний злочин або окремі дії під час його вчинення.

Перелік контрольних питань до теми

1. Розкрийте поняття та криміналістичну класифікацію злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.

2. Охарактеризуйте особу потерпілого при вчиненні насильницьких злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

3. Охарактеризуйте особу потерпілого від злочинів ненасильницького характеру, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.

4. Опишіть типові слідчі ситуації під час розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.

5. Перелічіть типові загальні та окремі слідчі версії під час розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.

6. З'ясуйте особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Антисемітизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине: хроника. *Електронний інформаційний бюлетень*. 2011. № 2 (42), 6 (46). URL: http://noborders.org.ua/ru/poleznyedokumenty/analitika/monitoring_lihachev_0211/#sdfootnote20sym.

2. Вебер Анн. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» / пер. з англ. Східноєвропейського інституту розвитку; за заг. ред. О. М. Павліченка. К.: Тютюкін, 2010. 96 с.

3. Галаван З. С. Функціонування системи досудового слідства у державах-членах Європейського Союзу. *Публічне право*. 2012. № 3. С. 218–225.
4. Гора І. Ю. Механізм формування антисоціальної поведінки в осіб, які вчиняють злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Юридична психологія та педагогіка*. 2014. № 1. С. 183–192.
5. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність щодо криміналізації дій расистського або ксенофобного характеру, вчинених за допомогою комп'ютерної системи. *Офіційний вісник України*. 2006. № 31. С. 29.
6. Дорош Л. В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя і здоров'я особи. *Проблеми законності*. 2011. № 114. С. 163–173.
7. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 345.
8. Загальна декларація прав людини від 1948 р. *Голос України*. 2008. № 236.
9. Зінченко І. О. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 161 КК України. *Проблеми законності*. 2009. № 106. С. 148–156.
10. Злочини на ґрунті ненависті: новий кримінальний феномен світового суспільства: науково-практичне видання / за заг. ред. Дж. Перліна; упор. О. А. Мартиненко та Ю. Л. Белоусов. Львів: Астролябія, 2010. 524 с.
11. Злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості: особливості розслідування: методичні рекомендації / В.В. Бурлака, О.О. Крюков, С.І. Марко та ін. Львів: ЛьвДУВС; ГСУ НІП України, 2016. 120 с.
12. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. U.N. Doc. A/RES/34/180 (1979).
13. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 1948 р. United Nations, Treaty Series. № 1021. Vol. 78 (1951). P. 277.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (набула чинності для України у 1997 р.) та Протоколи до неї. *Голос України*. 2001. № 3.
15. Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 1965 р. United Nations, Treaty Series. Vol. 660. P. 195.
16. Конвенція про права дитини. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. С. 205.
17. Конвенція стосовно рабства від 1926 р. United Nations, Treaty Series. Vol. 212. № 2861.
18. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами). *Голос України*. 2001. 19 червня (№ 107).
19. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 р. United Nations, Treaty Series. Vol. 999. P. 171; Vol. 1057. P. 407.

21. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 1966 р. United Nations, Treaty Series. Vol. 993. P. 3.
22. Пономарьов С. Ю. Прогалини у сфері запобігання, документування, розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів на ґрунті нетерпимості / Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні. К., 2015. 36 с.
23. Права людини в Україні, рівень ксенофобії, ставлення до різних соціальних груп та регіональна толерантність. Звіт / Київський міжнародний інститут соціології. К., 2011. URL: www.ihrpex.org.
24. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затвержені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6.
25. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
26. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 04.02.1994 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
27. Про судову експертизу»: Закон України від 25.02.1994 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
28. Рамкове рішення Ради «Про боротьбу з окремими формами та проявами расизму та ксенофобії за допомогою кримінального права». 2008/913/ПВД від 28 листопада 2008 р.
29. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості: навчально-практичний посібник / кол. авт. К., 2012. 167 с.
30. Статут Організації Об'єднаних Націй від 1945 р. 1 UNTS XVI.
31. Толерантність і недискримінація БІПД ОБСЄ (2013) (ODIHR Annual Report 2008 / Tolerance and Non-discrimination).

Тема 2

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА (ст. 197¹ КК України)

- 2.1. Криміналістична характеристика*
- 2.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування*
- 2.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій*

2.1. Криміналістична характеристика

В умовах активних соціально-економічних та політичних змін виникає необхідність у підвищенні професіоналізму слідчих, прокурорів і суддів, оскільки вони є носіями державної влади, основне завдання якої – забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина. Тому перед наукою «криміналістикою» виникає низка завдань, спрямованих на розробку і впровадження у практику протидії злочинності наукових методів, засобів, способів і прийомів, які є надійними інструментами в роботі правоохоронних органів, що займаються виявленням та розслідуванням кримінальних правопорушень. Сукупність таких інструментів отримала назву «криміналістична методика».

Одним із найважливіших елементів криміналістичної методики вважається криміналістична характеристика, що має важливе

теоретичне і практичне значення. Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (далі – СЗЗД та СБ) є системою криміналістично значущих відомостей, що сприяють ефективній організації розслідування цього виду кримінального правопорушення з метою виконання завдань кримінального судочинства.

Призначення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона сприяє: 1) розробленню окремих методик розслідування кримінальних правопорушень; 2) побудові окремих програм і моделей розслідування кримінальних правопорушень; 3) визначенню напряму розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво передбачена у ст. 197¹ КК України. Ця стаття набула чинності 11.01.2007 р. і складається з 4 частин¹.

У ч. 1 йдеться про завдання значної шкоди, яка щодо цього кримінального правопорушення становить суму, котра в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Доречно нагадати, що, відповідно до п. 5 підрозділу 1 розділу XX (Перехідних положень) Податкового кодексу України, якщо норми інших законів містять посилання на н.м.д.г., то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, окрім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги (вона, відповідно до підпункту 169.1.1 розділу IV цього Кодексу, становить 50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом

---

¹ Ч. 1 – самовільне зайняття ЗД, яким завдано значної шкоди її законному володарю або власнику; ч. 2 – раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею; або групою осіб; або щодо ЗД особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель; ч. 3 – СБ будівель або споруд на самовільно зайнятій ЗД, зазначеній у ч. 1 цієї статті; ч. 4 – на самовільно зайнятій ЗД, зазначеній у ч. 2, або вчинене особою, раніше судимою за такий самий злочин або злочин, передбачений ч. 3.

на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку).

Крім того, слід зазначити, що виявлені до 11.01.2007 р. випадки самовільного зайняття земельних ділянок чи самовільного будівництва потрібно кваліфікувати за ст. 356 КК України (Самоправство).

Для криміналістичної характеристики цього виду кримінального правопорушення важливе значення мають такі його елементи: спосіб вчинення кримінального правопорушення; час, місце та обстановка вчинення кримінального правопорушення; предмет посягання; знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення; особа потерпілого; типові сліди кримінального правопорушення. Розглянемо їх детальніше.

Спосіб учинення кримінального правопорушення. Цей вид кримінального правопорушення є повноструктурним і включає у себе всі три елементи – підготовку, безпосередній спосіб учинення і способи приховування.

Під готуванням до злочину розуміється підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ст. 14 КК України).

Типовими способами підготовки до вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного зі самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом, можна назвати такі:

- 1) влаштування огороження будівельного майданчика;
- 2) знесення розташованих на ньому будівель і споруд;
- 3) спорудження тимчасових виробничих і будівельних споруд, потрібних для організації та обслуговування будівництва;
- 4) підведення тимчасових інженерних мереж;
- 5) облаштування під'їзних шляхів;
- 6) складування будівельних матеріалів;
- 7) підведення тимчасових інженерних мереж (або їх виведення);
- 8) видалення зелених насаджень;
- 9) підготування підроблених (фальшивих) документів, що будуть в подальшому подаватися у відповідні інстанції для отримання дозволів чи інших документів (трапляються випадки, коли наявна лише частина справжніх документів).

Також до типових способів підготовки кримінального правопорушення можна віднести ухвалення окремих незаконних рішень посадовими особами органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, які, як спершу видається, не мають прямого стосунку до земельної ділянки, але далі призводять до суперечок і колізій у визначенні її власника.

Спосіб безпосереднього вчинення кримінального правопорушення демонструє, які особа здійснює суспільно небезпечні діяння, які засоби, прийоми та методи вона застосовує для цього. Для злочинної дії він характерний, насамперед, як активна, вольова суспільно небезпечна поведінка особи. Дані про спосіб вчинення кримінального правопорушення дають змогу повно встановити сліди, їх локалізацію, особливості механізму слідоутворення.

Безпосередньо такий вид кримінального правопорушення учиняється у 2 формах:

- 1) самовільному зайнятті земельної ділянки;
- 2) самовільному зведенні будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці.

Самовільне зайняття земельної ділянки – це фактичне заволодіння (та користування) земельною ділянкою або її частиною, вчинене в особистих інтересах чи інтересах інших осіб тим, кому ця ділянка у встановленому законом порядку не надавалася у володіння і користування або не передавалася у власність. Самовільним зайняттям ділянки слід вважати і дії, коли власник чи законний володілець земельної ділянки самовільно змінює її межі, приєднує до неї частину суміжних земель².

Самовільне зайняття земельної ділянки може виражатися у таких діях: 1) огороження ділянки; 2) виставлення охорони, яка перешкоджає власнику здійснювати своє право на землю; 3) вирощування і збір сільськогосподарських культур; 4) видобування корисних копалин; 5) розміщення товарів, техніки, будівельних матеріалів тощо.

---

² До законних власників земельної ділянки відносяться юридичні та фізичні особи (резиденти та нерезиденти), які відповідно до закону набули права власності на землю в Україні, а також територіальні громади та держава щодо земель комунальної та державної власності відповідно (п. 14.1.34 Податкового кодексу України).

Самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці полягає у веденні на такій ділянці без належного дозволу будівельних робіт (зокрема земельних), а також виконання монтажних робіт по зведенню нового об'єкта – будівлі чи споруди. Поняттям «будівництво» охоплюється як нове будівництво, так і реконструкція, реставрація, впорядкування або капітальний ремонт вже існуючих об'єктів, їх розширення чи переоснащення.

Будівництво визнається самовільним, якщо воно було здійснене за однієї з таких обставин:

- 1) на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети;
- 2) без належного дозволу чи належно затвердженого проекту;
- 3) з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

У будь-якому разі ці дії повинні бути поєднані з самовільним зайняттям земельної ділянки.

Необхідно пам'ятати, що власник земельної ділянки за законом має право зводити на ній будівлі і споруди, створювати закриті водойми, здійснювати перебудову, а також дозволяти будівництво на своїй земельній ділянці іншим особам. Право власника на забудову здійснюється ним за умови додержання архітектурних, будівельних, санітарних, екологічних норм і правил, а також за умови використання земельної ділянки за її цільовим призначенням. До особи, яка набула право власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду, переходить право власності, право користування на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для попереднього власника (користувача).

Приховування кримінальних правопорушень більшість криміналістів розглядають як одну з форм протидії розслідуванню. За змістовою стороною приховування кримінальних правопорушень можна розділити на такі групи:

- приховування кримінального правопорушення шляхом утаювання інформації;
- приховування інформації шляхом знищення інформації;
- приховування кримінального правопорушення шляхом маскуванню інформації з метою змінення уявлення про спосіб вчинення кримінального правопорушення, особи злочинця;

– приховування кримінального правопорушення шляхом фальсифікації інформації.

Серед типових способів приховування, що можуть бути використані злочинцем після СЗЗД чи СБ, насамперед потрібно назвати: 1) заходи, спрямовані на вироблення документів, що засвідчують право власності на земельну ділянку; 2) вироблення відповідних дозволів на будівництво, вже після її зайняття чи початку проведення будівельних робіт; 3) заяву про втрату частини документів, що підтверджують відповідне право на землю чи дозвіл на будівництво; 4) спрямування безпідставних скарг у відповідні інстанції на власника земельної ділянки; 5) передання незаконно зайнятої земельної ділянки третім особам нібито на законних підставах; 6) включення власника земельної ділянки до членів фермерських господарств.

Час, місце та обстановка. Що стосується часу, то для визначення дій кримінально караними важливе значення має момент виникнення права власності на земельну ділянку. За чинним земельним законодавством, право власності та право постійного користування на земельну ділянку виникає після отримання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації (Державного акта). Таку реєстрацію можна здійснити через Держгеокадастр або нотаріусів (при посвідченні угод щодо відчуження земельних ділянок).

Вся інформація про наявні земельні ділянки та їхніх власників накопичується у системі кадастрової ідентифікації об'єктів Державного земельного кадастру, яка є єдиною на всій території України (відповідно до Постанови КМУ від 17.10.2012 р. № 1051, ведення Державного земельного кадастру здійснює Держгеокадастр та його територіальні органи).

Право на оренду земельної ділянки виникає після укладення договору оренди та державної реєстрації. Таким чином, сьогодні Земельний кодекс забороняє розпочинати до використання земельної ділянки до:

1) встановлення її меж у натурі (відмежування ділянки на місцевості);

2) отримання документа, що підтверджує право власності на неї (Державного акта);

3) державної реєстрації державним реєстратором у Державному земельному кадастрі.

Крім того, фактор часу відіграє важливу роль і в тому разі, коли законний власник земельної ділянки довго нічого на ній не робив й вона виглядає покинутою. Це, своєю чергою, може бути сприйнято злочинцем як факт того, що земельна ділянка нікому не належить, за нею ніхто не буде стежити та скаржитися на її використання іншими.

Для правильної орієнтації у часових показниках під час розслідування СЗЗД та СБ слідчому потрібно знати загалом процедуру отримання земельної ділянки у власність та одержання дозволу на будівництво.

Аналіз нормативно-правових документів дав нам можливість виокремити чотири етапи, що послідовно змінюють один одного під час оформлення земельної ділянки у власність:

1) визначення місця розташування бажаної земельної ділянки, підготовки повного пакета документів та подання письмового клопотання у відповідний орган місцевого самоврядування з метою отримання дозволу на розробку проекту землевідведення. Якщо впродовж місяця відповідний орган не надав на клопотання заявника відповідь (позитивну чи негативну), такий дозвіл надається автоматично;

2) відведення ділянки землі (визначення розмірів, межі та цільового призначення). Підтвердженням цього є Проект відведення земельної ділянки, який готують сертифіковані організації після укладення відповідного договору, його підписання та оплати послуг. Цей Проект подається на розгляд спеціальної комісії при органі місцевого самоврядування;

3) подання Проекту відведення земельної ділянки з позитивним висновком на затвердження місцевого органу самоврядування. Результатом цього є Рішення про затвердження проекту землевідведення та передання його у власність;

4) реєстрація земельної ділянки і права власності у Державному земельному кадастрі. Для цього подаються такі документи: заява; документ на землю; документ, що підтверджує особу власника; XML-файл; документ про оплату. Після реєстрації земельної ділянки їй присвоюється кадастровий номер, а власнику (за бажанням) надається витяг з Державного реєстру прав.

Для того щоб розпочати будівельні роботи, необхідно отримати дозвіл на будівництво та надіслати повідомлення або декларацію про початок будівельних робіт. Отримання такого дозволу може відбуватися за спрощеною чи загальною процедурою. Спрощена процедура стосується будівель 1, 2 і 3 категорії складності, зокрема й індивідуальних житлових будинків площею не більше 300 квадратних метрів. Основними етапами цієї процедури є:

1) проведення топознімання М 1 : 500 (його здійснює ліцензована організація);

2) розробка проекту (його розробляє проектна організація);

3) оформлення будівельного паспорта (його оформляє Департамент містобудування та архітектури);

4) отримання містобудівних обмежень (їх видає Департамент містобудування та архітектури);

5) отримання технічних умов (їх видають водоканал, обл. енерго);

6) отримання дозволу на підготовчі роботи (його видає підрозділ Державної архітектурно-будівельної інспекції, далі – ДАБІ);

7) повідомлення про початок виконання робіт (подається до підрозділу ДАБІ). Таке повідомлення замовник або уповноважена ним особа може подати особисто, або рекомендованим листом з описом вкладення, або через електронну систему здійснення декларативних процедур у будівництві не пізніше ніж за один календарний день до початку виконання підготовчих або будівельних робіт до відповідного підрозділу ДАБІ. Наступного після подання повідомлення дня можна розпочинати підготовчі чи будівельні роботи. Процедура подання повідомлення чи декларації про початок виконання підготовчих, будівельних робіт затверджена Кабінетом Міністрів України.

Для загальної процедури, яка застосовується до будівель 4 і 5 категорії складності, окрім переліченого, потрібно провести експертизу проекту (це здійснює ліцензована організація) та подати декларацію про початок робіт. У будь-якому разі будівельні роботи можуть виконуватися лише після отримання суб'єктом будівництва від замовника документа, що підтверджує його право власності або користування земельною ділянкою. Наведена інформація прямо стосується документів, у яких можуть міститися сліди кримінального правопорушення.

Місце вчинення кримінального правопорушення як елемент криміналістичної характеристики дає змогу відповісти на запитання: де саме вчинено кримінальне правопорушення? Під час розслідування кримінального правопорушення слід врахувати: а) місце, де відбувалися підготовчі дії до кримінального правопорушення; б) місце безпосереднього вчинення кримінального правопорушення; в) місце, де залишені сліди злочинного посягання; г) місце приховування слідів кримінального правопорушення, знарядь і засобів його вчинення, предмета злочинного посягання. Ознаки місця кримінального правопорушення визначаються видом посягання та його способом.

Відповідно до положень Земельного кодексу України місцем вчинення СЗЗД та СБ можуть бути різні види земель, а саме: землі сільськогосподарського призначення, землі житлової та громадської забудови, землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, землі водного фонду, землі промисловості, землі лісгосподарського призначення, землі історико-культурного призначення, землі рекреаційного призначення, землі оздоровчого призначення, землі транспорту, землі зв'язку, землі оборони, землі енергетичної системи.

Самовільне зайняття земельної ділянки є кримінальним правопорушенням із матеріальним складом, яке вважається закінченим з того моменту, коли особа фактично заволоділа земельною ділянкою або розпочала її протиправну експлуатацію (освоєння), завдавши цим власнику земельної ділянки або її законному володільцю значної шкоди. Самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці визнається закінченим не з моменту зведення вже готової будівлі або споруди, а з початку ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці.

Право на оренду земельної ділянки виникає після укладення договору оренди та державної реєстрації. Отже, зараз Земельний кодекс України забороняє використовувати земельну ділянку до: 1) встановлення її меж у натурі (на місцевості); 2) отримання документа, що підтверджує право власності на неї (Державного акта); 3) державної реєстрації державним реєстратором у Державному земельному кадастрі.

До предметів злочинного посягання належать речі матеріального світу, впливаючи на які, особа посягає на ті чи інші

суспільні відносини. Точне встановлення предмета злочинного посягання дає можливість відмежувати одне кримінальне правопорушення від іншого, суміжного з ним. Ті чи інші ознаки предмета посягання можуть виступати як пом'якшувальні або обтяжувальні обставини того самого кримінального правопорушення або перетворювати кримінальне правопорушення на особливо тяжкий вид.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197¹ КК України, є конкретна земельна ділянка – географічно визначена частина поверхневого шару землі, зокрема і зайнятого водоймищем, у межах територіального володіння української держави, набута у власність або надана у користування відповідно до положень Земельного кодексу України.

Для криміналістичної характеристики у нашому випадку важливими є юридичні ознаки земельної ділянки як об'єкта права власності та як предмета розглядуваного кримінального правопорушення, що визнаються: 1) її виокремленням в аспекті землевпорядкування за місцем розташування та розміром площі у складі однієї з категорій земельного фонду країни; 2) визначенням правового титулу належності земельної ділянки конкретній особі та закріплення прав останньої щодо неї.

Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на: поверхневий (грунтовий) шар; водні об'єкти; ліси і багаторічні насадження, які на ній ростуть; простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Під будівлею як предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 197¹ КК України, слід розуміти об'єкт будівництва, призначений для постійного або тимчасового перебування людей зі захистом їх від впливу несприятливих атмосферних умов (житловий будинок, літня кухня, школа, вокзал тощо). Споруда – це об'ємна, площинна або лінійна наземна, надземна чи підземна будівельна система (інженерно-будівельний об'єкт), що не належить до будівель і складається з несучих та в окремих випадках з огорожувальних конструкцій і призначена до виконання виробничих процесів різних видів, зберігання матеріалів, виробів, устаткування, для тимчасового перебування людей, пересування людей та вантажів тощо (наприклад, цех, склад, сарай, гараж, погріб, вежа, міст, тунель).

Знаряддя злочину – це предмети, використовуючи які, особа вчиняє фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти. Засоби вчинення кримінального правопорушення – це предмети матеріального світу, що застосовуються злочинцем під час вчинення суспільно небезпечного діяння.

У криміналістиці існує взаємозв'язок знарядь і засобів кримінального правопорушення. Для вирішення питання про віднесення певного предмета до знарядь кримінального правопорушення потрібно врахувати, чи стосується він безпосередньо виконання дій, що утворюють об'єктивний бік складу кримінального правопорушення. Якщо предмет використовується під час вчинення цих дій, то він буде знаряддям вчинення кримінального правопорушення, якщо ж під час яких-небудь інших, пов'язаних із кримінальним правопорушенням, дій – засобом.

Знаряддям для вчинення СЗЗД та СБ можуть бути: огороджувальна сітка, металеві та дерев'яні стовпчики, різноманітні кілки, сільськогосподарська техніка, вогнепальна (газова, травматична) та холодна зброя, різноманітні господарські інструменти, транспортні засоби, пристрої та технічне устаткування, тварини, спецзасоби, техніка, яка використовується під час будівництва (екскаватори, крани, бетономішалки, вантажні автомобілі, різні трактори) та інше. Засобами вчинення СЗЗД та СБ також можуть бути: підроблені документи у сфері земельних відносин; формений одяг тощо.

З-поміж осіб, які можуть вчиняти «земельні злочини», С. В. Андрусенко та М. С. Рябченко виокремлюють такі групи:

1) службові особи, до яких належать: посадові особи органів Державного агентства земельних ресурсів України та його структурних підрозділів; посадові особи органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, які наділені повноваженнями щодо розпорядження землями територіальних громад, встановлення та зміни меж населених пунктів, координації діяльності місцевих органів земельних ресурсів; посадові особи підприємств, установ чи організацій, які наділені повноваженнями щодо підготовки земельно-порядкової документації, проведення торгів із продажу земельної ділянки, оцінки землі тощо; посадові особи органу охорони та використання земель, водних ресурсів, лісових ресурсів, природоохоронного та санітарно-епідеміологічного органу, органу містобуду-

вання та архітектури, органу національної культурної спадщини та гірничого нагляду, які наділені повноваженнями щодо погодження відведення земельної ділянки; посадові особи Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру», які наділені владними повноваженнями щодо ведення державного реєстру земель, реєстрації державних актів на право власності на землю та право постійного користування землею, договорів оренди, щодо виконання землевпорядних і землеоціночних робіт; посадові особи ДП «Головний науково-дослідний та проектний інститут землеустрою», які наділені повноваженнями щодо проведення оцінки землі, визначення меж населених пунктів; посадові особи територіальних підрозділів регіональних відділень Фонду державного майна України, які наділені повноваженнями щодо включення об'єктів до переліку першочергової приватизації, а також підготовки документації на торги; посадові особи сільськогосподарських підприємств, які брали (беруть) участь у розпаюванні земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення; посадові особи фермерських господарств;

2) фізичні особи-підприємці, які беруть участь у проведенні операцій зі землею;

3) фізичні осудні особи незалежно від громадянства, які досягли 16-річного віку.

Особа потерпілого. Потерпілим від цього кримінального провадження є законні володільці (землекористувачі) або власники самовільно зайнятих земельних ділянок (фізичні, юридичні особи, територіальна громада, держава). До законних володільців належать: 1) особи, які мають право постійного користування земельною ділянкою; 2) орендарі земельної ділянки; 3) особи, які використовують чужі земельні ділянки для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) або для забудови (суперфіції); 4) концесіонери.

Типовими слідами кримінального правопорушення вважаються будь-які зміни середовища, що виникли в результаті вчинення в такому середовищі кримінального правопорушення. Слідова картина – це поняття, яке охоплює опис матеріальних та ідеальних слідів-відображень.

У криміналістичній літературі існують різні класифікації слідів, які не надто відрізняються. Проаналізувавши думки провідних криміналістів, можна запропонувати їх нинішню класифікацію:

1) залежно від місця, де залишилися сліди (ідеальні, матеріальні, віртуальні); 2) залежно від механізму слідоутворення (об'ємні та поверхневі, позитивні та негативні, локальні та периферичні); 3) за станом об'єктів слідоутворення під час взаємодії (статичні та динамічні); 4) за походженням (сліди механічного, термічного, хімічного і мікробіологічного впливу); 5) за формою (поверхневі, рельєфні, наскрізні); 6) залежно від виду слідоутворюючих об'єктів (сліди людини, тварини, речей, речовин).

Аналіз змісту ст. 197¹ КК України дає підстави виокремити як мінімум чотири особливі групи, притаманні саме цьому кримінальному правопорушенню, слідів: 1) земельна ділянка; 2) документи; 3) будівлі та споруди; 4) інформація в пам'яті людей. З огляду на типові способи кримінального правопорушення, типовими слідами цього кримінального правопорушення можуть бути:

1. Зміни, які відбулися на земельній ділянці після самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

2. Сліди, які залишені сільськогосподарською технікою.

3. Сліди шин транспортного засобу (-ів).

4. Сліди рук.

5. Сліди взуття.

6. Сліди, які залишені від огорожувальних предметів.

7. Сліди, залишені різноманітними інструментами.

8. Неналежно оформлені або підроблені правовстановлюючі документи (державний акт на право власності на земельну ділянку, державний акт на право постійного користування земельною ділянкою, договір оренди та інше). Також сліди вчинення кримінального правопорушення залишаються у документах, що містять інформацію про призначення земельної ділянки та її власника, в проектній документації, сліди підроблення печаток, довідок, бланків тощо.

9. Ідеальні сліди (показання свідків, потерпілого, підозрюваного).

10. Сліди, які залишилися після видобування корисних копалин.

11. Сліди від вирощування сільськогосподарських культур.

12. Сліди, залишені від розміщення товарів, техніки, будівельних матеріалів.

13. Сліди від тварин, які використовувались як засоби вчинення кримінального правопорушення.

14. Сліди від механізмів для проведення будівельних чи інших робіт тощо.

15. Сліди від пошкодження зелених насаджень або руйнування будівель чи споруд.

Про незаконне отримання земельної ділянки у власність чи користування нею або будівництво насамперед може свідчити інформація, відображена в документах. З метою з'ясування достовірності документів їх необхідно проаналізувати за такими критеріями: 1) встановлення конкретного органу, який його видав; 2) визначення повноважень цього органу видавати відповідний документ; 3) з'ясування інформації про особу-отримувача документа; 4) розмір земельної ділянки та її цільове призначення (чи на які потреби користувача вона виділена). Зараз доволі поширеними є високоякісні підробки з використанням сканування, кольорового друку, ламінування тощо. Тому варто пам'ятати, що у разі незаконного отримання права власності або користування на землю здебільшого підробляють підпис уповноваженої особи, відбиток печатки чи штампа, частково чи повністю підробляють сам текст документа.

2.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

У криміналістиці слідчу ситуацію традиційно розглядають у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація трактується як сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його особливості. Така сукупність якнайповніше характеризує і відображає все, що впливає і може впливати на розслідування кримінального правопорушення, а отже, дає змогу вичерпно визначити шляхи і засоби цілеспрямованого впливу на вже сформовану слідчу ситуацію.

Для практичної діяльності більш значущою є слідча ситуація у вузькому розумінні – як комплекс (сукупність) інформаційних даних, що їх має слідство на конкретному етапі розслідування. За кожним конкретним провадженням у цей момент є певна (різна

для окремих проваджень) кількість інформації, необхідної для успішного розслідування.

Слідчі (вихідні, початкові) ситуації початкового етапу розслідування СЗЗД та СБ найчастіше формуються через збіг обставин, що не залежать від намірів, волі й дій слідчого. Однак у всіх випадках те, у якому напрямі розвивається слідча ситуація після виявлення події з ознаками кримінального правопорушення, якого характеру набуває і яким вона наповнюється змістом, значною мірою залежить від зусиль слідчого. У сформованій слідчій ситуації, як у дзеркалі, завжди відбиваються два взаємозалежні моменти: 1) фактичне становище, реальний стан розслідування – фактична база; 2) стратегічний і тактичний потенціал, зачатки, зародки майбутнього стану розслідування, його перспективний початок.

До типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування СЗЗД та СБ залежно від джерела інформації можна віднести такі:

1) інформація про СЗЗД чи СБ надійшла від власника чи користувача земельної ділянки (потерпілої особи чи її родичів). З цього приводу родичі можуть звернутися до правоохоронних органів у разі, коли сам власник, наприклад, знаходиться за межами України і не може зробити цього особисто;

2) інформація про виявлений факт СЗЗД чи СБ надійшла від органів, які контролюють діяльність у сфері земельних відносин та будівництва (працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, до повноважень яких належить землевідведення та контроль за землекористуванням, – це агрономи, землевпорядники місцевих рад, працівники Держгеокадастру тощо);

3) інформація про виявлений факт СЗЗД чи СБ була зібрана оперативними підрозділами Національної поліції України;

4) факт СЗЗД чи СБ був виявлений у процесі розслідування іншого кримінального правопорушення;

5) факт СЗЗД чи СБ був висвітлений у ЗМІ та набув широкого розголосу серед населення.

Також типові ситуації можна поділити на дві великі групи на тій основі, коли особа підозрюваного відома чи не відома, оскільки особливістю цього виду кримінального правопорушення є те, що власник земельної ділянки завжди відомий, бо про це міститься інформація у відповідному кадастрі чи електронній системі.

Ускладнитись ситуація може лише у тих випадках, коли формально в особи є документи, що за старим зразком підтверджують його право власності на землю, а юридично – цей факт не оформлено відповідно до чинних сьогодні вимог і процедур.

Із-поміж конфліктних ситуацій, що можуть виникнути на початковому етапі розслідування, доречно назвати такі, коли, скажімо, право на земельну ділянку має кілька осіб і одна з них або частина дали згоду на використання третьою особою земельної ділянки. З відповідною заявою звертаються ті особи, що такої згоди не давали. Також конфліктна ситуація може виникнути через те, що особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, почне подавати відповідні заяви на потерпілу особу (наприклад, що потерпіла особа не має прав на земельну ділянку, незаконно її придбала тощо).

Час виявлення також істотно впливає на формування слідчої ситуації початкового етапу розслідування:

- 1) кримінальне правопорушення виявили одразу ж після вчинення протиправних дій і негайно повідомили про це у правоохоронні органи;
- 2) кримінальне правопорушення виявили через значний проміжок часу після його вчинення (наприклад, будинок вже побудований, урожай зі земельної ділянки зібраний тощо).

На наступному етапі розслідування слідчі ситуації можуть бути прості і складні. У першому випадку слідчий з'ясував усі обставини вчинення кримінального правопорушення, встановив особу потерпілого та особу, якій повідомив про підозру, зібрав достатньо доказів, що підтверджують вину цієї особи. За відсутності ж повної інформації слідчу ситуацію доцільно розцінювати як складну. Також на слідчу ситуацію впливає ставлення до вчиненого особи злочинця: 1) вона повністю визнає свою вину та готова до співпраці зі слідчим; 2) вона визнає свою вину частково та наводить із цього приводу аргументи; 3) вона не визнає своєї вини й доводить законність своїх дій.

Слідча ситуація пов'язана з етапом розслідування. Зв'язок етапів і ситуації відбувається за напрямом досягання вихідних і проміжних цілей і завдань пошуково-пізнавальної діяльності за кримінальним провадженням. Перехід від одного етапу розслідування до іншого – це перехід від однієї ситуації до іншої, від одних

цілей і завдань до інших. Кожна наступна ситуація не є новою за всіма показниками. Всі проміжні й навіть кінцева ситуації зберігають якісь елементи, риси, сторони, що переходять у незмінному або частково зміненому вигляді з попередніх ситуацій, включаючи ту, що склалася на момент порушення кримінального провадження. Сформована у справі ситуація тільки тоді набуває практичної значущості з погляду поліпшення стану розслідування, коли вона сприйнята слідчим, коли він надав її точний опис, проникнув у зміст і конструктивно використав отримані знання. Це стає можливим на основі побудови, вивчення й об'єктивної критичної оцінки уявної моделі ситуації.

Розслідування кримінального правопорушення здійснюється у формі доказування та має характер пізнання подій, що відбулися в минулому. Для пізнання таких подій слідчому необхідно правильно висувати та перевіряти версії вчинення кримінального правопорушення.

Версія, будучи основою планування, не охоплює всіх питань організації розслідування, а зосереджується на його головних аспектах – визначенні напрямку, встановленні кола обставин, що підлягають доказуванню, наміченні комплексу та послідовності слідчих дій і тактичних операцій, потрібних для забезпечення оптимального розслідування.

Версії, які мають науково-методичне, прикладне значення, називають типовими. Відповідно до положень криміналістичної науки, типові версії – це найхарактерніші для цієї ситуації припустимі пояснення окремих фактів або події загалом. Тобто це версії, сформульовані на основі аналізу практики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Версії можна класифікувати за певними ознаками, а саме: за обсягом – на загальні та окремі версії; за суб'єктом висунення – слідчі, експертні, оперативно-розшукові; за юридичним значенням – про окремі елементи кримінального правопорушення, про факти доказування; за ступенем ймовірності – малоймовірні та ймовірні; за часом висунення – початкові та подальші; з погляду обґрунтованості – обґрунтовані, мало обґрунтовані, необґрунтовані; за строком перевірки – першочергові та подальші. Основною метою висунення версії є її остаточний результат роботи в процесі розслідування – доведення її до логічного завершення, перетворен-

ня на достовірне судження, тобто визначення всіх параметрів модельованої ситуації, де на основі отриманих даних можна зробити висновок про те, як, за яких умов, з яких причин сталася досліджувана подія, у якій послідовності вона відбувалася.

Для висунення версій про СЗЗД та СБ потрібно мати певний мінімум інформації, який може бути отриманий під час проведення огляду місця події чи допиту заявника і ознайомлення із наданими ним документами. На початку розслідування слідчому вдасться побудувати версії лише за окремими елементами складу кримінального правопорушення, а інколи – лише за окремими його сторонами (про мотив, про безпосередній спосіб вчинення). Не варто ігнорувати версії, які висуваються іншими учасниками процесу, краще включити їх до плану розслідування та обов'язково перевірити.

Типовими слідчими версіями, які можуть висуватися під час розслідування СЗЗД та СБ (ст. 197¹ КК України) на початковому етапі розслідування, є такі:

1) відбулося самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власнику (злочин, передбачений ч. 1 або, за наявності кваліфікуючих ознак, ч. 2 ст. 197¹ КК України);

2) вчинено інше кримінальне правопорушення, пов'язане із посяганням на земельну ділянку (шахрайство, вимагання, службовий злочин тощо);

3) ознак кримінального правопорушення немає, а є самовільне зайняття земельної ділянки без завдання значної шкоди її законному володільцю або власнику чи інше адміністративне правопорушення (ст.ст. 53¹, 54, 55, 56 КУпАП);

4) ознак кримінального правопорушення немає, а є використання земельної ділянки без документа, що посвідчує право власності або користування, особою, котра одержала цю ділянку на підставі відповідного рішення уповноваженого органу державної влади (місцевого самоврядування) або цивільно-правового правочину;

5) ознак кримінального правопорушення немає, має місце належне використання земельної ділянки, а заявники сумлінно помиляються або має місце завідомо неправдиве повідомлення про кримінальне правопорушення;

б) самовільне зайняття земельної ділянки супроводжується самовільним будівництвом будівель або споруд (сукупність злочинів: ч. 1 або 2 ст. 197¹ КК та ч. 2 або 3 ст. 197¹ КК України) та/або поєднане із злочином проти довкілля (ст.ст. 239, 240, 246, 254 КК України).

Можна висувати версії щодо особи злочинця та причетності до СЗЗД та СБ інших осіб: 1) кримінальне правопорушення було вчинено однією особою; 2) кримінальне правопорушення було вчинено групою осіб; 3) до складу злочинної групи належать посадові особи органів державної влади чи місцевого самоврядування; 4) особа була раніше засудженою за вчинення схожого кримінального правопорушення; 5) особа, що зазначається в документі, нічого не знала про вчинення кримінального правопорушення тощо. Також можуть висуватися окремі версії щодо осіб, які оформляли та підписували фальшиві документи, вносили неправдиву інформацію до реєстру.

Під час розслідування СЗЗД та СБ також можуть висуватися різні слідчі версії стосовно особи злочинця та його дій:

- 1) щодо статусу особи злочинця: фізична чи юридична особа;
- 2) щодо безпосереднього способу вчинення кримінального правопорушення: особа тільки самовільно зайняла земельну ділянку; особа самовільно зайняла земельну ділянку та почала самовільне будівництво; особа самовільно зайняла земельну ділянку, а будівництво доручила іншій особі;
- 3) щодо роботи особи: особа працює у сфері сільського господарства; особа працює у сфері будівництва; особа працює в органах місцевого самоврядування чи державної влади;
- 4) щодо місця проживання особи злочинця: особа проживає недалеко від самовільно зайнятої земельної ділянки (у тому ж населеному пункті); особа проживає в іншому населеному пункті (регіоні).

Як вже було зазначено про сліди кримінального правопорушення, вагому роль у цьому аспекті відіграють різні документи. Тому слідчому потрібно висувати версії щодо наявності чи відсутності цих документів у певних осіб чи в певних установах:

- 1) документи знаходяться у потерпілої особи;
- 2) документи (усі чи частина) знаходяться у підозрюваної особи;

3) документи знаходяться у структурних підрозділах органів державної адміністрації чи місцевого самоврядування;

4) документи знаходяться в проєктних організаціях, ліцензованих організаціях чи інспекціях, котрі уповноважені надавати окремі дозволи, пов'язані зі землекористуванням чи будівництвом;

5) документів немає (вони були знищені).

Висунення версій потребує перевірки. Вона становить зміст планування розслідування, яке має вагоме значення для успішного вирішення завдань у кримінальних провадженнях про кримінальне правопорушення, пов'язане з СЗЗД та СБ.

2.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Збирання доказів є одним із елементів доказування, яке у наукових джерелах розглядають як врегульовану КПК України діяльність уповноважених суб'єктів з виявлення та фіксації у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку матеріальних та ідеальних слідів кримінального правопорушення або інших фактичних даних, що мають доказове значення для кримінального провадження. Без процесуальної фіксації (закріплення) пізнаних фактичних даних, а також дій з їх виявлення неможливо сформувавши доказ. Отримана суб'єктом доказування інформація у вигляді матеріальних або ідеальних образів може бути використана у доказуванні лише після доведення її до встановленої законом форми.

Після внесення інформації у ЄРДР слідчому потрібно найперше встановити такі обставини, як-от:

1) факт зайняття встановленою або невстановленою особою (особами) земельної ділянки, яка має певне розташування та площу в складі однієї з категорій земель;

2) правова належність цієї земельної ділянки певній фізичній, юридичній особі чи державі;

3) відсутність правових підстав для розпорядження земельною ділянкою в особи (осіб), які її зайняли;

4) значні розміри шкоди, завданої законному володільцю чи власнику земельної ділянки.

Самовільне зайняття земельної ділянки є кримінальним правопорушенням із матеріальним складом, тому після відкриття кримінального провадження слідчий спершу повинен встановити, що законному володільцю чи власнику було заподіяно значну шкоду. Якщо ж цього документально підтверджено не буде, то зібрані матеріали необхідно направити за належністю для вирішення питання про притягнення винних до адміністративної відповідальності за ст.ст. 53¹, 96, 96¹ КУпАП відповідно. Розмір шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, визначається *Державною екологічною інспекцією або Держгеокадастром* та його територіальними органами за спеціальною формулою на підставі матеріалів обстеження (Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р. № 963)).

Оскільки злочин, пов'язаний зі самовільним будівництвом будівлі чи споруди, вважається закінченим з моменту початку ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці, слідчий після початку кримінального провадження повинен зібрати підтверджуючу інформацію про те, що земельна ділянка була зайнята самовільно, і про те, що там фактично розпочалися будівельні роботи.

Дозвіл на початок підготовчих та виконання будівельних робіт надається *Інспекцією державного архітектурно-будівельного контролю*. Про самовільне зайняття земельної ділянки свідчить відсутність у особи належно оформленого Державного акта про право володіння земельною ділянкою та відповідної інформації в реєстраційних органах. Особа, що розпочинає будівельні роботи, може почати підготовчі роботи лише після подання в Держархбудінспекцію чи її територіальний орган повідомлення або отримання зареєстрованої декларації про початок виконання підготовчих робіт. Вказану інформацію вносять до Єдиного реєстру.

Також слідчий мусить зібрати та проаналізувати такі документи:

1) рішення державної адміністрації або міської ради про відвід земельної ділянки конкретній особі;

2) план або схему ділянки, кадастровий план, акт визначення меж, вкопійовання з топографічної карти земельної ділянки;

3) довідку про категорію земель, де зайнято земельну ділянку;

4) акт обстеження земельної ділянки фахівцями територіального підрозділу Держекологічної інспекції;

5) акт перевірки дотримання земельного законодавства;

6) пояснення законного володільця або власника, очевидців, осіб, запідозрених у вчиненні кримінального правопорушення.

До матеріалів можуть долучатися додані зацікавленими особами дані – листування з цього приводу з органами влади та місцевого самоврядування, судові рішення, довідки про сплату земельного податку тощо.

На початковому етапі розслідування рекомендується певний алгоритм невідкладних слідчих (розшукових) дій: огляд місця події, допит потерпілої особи та свідків, тимчасовий доступ до документів, огляд документів, призначення експертиз.

Огляд місця події рекомендується проводити у найкоротші терміни, оскільки саме це дає змогу встановити та зафіксувати ознаки самовільного зайняття земельної ділянки. До участі в огляді як спеціалістів залежно від обставин доцільно залучати: землевпорядників місцевих рад; працівників Держекоінспекції, Держсільгоспінспекції; працівників Інспекції державного архітектурно-будівельного контролю; інших фахівців (інженерів, геологів, агрономів тощо). Також слідчому потрібно підготувати належні технічні засоби для забезпечення виїзду на місце події та проведення огляду (транспорт, технічні комплекти); запросити й забезпечити участь необхідних осіб у проведенні огляду (понятих, потерпілих та інших). Якщо земельна ділянка розташована за межами населеного пункту, то понятих рекомендується знайти ще до виїзду на огляд місця події. Також до виїзду слідчий може опитати заявника, який звернувся до поліції зі заявою про самовільне зайняття земельної ділянки, про самовільне будівництво тощо. Прибувши на місце події, слідчий зобов'язаний: переконатися, що було усунуто шкідливі наслідки кримінального правопорушення (наприклад, в разі насильницького зайняття земельної ділянки – надано допомогу постраждалим) та запропонувати вивести всіх сторонніх із місця події. За потреби на цьому етапі слідчий проводить коротке опиту-

вання очевидців та потерпілих, дає письмове завдання працівнику оперативного підрозділу щодо встановлення можливих потерпілих та очевидців події, визначає функції кожного з учасників огляду і роз'яснює їм їхні права та обов'язки. Завданням огляду є фіксація ознак самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, а також слідів злочинця. Зокрема, треба звертати увагу на наявність:

- на ділянці огорожі, межових знаків;
- слідів знищення раніше встановленої огорожі чи межових знаків;
- слідів обробки та удобрення землі;
- слідів висіву насіння, вирощування сільськогосподарських культур;
- насаджених дерев або чагарників чи слідів їх знищення;
- засобів і слідів меліорації;
- слідів видобування корисних копалин;
- ознак виконання будівельних та інших робіт;
- розміщених матеріальних цінностей, будівельних матеріалів, техніки, сміття;
- будівель або споруд;
- слідів рук, ніг, транспортних засобів, які надалі можуть бути використані для ідентифікації.

У КПК України йдеться про те, що огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи, а обшук проводиться тільки на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 237 і ч. 2 ст. 234 КПК України).

З цього можна висновувати, що під час огляду земельної ділянки, яка є місцем події у процесі розслідування СЗЗД та СБ, доцільно зважати на положення Земельного кодексу України, де у ч. 2 ст. 2 зазначається, що суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Тому під час проведення огляду місця події самовільно зайнятої земельної ділянки, яка перебуває у власності органу місцевого самоврядування (скажімо, полів, які розташовані за селом, містом), ухвали слідчого судді на проведення огляду не потрібно, а під час огляду земельної ділянки, яка належить фізичній чи юридичній особам (перебуває у приватній власності), огляд

місця події обов'язково має проводитись на підставі ухвали слідчого судді.

Назагал при огляді місця події застосовуються тактичні правила огляду ділянки місцевості. У разі наявності на захопленій території будівель або споруд вони також мають бути оглянуті, щонайперше з точки зору зовнішніх ознак. Під час огляду слід здійснювати фотозйомку. При цьому треба сфотографувати всю ділянку за допомогою методів орієнтовної та оглядової зйомки. Методами вузлової зйомки фіксуються місця зі слідами знищення огорожі, насаджень, видобування корисних копалин тощо, місця скупчення будівельних матеріалів, сміття, фундаменти, недобудовані та збудовані об'єкти, будівельна, сільськогосподарська та інша техніка. Окремі сліди (злому, транспортних засобів, ніг, рук) фотографують шляхом детальної зйомки. Місцезнаходження всіх перелічених об'єктів необхідно відобразити на схемі місця події.

Основний спосіб фіксації під час огляду місця події – це опис у протоколі. При його складанні в описовій частині потрібно вказати: межі місця події, його місцезнаходження; загальну характеристику приміщення чи місцевості або її ділянки, що є місцем події (адресу будівлі чи земельної ділянки, кількість поверхів, якщо будівля багатоповерхова, розташування будівлі стосовно навколишнього оточення); входи і виходи з приміщення; детальний і повний опис обстановки місця події і всіх об'єктів огляду із зазначенням місця їх виявлення.

У разі виявлення на місці події слідів транспортних засобів, слідів рук, взуття, тварин, знищення раніше встановленої огорожі, межових знаків, удобрення та обробки землі, висіву насіння, вирощування сільськогосподарських культур, видобування корисних копалин, наявності засобів і слідів меліорації, насаджених дерев або чагарників, ознак виконання будівельних та інших робіт, розміщених матеріальних цінностей, будівельних матеріалів, техніки, сміття, появи будівель або споруд, предметів – у протоколі огляду мають бути вказані конкретне місце їх виявлення (з прив'язкою до двох нерухомих об'єктів), пошкодження (якщо вони є), кількість, характер, форма, конфігурація, наявність індивідуальних ознак, використовувані для їх виявлення і вилучення засоби, застосовані прийоми вилучення (виготовлення зліпка, зняття копії, вилучення предмета в натурі).

У протоколі огляду обов'язково має бути відображено, які речі або документи були вилучені. Відсутність такого запису в протоколі буде розцінено в кримінальному провадженні як ненадання вказівок на джерело походження речових доказів, що тягне за собою втрату їх доказового значення. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх причетності до кримінального провадження. Предмети й документи, що мають чи можуть мати стосунок до кримінального провадження, долучаються до справи і їхня «доля» вирішується залежно від результатів розслідування, а всі інші, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Після оформлення протоколу слідчий: складає плани місця події (орієнтовні, оглядові, детальні – обов'язково з дотриманням масштабу), схеми та інші додатки (фототаблиці, відео- та аудіозаписи тощо); вживає заходів щодо вирішення заяв, які надійшли від учасників огляду; вирішує питання про збереження тих об'єктів, які мають доказове значення і яких неможливо чи недоцільно вилучати з місця події (великогабаритна техніка, яка використовувалася при самовільному будівництві); упакує вилучені з місця події речі. Упакування речових доказів здійснюється у пакети встановленого зразка. Як внутрішні упаковки (для цілісності речей, що вилучаються) можна використовувати: папір, поліетиленову плівку чи пакети, целофанові мішки, картонні коробки (наприклад, взірці корисних копалин, сільськогосподарських культур, насаджень із самовільно зайнятої ділянки; різноманітні відходи та сміття, які залишились після самовільного будівництва). На пакеті робиться напис із вказівкою назви речі, місця і часу її вилучення, проставляється номер кримінального провадження, підпис понятих, спеціаліста та слідчого.

У справах про СЗЗД та СБ документи, що мають значення для встановлення істини у справі, можна класифікувати, а саме:

а) правовстановлюючі документи, які надають право на володіння чи користування земельною ділянкою та право власності на майно (державні акти, рішення місцевих рад, договори оренди чи суборенди);

б) матеріали державних інспекцій, в яких зафіксований факт самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільного будівництва (акти відомчих перевірок, протоколи про вчинені за певний

період адміністративні порушення, розрахунки розміру заподіяної шкоди та ін.);

в) документація, в якій міститься інформація про замовлення чи виконання земельних та будівельних робіт (договори про виконання земельних чи будівельних робіт, акти про їх виконання, банківські виписки, що підтверджують факт сплати, товарно-транспортні накладні та ін.).

Щодо більшості з цих документів необхідно отримати дозвіл на тимчасовий доступ до них. Документи можуть знаходитись у:

1) місцевих державних адміністраціях та місцевих радах – щодо документів про відвід земельної ділянки;

2) бюро технічної інвентаризації – щодо документів, поданих для реєстрації права власності на будівлі або споруди;

3) територіальних відділах земельних ресурсів, Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру» Держгеокадастру – щодо документів про технічне супроводження оформлення та реєстрацію права власності на земельну ділянку;

4) установах, які мають повноваження з користування та контролю за землями відповідної категорії (наприклад, підрозділах Держгеокадастру, Державної екологічної інспекції Міністерства екології та природних ресурсів, Державної архітектурно-будівельної інспекції – щодо документів про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства);

5) на підприємствах, які мають право користування земельною ділянкою, – щодо документів, які мають значення для кримінального провадження залежно від обставин (реєстр орендодавців, списки працівників, посадові обов'язки службових осіб і т. ін.);

б) на підприємствах, що проводили земельні та будівельні роботи на самовільно зайнятій ділянці.

У деяких випадках при розслідуванні **доцільно проводити обшуки** за місцем роботи та проживання підозрюваних. Зокрема, під час обшуку можуть бути виявлені документи, які вони склали під час підготовки до кримінального правопорушення чи у ході його вчинення та які підтверджують факт СЗЗД та СБ (договори, чорнові записи, плани місцевості, земельної ділянки, будівлі тощо).

З метою виявлення слідів кримінального правопорушення та інших обставин, що мають значення у справі, вилучені документи може бути оглянуто.

Найпоширенішою під час кримінального провадження слідчою (р) дією також є допит, сутність якого полягає в отриманні від допитуваних осіб показань про обставини, що підлягають встановленню і доведенню у кримінальному провадженні. Це складна, різнобічна слідча (р) дія, що вимагає від слідчого високої професійної підготовки і майстерності. Для її ефективного проведення йому необхідно добре орієнтуватися в психології допитуваних, вміти встановлювати з ними правильні взаємостосунки, варіювати різні тактичні прийоми і методи психологічного впливу з урахуванням конкретної ситуації, особистості допитуваного, наявних доказів.

Під час розслідування СЗЗД та СБ детальному допиту в ролі свідків підлягають:

- 1) власники та користувачі сусідніх ділянок;
- 2) особи, котрі в силу своїх професійних функцій присутні поблизу незаконно зайнятої ділянки (охоронці, будівельники, лісники, сільгосппрацівники, інспектори рибохорони тощо);
- 3) працівники органів державної влади та місцевого самоврядування, до повноважень яких належить землевідведення та контроль за землекористуванням.

Під час допиту потрібно з'ясувати відомі свідкам: обставини користування незаконно зайнятою землею; ознаки зовнішності осіб, котрі вчиняли протиправні дії; ознаки транспортних засобів та іншої техніки, яка при цьому використовувалась; осіб, які спілкувалися із захоплювачами земельної ділянки; відомості стосовно перевірки дотримання земельного законодавства, які здійснювали представники державних органів, тощо.

Як свідків також доцільно допитувати голів місцевих держадміністрацій і рад, землевпорядників, секретарів, спеціалістів, інспекторів відділів земельних ресурсів, державної архітектурно-будівельної інспекції та інших з питань, що мають значення для справи, які відомі їм у зв'язку з виконанням своїх професійних функцій. У разі підготовки та проведення допитів цих осіб слід враховувати та з'ясувати, чи не порушували вони при цьому своїх обов'язків.

Особливу увагу треба приділити допиту інспекторів Державної екологічної інспекції, котрі проводили обстеження землі. При цьому можуть бути з'ясовані питання: коли, за яких обставин

і які саме порушення земельного законодавства були виявлені; які особи перебували на обстежуваній ділянці, як вони поводитися під час здійснення контрольних дій; чи не намагався хто-небудь впливати на рішення; чи не виявлялись раніше на цій ділянці або з боку цих осіб порушення, якщо так, то які заходи вживались; як вони реагували на приписи; які умови сприяли порушенню та які заходи доцільно здійснити для їх усунення.

Деякі особливості характерні предмету допиту громадян – власників або законних користувачів земельної ділянки, потерпілих від кримінального правопорушення. Зокрема, з'ясуванню підлягають: обставини одержання права власності чи користування земельною ділянкою; повнота наявних правостановлюючих документів, причини їх неповноти (коли виготовлялись, яким органом державної влади, які офіційні грошові внески); чи передавав комусь право землекористування, якщо так, то кому і за яких обставин, на яких умовах; яких осіб підозрює в самовільному зайнятті земельної ділянки (можливо, ті звертались до потерпілого з погрозами, пропонували гроші чи інші матеріальні вигоди); як і коли йому стало відомо про незаконні дії (час, від кого поступила інформація про самовільне зайняття земельної ділянки – сусідів, знайомих, працівників, які займались обробленням земель неподалік самовільно зайнятої земельної ділянки, оскільки в майбутньому їх потрібно допитати щодо цього факту); яких заходів було вжито з огляду на це (спілкування з особою, яка її захопила, звернення до відповідної інспекції, органів місцевого самоврядування, звернення з повідомленням про це правопорушення до поліції тощо); які об'єкти містились на ділянці, а які були побудовані; які посіви та насадження; в якому стані був поверхневий шар ґрунту тощо. Якщо незаконно зайнята ділянка перебувала у віданні юридичної особи, з цих питань допитують її керівників чи відповідальних за цю ділянку роботи осіб.

Під час допиту підозрюваного потрібно намагатись отримати показання про те: що спонукало його на самовільне зайняття земельної ділянки (родючість земель, вигідне розташування, можливість видобування цінних корисних копалин тощо); які саме дії здійснювались у зв'язку з цим (огороження ділянки, виставлення охорони, котра перешкождала власнику здійснювати своє право на земельну ділянку, розміщення товарів, техніки, будівельних

матеріалів); хто в цьому допомагав і як саме (наданням будівельної техніки, вантажних машин, будівельних матеріалів тощо); які зміни були внесені ним у початковий стан земельної ділянки (вищущування і збір сільськогосподарських культур, видобування корисних копалин, проведення оранки землі тощо); які роботи проводились, ким, чи знали виконавці про незаконне зайняття земельної ділянки (її розчищення для будівництва чи для вищущування сільськогосподарських культур, назви фірм, які надавали робітників для будівництва на самовільно зайнятій земельній ділянці); які документи склалися під час цього і де вони знаходяться (орган, який складав відповідні документи, назви інспекцій, які проводили перевірки земельної ділянки); як було виявлено порушення і як відреагував підозрюваний на це; чим, на його думку, слід доповнити розслідування, які експертизи провести, які питання поставити експертам. Якщо підозрюваний зізнається у вчиненні кримінального правопорушення і вказує на підробку ним документів на право власності земельною ділянкою, то потрібно дізнатись: чи самим підозрюваним були підроблені документи, якщо ні, то хто допомагав; у який спосіб проводилось підроблення; місце; час; чи підроблення таких документів здійснюється ним вперше тощо.

Також не менш важливим під час розслідування СЗЗД та СБ є допит спеціаліста. Допитати як спеціалістів при розслідуванні цього виду кримінального правопорушення можна таких осіб: землевпорядників місцевих рад, працівників Держгеокадастру або його відділів, працівників інспекції Державного архітектурно-будівельного контролю, працівників територіального підрозділу Державної екологічної інспекції.

Готуючись до допиту, слідчому важливо детальніше розібратися у спеціальній термінології, технічній сутності питань, що стосуються предмета допиту, а також, у разі потреби, й у деяких питаннях земельного, лісового та іншого законодавства. Це дасть змогу повніше з'ясувати механізм скоєного кримінального правопорушення, а також причини та умови, що сприяли його вчиненню. Рекомендується проконсультуватися зі спеціалістом та залучити його до проведення допитів.

Правоохоронні органи в межах розслідування кримінального провадження можуть витребувати від органів, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, дотри-

манням вимог законодавства України про охорону земель, такі документи:

- витяг з Державного земельного кадастру про земельну ділянку (це документ, що підтверджує наявність відомостей про земельну ділянку у Державному земельному кадастрі та містить дані про площу земельної ділянки, цільове призначення, обмеження у використанні, склад земельних угідь та інші відомості). Складовою витягу є кадастровий план земельної ділянки;

- документи, які підтверджують право власності (чи користування) земельною ділянкою;

- належно засвідчену, прошиту та пронумеровану копію Технічної документації зі землеустрою щодо передання земельної ділянки в оренду, погодженої відділом Держкомзему;

- належно завірени копії рішення сільської, селищної, міської ради «Про передачу земельної ділянки у приватну власність і користування»;

- з Управління Держкомзему витребувати інформацію: про те, за ким та на підставі яких документів зареєстрована земельна ділянка; копію Державного Акта на право власності на земельну ділянку; копію договору купівлі-продажу земельної ділянки;

- копії документів Державного земельного кадастру (індексні кадастрові карти (плани) України, областей, районів, сіл, селищ, міст; індексні кадастрові карти (плани) кадастрової зони, кадастрового кварталу; кадастрові карти (плани) областей, районів, сіл, селищ, міст, інші тематичні карти (плани), перелік яких встановлюється Порядком ведення Державного земельного кадастру; Поземельні книги), а також документів, що стали підставою для внесення відомостей до нього (вилучення оригіналів таких документів забороняється). Також до Державного земельного кадастру вносяться такі відомості про земельні ділянки: кадастровий номер; місце розташування; опис меж; площа; міри ліній по периметру; координати поворотних точок меж; дані про прив'язку поворотних точок меж до пунктів державної геодезичної мережі; дані про якісний стан земель та про бонітування ґрунтів; відомості про інші об'єкти Державного земельного кадастру, до яких територіально (повністю або частково) належить земельна ділянка; цільове призначення (категорія земель, вид використання земельної ділянки в межах певної категорії земель); склад угідь зі зазначенням контурів будівель

і споруд, їхніх назв; відомості про обмеження у використанні земельних ділянок; відомості про частину земельної ділянки, на яку поширюється дія сервітуту, договору суборенди земельної ділянки; нормативна грошова оцінка; інформація про документацію зі землеустрою та оцінки земель щодо земельної ділянки та інші документи, на підставі яких встановлено відомості про земельну ділянку.

У разі витребування та отримання речей, документів і відомостей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб під час розслідування СЗЗД та СБ слід пам'ятати, що за письмовим запитом правоохоронні органи мають право витребувати від територіальних органів земельних ресурсів лише належно завірени копії документів, необхідні для проведення перевірок. Територіальний орган земельних ресурсів готує відповідні копії, належно їх завіряє та зі супровідним листом (з детальним описом всіх документів із зазначенням серії, номера документа, кількості аркушів) передає відповідному запитуваному органу. За письмовим запитом оригінали документів не видаються. Крім того, доречно зауважити, що, відповідно до законодавчих актів, правоохоронні органи задля виконання покладених на них обов'язків наділені правом одержувати безоплатно від підприємств, установ і організацій за письмовим запитом документи.

Найтипівішим видом експертизи у методиці розслідування СЗЗД та СБ є судова будівельно-технічна експертиза. Завдання, що вирішуються нею, можна умовно поділяти на чотири категорії: дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій і відповідних документів; розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками; визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд; оцінка земельних ділянок.

У ситуаціях, коли внаслідок СЗЗД та СБ була заподіяна шкода довкіллю, слідчому треба призначити відповідну експертизу, виходячи зі сутності події, наприклад, експертизу матеріалів, речовин та виробів (з метою дослідження ґрунтів, наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі), біологічну експертизу (для дослідження об'єктів рослинного та тваринного походження).

Вважаємо за необхідне додати до цього переліку та проаналізувати окремі види інженерно-технічних експертиз (земельно-

технічну та будівельно-оціночну) і ґрунтознавчу експертизу, оскільки їхнє проведення є найбільш притаманним для розслідування цього виду злочину.

Земельно-технічна (або оціночно-земельна) експертиза належить до одного з видів інженерно-технічних експертиз і може допомогти розібратися в багатьох спірних земельних питаннях, таких як: розділ земельної ділянки; накладення державних актів; самовільне зайняття земельної ділянки; визначення площі земельних ділянок; порядок користування земельними ділянками; встановлення меж земельних ділянок та ін. Основними завданнями земельно-технічної експертизи, з огляду на досліджуваний нами злочин, можна назвати: 1) визначення відповідності розробленої технічної документації на земельні ділянки, визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування; 2) визначення фактичного землекористування земельними ділянками; 3) визначення відповідності фактичного землекористування, а також порушень меж та накладання земельних ділянок відповідно до правостановлювальних документів на ці земельні ділянки та вимог нормативно-правових актів; 4) визначення відповідності фактичного розташування будівель, споруд та інших об'єктів щодо меж земельних ділянок правостановлювальним документам і технічній документації зі землеустрою та землекористування; 5) визначення можливості розподілу (порядку користування) земельними ділянками, розробка варіантів їх розподілу (порядку користування); 6) оцінка земельних ділянок; 7) визначення відповідності виконаної оцінки земельних ділянок вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

Розв'язуючи ці завдання, на вирішення експертові можна поставити такі типові питання:

1) Чи відповідають розроблена технічна документація на земельну ділянку та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?

2) Чи змінено і затверджено цільове призначення земельної ділянки відповідно до вимог земельного законодавства та інших

нормативних документів з питань землеустрою та землекористування? Якщо ні, то в чому полягають невідповідності?

3) Який фактичний порядок користування земельною ділянкою? Яка площа перебуває у користуванні співвласника (співвласників) земельної ділянки?

4) Чи відповідає фактичний порядок користування земельною ділянкою правостановлювальним документам на цю земельну ділянку та вимогам нормативно-правових актів з питань землеустрою та землекористування?

5) Чи є порушення землекористування, зокрема порушення меж та накладання земельних ділянок відповідно до правостановлювальних документів на ці земельні ділянки та вимог нормативно-правових актів?

6) Чи відповідає фактичне розташування будівель, споруд та інших об'єктів щодо меж земельних ділянок правостановлювальним документам і технічній документації зі землеустрою та землекористування на ці земельні ділянки? Якщо ні, то в чому полягають невідповідності?

7) Чи є технічна можливість відповідно до вимог нормативно-правових актів розділити земельну ділянку (встановити порядок її користування) відповідно до часток співвласників (вказати частки)?

8) Які варіанти розподілу земельної ділянки (порядку її користування) можливі відповідно до часток співвласників (вказати частки) та вимог нормативно-правових актів?

9) Які варіанти технічно можливі для влаштування проїзду (проходу) на земельну ділянку?

10) Чи є технічна можливість встановлення земельного сервіту на ділянці? Навести варіанти встановлення земельного сервіту.

Вказані питання можуть бути вирішені за умови наявності відповідної правостановлювальної та технічної документації, зокрема результатів виконання топографо-геодезичних робіт, які проводяться фахівцями-землевпорядниками з використанням відповідного обладнання та бази даних. Також для вирішення окремих питань земельно-технічної експертизи експерту потрібно надати правостановлювальну й технічну документацію зі землеустрою на земельну ділянку. Для вирішення питання про вартість земельної

ділянки йому слід надати правовстановлювальну й технічну документацію зі землеустрою на земельну ділянку із зазначенням адреси місцезнаходження ділянки, площі, цільового призначення, плану, даних щодо зовнішніх меж станом на дату оцінки. У разі розміщення на земельній ділянці будівель, споруд та інших об'єктів на дослідження необхідно надати правовстановлювальну документацію на такі об'єкти та матеріали технічної інвентаризації.

Судова будівельно-технічна експертиза передбачає дослідження будівель (споруд), будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів. Цей напрямок у судовій експертизі охоплює низку питань, а саме: визначення порядку користування, розділ майна, відповідність будівельним нормам, експертиза пластикових вікон, розрахунок збитків після заливки (пожежі) та інші. Одним із видів інженерно-технічної експертизи є також оціночно-будівельна експертиза. Її сутність полягає у дослідженні стану квартир, будинків, споруд, їхніх частин та інших об'єктів будівництва і призначається з метою визначення їхньої вартості в існуючому стані, вартості виконаних робіт або розміру завданих збитків. У експертному висновку вказується обґрунтована вартість, на яку можна посилатись у разі конфлікту чи спору. Для проведення цього виду експертизи потрібен такий перелік документів: правовстановлювальні документи на об'єкт оцінки; правовстановлювальна та технічна документація на земельну ділянку, на якій розміщений об'єкт оцінки та ін.; договірна документація (договори підряду та додатки до них, додаткові угоди тощо).

Основними завданнями будівельно-технічної експертизи, з огляду на розслідування СЗЗД та СБ, можна назвати: з'ясування відповідності розробленої проектно-технічної та кошторисної документації вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; з'ясування відповідності виконаних будівельних робіт і побудованих об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд тощо) проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення відповідності виконаних будівельних робіт, окремих елементів об'єктів нерухомого майна, конструкцій, виробів та матеріалів проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення й перевірка обсягів та вартості виконаних будівельних робіт і складеної звітної документації проектно-кошторисній докумен-

тації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення технічного стану будівель, споруд та інженерних мереж, причин пошкоджень та руйнувань об'єктів та їхніх елементів; з'ясування можливості розподілу об'єктів нерухомого майна, розробка варіантів розподілу; визначення різних видів вартості будівель, споруд, їхніх частин, а також іншого нерухомого майна; встановлення відповідності виконаної оцінки нерухомого майна вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

Розв'язуючи перелічені завдання, на вирішення експертів можна поставити такі типові питання:

1) Чи відповідає розроблена проектно-кошторисна документація вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва? Якщо не відповідає, то в чому полягають невідповідності?

2) Чи відповідають виконані будівельні роботи проектній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?

3) Чи відповідають об'єкти (будівлі, споруди тощо) проектно-технічній документації на їх будівництво (ремонт, реконструкцію) та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва (містобудівним, протипожежним, санітарно-гігієнічним тощо)? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?

4) Який перелік та обсяги фактично виконаних будівельних робіт з будівництва (ремонту, реконструкції)?

5) Яка вартість фактично виконаних робіт з будівництва (ремонту, реконструкції) об'єктів?

6) Чи відповідають обсяги та вартість фактично виконаних робіт з будівництва (ремонту, реконструкції) об'єктів обсягам та вартості, визначеним проектно-кошторисною або звітною документацією?

7) Чи відповідає звітна документація з будівництва (ремонту, реконструкції) за порядком складання і наведеними розрахунками вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва? Якщо не відповідає, то в чому полягають невідповідності?

8) До якого виду робіт (нове будівництво, реконструкція, капітальний ремонт тощо) належать фактично виконані будівельні роботи на об'єкті?

9) Чи є об'єкт (результат виконання робіт) нерухомим майном?

10) Який ступінь будівельної готовності незавершеного будівництвом об'єкта?

11) Який технічний стан (ступінь фізичного зношення) об'єкта нерухомого майна (будівлі, споруди тощо)?

12) Яке функціональне призначення приміщень? Чи належать приміщення будинку до нежитлових (допоміжних)?

13) Чи є технічна можливість, згідно з вимогами нормативно-правових актів у галузі будівництва, розділити (виділити частку) об'єкт нерухомого майна відповідно до часток співвласників (вказати частки)?

14) Які варіанти розподілу (виділення частки) об'єкта нерухомого майна можливо визначити відповідно до часток співвласників (вказати частки) та вимог нормативно-правових актів?

15) Яка вартість (зазначити вид вартості: дійсна, ринкова, залишкова, ліквідаційна, вартість ліквідації, спеціальна, інвестиційна тощо) будівель, споруд, їхніх частин (приміщення, квартири) та іншого нерухомого майна?

16) Чи відповідає виконана оцінка нерухомого майна вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методів, оціночним процедурам?

У межах судової ґрунтознавчої експертизи вивчаються об'єкти ґрунтового, ґрунтового-мінерального чи ґрунтового-техногенного походження (ґрунти, гірські породи природного чи штучного походження, зокрема й деякі будівельні матеріали – глина, піски, каміння, шлаки, крейда, гіпс, цегла чи будівельні розчини, що містять пісок, крейду, тощо).

Експертні дослідження подібних об'єктів проводяться з метою встановлення різноманітних фактичних даних (обставин) у конкретному кримінальному провадженні. Такими даними можуть бути ідентифікація місця скоєння кримінального правопорушення або ж факти, що слугують одним із джерел доказів про перебування (контакт) людини, тварини чи предмета на території, пов'язаній з подією кримінального правопорушення, про контактну взаємодію зі забрудненим ґрунтовими нашаруваннями предметом або транспортним засобом, про механізм утворення ґрунтових нашарувань чи про джерело походження нашарувань, коли речовини ґрунтового-

го походження трапляються у вигляді забруднень на одязі і взутті, робочих інструментах (лопатах, сокирах), нашарувань на транспортних засобах і механізмах, відшарувань у вигляді грудок ґрунту.

Основними завданнями ґрунтознавчої експертизи під час розслідування СЗЗД та СБ є: виявлення на предметах-носіях мікронашарувань (часток) ґрунтового походження, визначення їх природи, а також установлення спільної родової (групової) належності з наданими зразками; установлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (іншого місця події); з'ясування механізму утворення ґрунтових нашарувань. Розв'язуючи вказані завдання, на вирішення експертові можна поставити такі типові питання:

1) Чи є нашарування ґрунту (об'єктів ґрунтового-мінерального походження) на предметі-носії (зазначається, на якому саме)?

2) Чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі-носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність?

3) Чи походять ці нашарування (зазначається, які саме) з певної ділянки місцевості?

4) Який механізм утворення нашарувань ґрунту?

5) Яка характеристика місцевості, з якої походять нашарування ґрунту на об'єктах-носіях?

СЗЗД та СБ належать до злочинів, що нерідко пов'язані з підробленням документів. З метою дослідження таких документів може призначатися судова технічна експертиза документів. Об'єктом її дослідження можуть бути і документ загалом, і окремі його частини: реквізити (сукупність елементів і встановлених умов оформлення тих чи інших документів, відсутність чи порушення яких позбавляє документ юридичної сили), матеріали з яких вони виготовлені.

Предметом такої експертизи є факти, що мають значення для кримінального провадження, а питання, що визначаються за її допомогою, поділяються на ідентифікаційні та неідентифікаційні.

До основних питань, що можуть бути поставлені слідчим під час аналізу документів у процесі розслідування СЗЗД та СБ, належать такі:

1) Чи вносились у текст документа зміни? Якщо вносились, то як і який є зміст первинного документа?

- 2) Чи замінювалися у документі аркуші?
- 3) Як виконано підпис від імені особи та сам текст документа?
- 4) Чи виготовлені (виконані) документи у різний час?
- 5) У якій послідовності виконувались реквізити цього документа?
- 6) Чи становили раніше одне ціле надані на експертизу частини документа?
- 7) Чи виготовлено цей документ шляхом монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки?
- 8) Чи виготовлено рукописний текст у той самий час, коли датовано документ, тощо?

Пред'явлення для впізнання підозрюваного проводиться у тих випадках, коли потерпілі та свідки заявляють, що бачили та можуть впізнати особу, яка самовільно зайняла земельну ділянку, та осіб, які проводили на ній певні роботи (робочі, будівельники, водії та ін.). У деяких ситуаціях доцільно провести пред'явлення ділянок місцевості для впізнання, у ході якого свідок (робочий, будівельник, водій чи інша особа) може впізнати ту ділянку, на якій проводились земельні, будівельні чи інші роботи. Під час розслідування СЗД та СБ може виникнути ситуація, коли необхідно пред'явити для впізнання окремі будівлі, транспортні засоби чи будівельну техніку, яка при цьому використовувалась. Таке пред'явлення для впізнання може бути проведено за фотознімками вказаних вище об'єктів.

Слідчий експеримент у справах про такого виду кримінального правопорушення проводиться у тих випадках, коли потрібно перевірити наявні у справі показання, уточнити вже отримані дані, й тоді, коли прогнозується можливість одержання нових доказів-слідів, предметів та інших об'єктів на місці події, що з якихось причин (поверхове проведення огляду місця події або його непроведення взагалі) не зафіксовані в матеріалах кримінального провадження, проте мають певне доказове значення.

Оскільки СЗД та СБ належить до кримінальних правопорушень середньої тяжкості, то під час його розслідування, відповідно до закону, можна проводити негласні слідчі (розшукові) дії.

Потрібно пам'ятати, що немає абсолютно ідентичних кримінальних правопорушень. Кожне СЗД чи СБ по-різному вчиняється і відповідно має свою слідові картину, по-різному складається

слідча ситуація, що, своєю чергою, визначає різні напрями розслідування. Через це неприпустимо шаблонно підходити до розслідування кожного з них.

Перелік контрольних питань до теми

1. Перелічіть способи вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

2. Опишіть час, місце й обстановку вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

3. Вкажіть знаряддя і засоби вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

4. Охарактеризуйте особу потерпілого від вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

5. Опишіть особу злочинця під час вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

6. Перелічіть типові сліди, які виникають під час самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

7. Назвіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

8. Наведіть типові версії, які можуть висуватись під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

9. Охарактеризуйте слідчі (р) дії, які потрібно проводити на початковому етапі розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

10. Назвіть та проаналізуйте види експертиз, проведення яких є найбільш притаманним для розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. 837 с.

2. Грунтознавча експертиза. URL: http://pidruchniki.com/12560607/gravo/gruntoznavcha_ekspertiza
3. Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 466 (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua
4. Дударець Д. В. Самовільне зайняття земельної ділянки і самовільне будівництво за КК України. *Судова апеляція*. 2009. № 3 (16). С. 37–48.
5. Дудоров О. Поняття самовільного зайняття земельних ділянок як злочину. *Юридичний вісник України*. 2009. № 16.
6. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
7. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве: монография. Х.: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2007. 192 с.
8. Криміналістика: навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. К.: Атіка, 2012. 496 с.
9. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua
12. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
13. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Ін Юре, 2007. 728 с.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., перероб. та допов. К.: Юридична думка, 2010. 1288 с.
15. Носік В. В. Самовільне зайняття земельних ділянок: теорія і практика. *Земельне право України*. 2006. № 5.
16. Олійник С. С. Кримінальна відповідальність за самовільне захоплення земельної ділянки та самовільне будівництво: теоретичні та практичні проблеми. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/.../LA210_31.pdf
17. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–17. Ст. 112.
18. Про деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2009 р. № 844 (зі змінами). *Офіційний вісник України*. 2009. № 61. Ст. 2158.
19. Протидія злочинам у сфері земельних відносин: навч. посібник / С. В. Андрусенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябченко та ін.; за заг. ред. С. М. Гусарова. Х.: ХНУВС, 2013. 170 с.
20. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2006. 624 с.

21. Розслідування самовільного зайняття земельної ділянки або самовільного будівництва: методичні рекомендації / З. С. Галаван, Р. Л. Степанюк, Д. Д. Заяць, В. І. Павликівський. Х.: ХНУВС, 2009. 24 с.

22. Слідча тактика: навч. посібник / Є. В. Пряхін. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 116 с.

23. Судова незалежна експертиза України. URL: <http://ekspertiza.com.ua>.

24. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua

25. Швець А. Ю. Предмет самовільного захоплення земельної ділянки та самовільного будівництва. *Митна справа*. 2011. № 1 (73). С. 307–314.

26. Щодо порядку витребування правоохоронними органами та органами прокуратури інформації, документів, матеріалів з територіальних органів земельних ресурсів. URL: <http://shkolaw.in.ua>

Тема 3

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ЧИ КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА (ст. 233 КК України)

- 3.1. Криміналістична характеристика*
- 3.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування*
- 3.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій*

3.1. Криміналістична характеристика

Перехід до ринкової економіки і пов'язане з цим процесом роздержавлення власності, що має на меті створити соціально орієнтовану ринкову економіку, супроводжується кримінальними тенденціями. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із незаконною приватизацією державного та комунального майна, передбачена ст. 233 КК України. Об'єктом злочину є установлений законом порядок приватизації майна, а безпосереднім предметом – державне і комунальне майно.

Відповідно до законодавства, до об'єктів державної і комунальної власності, що підлягають приватизації, належать усі об'єкти права державної та комунальної власності, крім тих, приватизація яких прямо заборонена Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна» та іншими законами України.

Під приватизацією слід розуміти платне відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які за законом можуть бути покупцями.

Правові основи приватизації майна регулюються законами України «Про приватизацію державного і комунального майна» – від 18.01.2018 р., «Про приватизацію державного житлового фонду» – від 19.06.1992 р., «Про місцеве самоврядування в Україні» – від 21.05.1997 р., «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» – від 12.07.2001 р., Земельним кодексом України (якщо об'єктом приватизації є земельна ділянка) та іншими. Типовими способами приватизації майна сьогодні є:

1) продаж об'єктів на аукціоні (з умовами, без умов, за методом покрокового зниження стартової ціни та поданням цінових пропозицій, із зниженням стартової ціни, за методом вивчення цінових пропозицій);

2) викуп об'єктів приватизації (стосується акцій і передбачає продаж їх певної кількості одному покупцю або приватизаційних об'єктів, які не були продані на аукціоні).

Важливими елементами криміналістичної характеристики заданого виду злочинів є: спосіб учинення злочину, предмет посягання, час і місце вчинення злочину, особа злочинця та типові сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Із-поміж типових способів підготовки до вчинення такого злочину слід назвати: 1) вивчення особливостей приватизаційного процесу або отримання з цього приводу консультацій у спеціалістів (знаходження прогалин у законодавстві); 2) виготовлення підроблених приватизаційних документів; 3) підшукування співучасників, зокрема посадових осіб із тих, що причетні до процесу приватизації; 4) підшукування підставних осіб, які братимуть участь у торгах на аукціоні.

Безпосереднім способом учинення злочину, пов'язаного з приватизацією, є:

1) заниження вартості приватизаційного майна у спосіб, не передбачений законом;

2) використання для приватизації майна підроблених приватизаційних документів;

3) приватизація майна, яке за законом не підлягає приватизації;

4) приватизація майна неправомочною особою.

Під заниженням вартості майна через визначення його у спосіб, не передбачений законом, розуміють: 1) застосування способу, який, згідно з законом, не повинен використовуватися під час приватизації певного об'єкта; 2) непроведення експертної оцінки майна чи проведення її неналежним чином, що мало наслідком заниження вартості майна.

Оцінка майна, відповідно до Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», проводиться із застосуванням методичних підходів, методів оцінки, які є складовими методичних підходів або результатом комбінування кількох методичних підходів, а також оціночних процедур. Оцінювач застосовує, як правило, кілька методичних підходів, що найповніше відповідають визначеній меті оцінки, виду вартості за наявності достовірних джерел для її проведення.

З метою проведення оцінки майна застосовують такі основні методичні підходи: 1) витратний (основними методами такого підходу є метод прямого відтворення та метод заміщення); 2) дохідний (основними методами такого підходу є метод прямої капіталізації доходу та метод непрямої капіталізації доходу); 3) порівняльний (передбачає аналіз цін продажу та пропонування подібного майна з відповідним коригуванням відмінностей між об'єктами порівняння та об'єктом оцінки).

Експертна грошова оцінка земельної ділянки нині визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про експертну грошову оцінку земельних ділянок» від 11.10.2002 р. та здійснюється на основі таких методичних підходів, як: 1) капіталізація чистого операційного або рентного доходу (пряма і непряма); 2) зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок; 3) урахування витрат на земельні поліпшення. Для кожного з таких підходів передбачаються різні формули з відповідними індексами.

Під використанням підроблених приватизаційних паперів слід розуміти їх подання органам приватизації, вчинення із ними інших дій, які так чи інакше впливають на винесення рішення про приватизацію конкретного об'єкта та її умови. Серед типових способів такого використання можна назвати використання: 1) документів, що містять ознаки інтелектуальної підробки; 2) документів, що містять ознаки матеріальної підробки. Головною

умовою є те, що ці документи мають бути використані саме в процесі приватизації незалежно від способу приватизації чи її етапу.

Як приклад можна навести вирок Франківського районного суду м. Львова від 02.03.2011 р. у справі № 1-249/11. Під час судового засідання було встановлено, що ОСОБА_2 подав до Управління комунального майна Львівської міської ради витяг з протоколу загальних зборів Франківської районної організації Української консервативної республіканської партії м. Львова від 26.02.2004 р. та підроблену довідку з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), створивши таким чином переконання у приватного нотаріуса та Управління комунального майна Львівської міської ради про реальне існування вказаної партії та відповідно про відсутність підстав для неукладення договору купівлі-продажу нежитлового приміщення, що орендувалося вказаною партією. Внаслідок подачі підроблених документів 15.03.2006 р. між Управлінням комунального майна Львівської міської ради та ОСОБОЮ_2 як представником партії було укладено договір купівлі-продажу нежитлового приміщення, а вже 03.06.2006 р. на загальних зборах партії було прийнято рішення безоплатно передати це приміщення ОСОБИ_2 та оформлено у приватного нотаріуса як договір дарування від 05.06.2006 р. У подальшому 11.12.2006 р. вказане нежитлове приміщення ОСОБОЮ_2 було продано ОСОБИ_5 за 22 000 доларів США.

Під приватизацією майна, яке не підлягає приватизації, слід розуміти укладання договору купівлі-продажу щодо таких об'єктів власності, відчуження яких на користь фізичних чи юридичних осіб чинним законодавством або рішенням місцевих рад відповідного рівня заборонено (наприклад, казенні підприємства та об'єкти, потрібні для виконання державою своїх функцій, для забезпечення обороноздатності держави, та об'єкти права власності Українського народу, майно, що становить матеріальну основу суверенітету України. Повний перелік таких об'єктів наведений у ч. 2 ст. 4 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна»). Цей перелік може змінюватися. Такі зміни уповноважена приймати Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України.

Приватизація неправомочною особою означає, що покупцем об'єкта приватизації не може виступати особа, якій законодавець не дозволяє цього робити. Відповідно до чинного законодавства, не можуть бути покупцями:

1) органи державної влади та державні підприємства, власником яких є держава Україна;

2) державні громадські об'єднання, державні холдингові компанії, державні акціонерні товариства (компанії), їхні дочірні компанії та підприємства;

3) працівники державних органів приватизації та радники, залучені для підготовки об'єкта до приватизації;

4) покупці, які зареєстровані в офшорних зонах з непрозорою структурою власності, а також покупці, які походять від держави-агресора;

5) держава, визнана Верховною Радою України державою-агресором, а також юридичні особи, в яких така держава має участь, і особи, які перебувають під контролем таких юридичних осіб;

6) юридичні особи, бенефіціарні власники 10 і більше відсотків акцій яких є резидентом держави-агресора;

7) фізичні особи – громадяни та/або резиденти держави-агресора;

8) юридичні особи, зареєстровані в державах, які включені FATF до списку держав, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, а також юридичні особи, 50 і більше відсотків статутного капіталу яких належать прямо або опосередковано таким особам;

9) юридичні особи, інформація про бенефіціарних власників яких не розкрита в порушення вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»;

10) фізичні та юридичні особи, стосовно яких застосовано спеціальні економічні та інші санкції відповідно до Закону України «Про санкції», а також пов'язані з ними особи;

11) особи, які були стороною продажу об'єкта приватизації в Україні і з якими було розірвано договір купівлі-продажу об'єкта приватизації у зв'язку з порушенням з боку таких осіб, а також пов'язані з ними особи.

До основних способів приховування злочину, пов'язаного з незаконною приватизацією, відносять: 1) викрадення та знищення підроблених документів (що були підставою для приватизації); 2) швидкий продаж приватизованого об'єкта; 3) зміну власника на приватизованому об'єкті.

Предметом посягання є об'єкти державної або комунальної власності, що можуть, відповідно до Закону, приватизуватися, та пакети акцій акціонерних товариств, утворених в процесі приватизації або корпоратизації. Зараз всі об'єкти приватизації поділяються на об'єкти великої та малої приватизації. Перелік об'єктів великої приватизації державної власності затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Фонду Держмайна України. Перелік об'єктів малої приватизації державної власності затверджується Фонду Держмайна України. Перелік об'єктів комунальної власності, що підлягають приватизації, ухвалюється місцевою радою.

До об'єктів великої приватизації належать об'єкти державної або комунальної власності (єдині майнові комплекси державних підприємств та пакети акцій суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких понад 50 відсотків акцій належать державі), вартість активів яких за даними фінансової звітності за останній звітний рік перевищує 250 млн гривень.

До об'єктів малої приватизації належать:

1) єдині майнові комплекси державних і комунальних підприємств, їхні структурні підрозділи (в т.ч. ті, що передані в оренду);

2) окреме майно. Таким майном вважається рухоме та нерухоме майно державних або комунальних підприємств (зокрема будівлі, споруди, нежитлові приміщення), майно, що залишилося після процедури ліквідації підприємств, визнаних банкрутами; майно підприємств, що ліквідується за рішенням органу, уповноваженого управляти майном; майно підприємств, котрі не були продані як єдині майнові комплекси; державне або комунальне майно, що не увійшло до статутного капіталу господарських товариств та перебуває на обліку господарських товариств, створених унаслідок приватизації або корпоратизації;

3) об'єкти незавершеного будівництва (будівлі, споруди, передавальні пристрої, які не введені в експлуатацію), законсервовані об'єкти;

4) об'єкти соціально-культурного призначення (об'єкти освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, туризму, мистецтва і преси, телебачення, радіомовлення, видавничої справи; санітарно-курортні заклади, будинки і табори відпочинку, профілакторії; інші об'єкти, призначені для задоволення соціальних та культурних потреб громадян незалежно від вартості майна; об'єкти соціально-культурного призначення, що не включені до статутного капіталу господарських товариств);

5) інші об'єкти, що не належать до об'єктів великої приватизації.

Доцільно знати, що державні органи приватизації можуть відмовити у включенні об'єкта до переліку тих, що приватизуються, у таких випадках: а) вказаний об'єкт (підприємство) перебуває у процесі ліквідації; б) законом встановлені обмеження щодо приватизації об'єкта; в) наявність вмотивованої відмови органу, що уповноважений управляти державним майном; г) невключення Кабінетом Міністрів України об'єкта приватизації до відповідного переліку об'єктів великої приватизації.

Час і місце вчинення злочину. Злочини, пов'язані з незаконною приватизацією, як правило, вчиняються впродовж досить тривалого періоду часу. Зазвичай трапляються ситуації, коли про його вчинення стає відомо через кілька років.

Як приклад можна навести ухвалу суду від 02.02.2016 р. у справі № 661/308/16-к, з якої вбачається, що 16.03.2015 р. до чергової частини Новокаховського МВ УМВС України в Херсонській області зі заявою про вчинений злочин звернувся ОСОБА_2, який при вирішенні власних спірних цивільно-правових питань з фізичною особою-підприємцем ОСОБА_3 дізнався про незаконну приватизацію у 2010 р. об'єкта цивільного захисту населення (бомбосховища). В подальшому наведена в заяві інформація підтвердилася (наявний Витяг із реєстра прав власності на нерухоме майно та свідоцтва про власність від 14.05.2010 р.).

На злочинну діяльність може вказувати конкретна дата (наприклад, дата подання заяви на приватизацію, дата участі в аукціоні, вчинення певної незаконної дії в процесі приватизації, дата укладення договору купівлі-продажу тощо) чи окремий звітний

період. Максимально точно встановлення перелічених та інших відомостей дасть змогу отримувати дані про можливе коло учасників протиправного діяння і осіб, обізнаних у обставинах злочинної події, способах учинення злочину тощо.

Потрібно мати на увазі, що **приватизація об'єкта вважається завершеною з моменту його продажу та переходу до покупця права власності** або завершення розміщення всіх акцій, передбачених до продажу, **і оформлюється наказом** відповідного органу приватизації.

Місцем вчинення злочину у цьому випадку можна вважати не тільки місце, де знаходяться об'єкти приватизації чи приватизаційної діяльності, а й інші місця, де здійснювалися різні види діяльності, пов'язаної з приватизацією (подача заяви на приватизацію, проведення аукціону тощо). Встановлюючи місце знаходження підприємства, доречно взяти до уваги, що його юридична адреса може не збігатися з фактичним місцем знаходження органів його управління тощо.

Типовою особою злочинця під час вчинення незаконної приватизації виступає осудна особа, яка досягла 16-річного віку і бере участь у приватизації об'єкта державної чи комунальної власності. У нашому випадку доцільно говорити про спеціального суб'єкта злочину, оскільки до процесу приватизації мають стосунок не тільки покупці, а й представники державних органів приватизації та місцевих рад, органів приватизації територіальних громад. Приватизація майна, що перебуває у комунальній власності, здійснюється виключно органами місцевого самоврядування. Відповідно до законодавства, покупцями об'єктів приватизації (з огляду на встановлені обмеження) можуть бути: 1) громадяни України; 2) іноземні громадяни; 3) юридичні особи, зареєстровані на території України; 4) юридичні особи інших держав.

Типові сліди злочину. Оскільки йдеться про злочин економічної спрямованості, то факт його вчинення щонайперше відображається у приватизаційних документах, які поділяються на кілька груп:

а) документи, які згідно з законодавством подають разом зі заявою на участь у приватизації до органу приватизації (наприклад, витяг з Єдиного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; інформація про кінцевого

бенефіціарія; інформація про джерела походження коштів для придбання об'єкта приватизації; копія паспорта чи документа, що посвідчує особу; документи про сплату гарантійного внеску; письмова згода щодо взяття зобов'язань, визначених умовами продажу);

б) документи, які характеризують діяльність об'єкта приватизації;

в) приватизаційні документи залежно від способу здійснення незаконної приватизації (це, скажімо, безпідставна відмова посадових осіб державних органів приватизації, органів державної влади та управління у прийнятті заяви про приватизацію, порушення строків її розгляду);

г) документи, що засвідчують купівлю об'єкта приватизації та подальше його використання.

Ідеальні сліди можуть бути отримані та зафіксовані в протоколі допиту осіб із різним процесуальним статусом (свідків, потерпілих, підозрюваних). Це можуть бути фізичні особи (засновники чи власники об'єкта приватизації, покупець об'єкта приватизації, учасники аукціону), службові та посадові особи органу приватизації, представники юридичних осіб, нотаріуси тощо.

3.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконною приватизацією державного чи комунального майна, залежно від джерела надходження інформації можуть бути такі:

1) інформація про незаконну приватизацію майна стала відома у результаті здійснення уповноваженими підрозділами оперативно-розшукової діяльності;

2) від посадових осіб органів приватизації надійшла інформація про подання певною особою підроблених приватизаційних документів;

3) від громадян (посадових осіб) надійшла інформація про приватизацію конкретного об'єкта власності, яка, на їхню думку, є незаконною;

4) про злочин, пов'язаний із незаконною приватизацією, стало відомо в ході розслідування іншого злочину.

У всіх перелічених слідчих ситуаціях майже одразу можливо встановити підозрювану особу. Крім того, є відомим об'єкт незаконної приватизації, що дає можливість визначитися з місцезнаходженням документів, що стосуються незаконної приватизації.

З приводу першої слідчої ситуації варто зауважити, що в структурі Національної поліції України протидією злочинам у сфері економіки займаються підрозділи Департаменту захисту економіки. З метою реалізації зібраних матеріалів на початковому етапі розслідування слідчому доцільно: 1) провести процесуальні дії, спрямовані на виявлення та вилучення документів, що причетні до приватизації об'єкта (тимчасовий доступ до документів, обшуки); 2) допитати осіб, які можуть повідомити інформацію стосовно об'єкта приватизації та самого процесу приватизації (колишнього й теперішнього керівників об'єкта приватизації, експерта з оцінки майна, учасників аукціону, членів аукціонної комісії, нотаріуса тощо); 3) звернутися з клопотанням про призначення судових експертів.

У другій слідчій ситуації доречно запропонувати такий алгоритм дій слідчого: 1) допитати особу, яка здійснювала прийом (реєстрацію) заяви та інших приватизаційних документів учасниками аукціону; 2) допитати особу, яка виявила підробку в документі; 3) отримати дозвіл на тимчасовий доступ до документів та вилучити приватизаційні документи, що подавалися до органу приватизації; 4) підготувати клопотання про призначення технічної експертизи документів.

У третій слідчій ситуації слідчому доцільно: 1) допитати заявника; 2) скерувати запити у відповідні інстанції щодо об'єкта приватизації; 3) провести процесуальні дії, спрямовані на вилучення документів, що містять відомості про вчинення злочину (тимчасовий доступ до документів, обшуки); 4) оглянути документи та звернутися з клопотанням про призначення судових експертів.

Четверта слідча ситуація характеризується тим, що слідчим вже частково зібрано докази, які свідчать про незаконну приватизацію об'єкта. У цьому випадку слідчому рекомендується: 1) допитати осіб, що можуть повідомити інформацію про процес приватизації чи приватизований об'єкт; 2) забезпечити шляхом

проведення обшуку чи тимчасового доступу до документів вилучення тих документів, що стосуються незаконної приватизації, але відсутні у матеріалах кримінального провадження; 3) оглянути зібрані документи та в разі потреби підготувати клопотання про призначення судових експертів.

Р. В. Комісарчук основне завдання слідчого на початковому етапі розслідування незаконної приватизації вбачає у комплексному виявленні порушень законодавства під час приватизації майна. Вирішення цих питань визначить подальшу перспективу матеріалів щодо наявності складу злочину, сприятиме встановленню місця знаходження грошових коштів, матеріальних цінностей, за рахунок яких може бути ліквідовано заборгованість перед бюджетом, інших обставин, які можуть бути доказами у провадженні, та інших фактів правопорушень проти порядку приватизації. Науковець виокремлює такі дві слідчі ситуації: 1) надійшла інформація про незаконну приватизацію майна; 2) надійшла інформація про недотримання особою обов'язкових умов щодо об'єкта приватизації та його подальшого використання.

Наведемо **типові слідчі версії на початковому етапі розслідування:**

1) має місце вчинення злочину, пов'язаного з незаконною приватизацією;

2) має місце вчинення іншого злочину;

3) має місце вчинення адміністративного правопорушення;

4) злочину вчинено не було, має місце законна приватизація;

5) злочин вчинено однією особою (групою осіб);

6) має місце одиничний злочин (має місце серія нерозкритих злочинів);

7) злочин вчинено за попередньою змовою із працівником Фонду Держмайна України (чи органу приватизації комунальної власності);

8) злочин вчинено за попередньою змовою покупця, посередника та продавця.

Також можуть висуватися та перевірятися версії щодо подальшої мети використання об'єкта приватизації (з метою продажу за більш високу ціну, з метою зайняття на об'єкті підприємницькою діяльністю), а також про конкретний спосіб незаконної приватизації (шляхом заниження вартості об'єкта приватизації; використання

підроблених приватизаційних документів; приватизації майна, що не підлягає приватизації; приватизації майна неправомочною особою). Крім того, зважаючи на те що основна доказова база зосереджується в документах, можна висувати версії про виконавців тексту документів загалом чи підписів у них.

На наступному етапі розслідування відбувається перевірка висунутих версій доти, доки не залишиться єдино вірною лише одна з них та не будуть зібрані достатні докази для повідомлення конкретній особі підозри та складання обвинувального акта. Зазвичай подальший етап розслідування незаконної приватизації охоплює такі процесуальні дії: 1) допити; 2) одночасні допити; 3) огляд документів; 4) призначення судових експертиз. Також слідчий вживає заходи зі збору даних, що характеризують особу підозрюваного, та накладення арешту на майно з метою відшкодування завданої шкоди.

3.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Після внесення інформації про незаконну приватизацію майна до ЄРДР слідчий повинен з'ясувати:

1) інформацію про те, що поданий приватизаційний документ підроблений (для цього необхідно клопотати про призначення технічної експертизи документа та отримати висновок експерта);

2) інформацію про те, що існує факт заборони на приватизацію об'єкта або він відсутній у переліку об'єктів, які приватизуються;

3) інформацію про особу, котра виступає покупцем об'єкта приватизації;

4) інформацію про спосіб приватизації (через аукціон чи викуп);

5) інформацію про об'єкт приватизації та його вартість (для ч. 2 ст. 233 це сума, що в 1000 і більше разів перевищує н.м.д.г.).

Частину такої інформації можуть надати органи приватизації: Фонд Держмайна України та його регіональні відділення; органи, які для цього створені в місцевих радах народних депутатів; підрозділи Державної фіскальної служби України; банківські установи.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконною приватизацією майна, назагал **потрібно з'ясувати**:

1) що стало безпосереднім предметом злочинного посягання (який конкретно об'єкт державної чи комунальної власності було приватизовано);

2) хто є покупцем об'єкта приватизації (перелік покупців об'єкта приватизації, чи є вони правомочними, чи вчасно подали відповідні документи для участі в приватизації тощо);

3) яка реальна вартість об'єкта приватизації;

4) яка методика застосовувалася для визначення вартості об'єкта приватизації, хто її проводив;

5) період, упродовж якого відбувалася приватизація об'єкта;

6) орган, який розглядав питання приватизації об'єкта, чи був дотриманий визначений порядок проведення приватизації;

7) якої шкоди було завдано внаслідок вчинення злочину;

8) які обставини сприяли вчиненню злочину.

Для слідчого важливо знати порядок приватизації майна. Це дає можливість визначитися із можливими джерелами отримання доказової інформації, спланувати проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

Загальний порядок приватизації майна визначений Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна». Розглянемо його на прикладі об'єкта малої приватизації.

Об'єкти малої приватизації продаються виключно на електронних аукціонах, під якими розуміють вид аукціону в режимі реального часу в Інтернеті, у процесі проведення якого власником об'єкта приватизації стає покупець, який під час торгів запропонував за нього найвищу ціну. Електронний аукціон проводиться відповідно до договору, що укладається між організатором аукціону та операторами електронних майданчиків.

Для продажу об'єктів малої приватизації державним органом приватизації чи органом місцевого самоврядування утворюється аукціонна комісія, до якої входить не менше 5 чоловік. Така комісія

розробляє умови продажу, після чого не пізніше як через 10 робочих днів публікується інформаційне повідомлення:

1) в офіційних друкованих виданнях державних органів приватизації;

2) на офіційному веб-сайті ФДМ України (або)

3) на офіційному веб-сайті органу місцевого самоврядування;

4) в електронній торговій системі.

Аукціон з продажу об'єктів малої приватизації проводиться не раніше ніж через 20 днів, але не пізніше 35 днів після опублікування інформаційного повідомлення. Протокол про результати електронного аукціону формується та публікується електронною торговою системою автоматично в день завершення аукціону в електронній формі.

Переможець аукціону може відмовитися від підписання протоколу аукціону або договору купівлі-продажу об'єкта малої приватизації. Ця відмова підтверджується відповідним актом, електронною торговою системою автоматично формується та оприлюднюється новий протокол, а сам переможець, що відмовився, позбавляється права на участь у подальших аукціонах з продажу того самого об'єкта.

Кожен потенційний покупець аукціону для участі в торгах сплачує гарантійний внесок, який йому повертається у разі, якщо той не став переможцем. Покупцеві, який відмовився від підписання протоколу аукціону або укладення договору купівлі-продажу, такий внесок не повертають. Покупцеві, який придбав об'єкт та підписав договір купівлі-продажу, кошти гарантійного внеску зараховуються під час розрахунку за придбаний об'єкт приватизації.

Якщо об'єкт, що пропонувався для продажу на аукціоні, не продано, то повторний аукціон проводиться зі зниженням його стартової ціни на 50 відсотків. Якщо повторний аукціон зі зниженням стартової ціни визнається таким, що не відбувся, але на участь в аукціоні буде подано заяву від одного учасника, то органом приватизації може бути прийнято рішення про приватизацію такого об'єкта шляхом викупу, проте не нижче стартової ціни з урахуванням зниження стартової ціни.

Стартова ціна продажу об'єкта великої приватизації визнається радником. Якщо він не залучається, то стартова ціна вста-

новлюється аукціонною комісією на підставі вартості, визначеної відповідно до Методики оцінки майна, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1891. Стартова ціна об'єкта малої приватизації визначається аукціонною комісією на рівні балансової вартості об'єкта (активів об'єкта) малої приватизації. У разі відсутності балансової вартості об'єкта така вартість встановлюється аукціонною комісією відповідно до вказаної Методики.

Порядок продажу об'єктів великої приватизації державної власності визначається окремою Постановою Кабінету Міністрів України (зараз це Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 386), а особливості продажу об'єктів великої приватизації, що перебувають у комунальній власності, можуть бути встановлені рішенням відповідної місцевої ради.

Під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконною приватизацією, **виокремлюють групи осіб, які можуть бути допитані:** 1) особи, які подавали та оформляли приватизаційні документи; 2) особи, які розглядали та підписували приватизаційні документи; 3) члени аукціонної комісії, які проводили оцінку майна приватизованого об'єкта; 4) особи, які проводили інвентаризацію (аудиторську перевірку) об'єкта приватизації; 5) особи, які брали участь в аукціоні; 6) особи, які працюють на приватизованому об'єкті; 7) особа, яка придбала об'єкт.

Специфіка допитів у справах про злочини у сфері приватизації обумовлюється певними чинниками. По-перше, серед осіб, причетних до злочину або інакше пов'язаних з розслідуваною подією, здебільшого фігурують особи, які мають спеціальну фінансово-економічну, юридичну чи технічну освіту. Такі особи зазвичай мають досвід роботи у комерційних і фінансових органах чи установах, знають особливості й вади приватизаційного процесу, системи бухгалтерського обліку, документообігу, порядку обліку й контролю. Ці допитувані відразу ж помічають некомпетентність слідчого, його непевність у фактичних даних, використовуючи всі ці «слабинки» у власних цілях.

По-друге, під час допитів слідчому найчастіше доводиться стикатися зі специфічною термінологією, за допомогою якої висловлюється більшість допитуваних. На жаль, чимало практичних працівників не мають належного досвіду, підготовки та рівня

знань у цій галузі, що іноді позначається на якості допиту. Втрата «ниточки бесіди» через часто вживані незнайомі терміни може призвести до того, що слідчий не зорієнтується у ситуації, не поставить уточнювального запитання, не зафіксує корисну інформацію, яку, можливо, не бажаючи того, надасть допитуваний.

По-третє, метою допитів на початковому етапі розслідування є передусім з'ясування загальної картини події, що мала місце, схеми вчинення тієї або іншої операції, розшифрування численних документів, бухгалтерських проводок, рахунків та окремих цифрових записів і одержання відповідних пояснень щодо них. Якщо слідчий недостатньо добре орієнтується у відповідних економічних питаннях, йому потрібно, розпочинаючи розслідування, заповнити цю прогалину. Відповідна підготовка може охоплювати ознайомлення зі спеціальною літературою (посібниками, методичними рекомендаціями, нормативними документами); використання допомоги спеціалістів економічного профілю шляхом одержання від них різних довідкових відомостей, спільного аналізу документації або безпосередньої участі спеціаліста у допиті; поповнення знань за результатами інших допитів тощо.

Особи, які проводили перевірки, ревізії чи здійснювали інші контролюючі функції (наприклад, аудитори, ревізори, податкові інспектори), можуть пояснити висновки перевірок, допомогти розібратися у документах, визначити коло осіб, яких потрібно допитати, надати іншу довідкову інформацію, зокрема щодо переліку та місцезнаходження необхідних документів. Під час їх допиту з'ясовують:

- 1) коли саме та на підставі чого здійснювалася перевірка;
- 2) яка сфера господарської діяльності перевірялася та за який період часу;
- 3) які методики використовувалися під час проведення перевірки;
- 4) якими є результати перевірки, чи були виявлені недоліки, як їх наявність пояснили відповідальні особи тощо.

Під час проведення допиту особи, яка працює на приватизованому об'єкті, з'ясовують:

- 1) чи є допитувана особа членом трудового колективу приватизованого об'єкта, з якого часу вона там працює, на якій посаді;
- 2) від кого і коли дізналася про приватизацію;

3) чи проводилися у колективі загальні збори членів трудового колективу, якщо так, то хто був головою, які питання розглядалися;

4) чи знає допитувана особа про порядок приватизації об'єкта;

5) яку суму акцій вона могла придбати за іменний компенсаційний і приватизаційний сертифікати;

6) чи здійснювала особа купівлю-продаж акцій, де саме ця процедура відбувалася, чи був присутній незалежний реєстратор і які функції він виконував;

7) яку суму особа отримала за продаж акцій.

Під час проведення допиту особи, яка проводила оцінку майна приватизованого об'єкта, з'ясовують: 1) хто звернувся по чи доручив проведення експертної оцінки майна; 2) які методи оцінки майна використовувалися, які документи вивчалися; 3) яка вартість майна; 4) чи проводилася оцінка майна об'єкта раніше, чи знав про це оцінювач; 5) які документи за результатами оцінки майна склалися, ким підписувалися і кому передавалися.

Допит підозрюваної особи зазвичай вирізняється конфліктністю. У більшості випадків особа заперечує свою причетність до вчинення злочину та обґрунтовує законність своїх дій. У такому разі слідчому доцільно завважити, що на першому допиті підозрювана особа не знає обсягу відомої слідству інформації про обставини вчинення злочину. Варто детально допитати особу про обставини приватизації та зафіксувати це в протоколі: 1) коли та куди була подана заява на приватизацію; 2) які документи разом зі заявою подавалися, хто їх приймав; 3) упродовж якого часу розглядалася заява; 4) коли проводився аукціон, хто в ньому брав участь; 5) за яку суму було куплено об'єкт приватизації; 6) чи підписувалися якісь документи, пов'язані з аукціоном; 7) в якому відділенні банку проводилася оплата, на який рахунок; 8) коли та з ким було укладено договір купівлі-продажу; 9) які документи були отримані особою на руки.

Далі отриману від допитуваного інформацію слідчий повинен перевірити та на додатковому допиті, виходячи з тактичних міркувань, пред'явити докази, що спростовують показання підозрюваної особи, викривають її у вчиненні злочину. У разі визнання особою себе причетною до незаконної приватизації слідчий під час

її допиту як підозрюваного мусить детально з'ясувати всі обставини вчинення злочину, причетних до цього осіб і їхню роль.

Найважливішим джерелом доказів під час розслідування незаконної приватизації є документи. З огляду на це, першочерговим завданням слідчого є вжиття заходів для їх отримання (відшукання та виїмки). Зволікання із цим може призвести до втрати документів, що унеможливить проведення документальної ревізії, економічної експертизи, встановлення вини конкретної особи у вчиненні злочину.

До найбільш інформаційно значущих документів про обставини злочину, що пов'язаний із приватизацією, можна віднести такі: установчі; організаційно-правові; розпорядчі; бухгалтерські; приватизаційні; документи, що відображають виробничо-господарські та договірні операції; документи з обліку кадрів; документи контролюючих та інших державних органів; документи правоохоронних, судових і виконавчих органів влади; електронні документи; «чорнові» документи. Саме в них містяться прямі докази незаконної приватизації об'єкта та інформація про коло осіб, причетних до її вчинення.

Для отримання документів слідчий може скеровувати у відповідні інстанції запити, одержати дозвіл на тимчасовий доступ до документів, провести обшуки.

Запити найперше доцільно скеровувати у відділення ФДМ України (про факт приватизації об'єкта державної власності), відділення ДФС України (про нового власника приватизованого об'єкта), органи місцевого самоврядування (про факт приватизації об'єкта комунальної власності), Господарський суд (про наявність спору з приводу майна приватизованого об'єкта); банківські установи (через які проводилась оплата за приватизований об'єкт).

Обшук має важливе значення як на початковому етапі, так і впродовж усього розслідування. Його результативному проведенню сприяє ретельна підготовка. Слідчому, насамперед, необхідно: 1) визначитися із найменуванням і переліком документів, які йому потрібно отримати; 2) прийняти рішення про те, у яких установах чи організаціях їх можна отримати; 3) визначити черговість отримання цих документів; 4) визначити, які сили і засоби треба залучити до обшуків.

У процесі такої підготовки слідчому рекомендується проконсультуватися із фахівцем у сфері приватизації з приводу документообігу та переліку документів, що стосуються процесу приватизації (ним, наприклад, може бути працівник ФДМ України). Це дасть змогу уникнути проведення в подальшому додаткових обшуків.

Типовими місцями проведення обшуку є: об'єкт приватизації, банківські установи, страхові компанії, регіональні представництва ФДМ України, нотаріальні контори, органи приватизації органів місцевого самоврядування. Основними документами, що їх необхідно вилучити, є: журнал реєстрації заяви на приватизацію, протокол засідання загальних зборів колективу, протокол проведення аукціону, накази про призначення осіб на певну посаду та їхні функціональні обов'язки, приватизаційна справа об'єкта з усіма літерними позначками, договір купівлі-продажу об'єкта тощо.

Зазвичай обшуки проводяться за місцем роботи та проживання підозрюваних у вчиненні незаконної приватизації осіб. Це можуть бути нові чи колишні власники приватизованого об'єкта, посадові особи ФДМ України чи органу місцевого самоврядування. Під час проведення обшуку основна увага звертається на пошук документів, що мають безпосередній стосунок до приватизації об'єкта.

Основними об'єктами пошуку під час обшуку переважно є: 1) документи фінансово-господарської діяльності та бухгалтерської звітності; 2) бланки документів з окремими реквізитами (печатками, штампами, підписами посадових осіб) і «заготовки» для виготовлення підроблених документів; 3) щоденники, записні книжки, чорнові записи окремих осіб; 4) електронні носії інформації; 5) технічні засоби підробки документів (печатки, штампи, реактиви для виведення текстів тощо); 6) гроші, цінні папери, коштовності, інші матеріальні цінності, зокрема здобуті злочинним шляхом; 7) листи, записки, окремі записи та інші матеріальні носії спілкування учасників злочинної групи між собою тощо.

Варто згадати про необхідність в окремих випадках проведення одночасних обшуків, якщо у вчиненні злочину підозрюється група осіб. У такому разі місце, де проводиться найважливіший, на думку слідчого, обшук (наприклад, в організатора злочинної групи), стає збірним пунктом, куди надходить інформація про хід

та результати всіх інших обшуків, звідти надаються вказівки з приводу проведення та результатів останніх.

Ще однією можливістю забезпечення збирати доказову інформацію, що стосується приватизації, може стати проведення такої процесуальної дії, як тимчасовий доступ до речей і документів. Її особливістю є те, що слідчий отримує точно визначені речі і документи у певних осіб (чи в певній установі, організації, підприємстві), з метою ознайомитися з ними, виготовити за потреби їх копії або ж вилучити (якщо, приміром, існує реальна загроза зміни або знищення документа). Така процесуальна дія здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду. Зважаючи на те, що окремі етапи проведення приватизаційного процесу фіксуються в електронній формі, тимчасовий доступ надає можливість слідчому зняти копії інформації, наявної у відповідних електронних інформаційних системах.

Дослідження документів, що зберігають доказову інформацію у кримінальних провадженнях про злочини у сфері приватизації, видається складним, багаторівневим процесом. **Огляд документів** повинен відповідати основним вимогам, що ставляться до огляду речових доказів. Назвемо деякі специфічні організаційні й тактичні правила слідчого огляду документів:

1. Треба визначити загальні характеристики документа (що це за документ, ким і коли він виданий, про що йдеться в документі, які наявні реквізити, зовнішній вигляд).

2. Необхідно з'ясувати, чи є ознаки, що можуть свідчити про факти та обставини, важливими для розслідування злочину (ними, наприклад, можуть бути: перебування документа у певному місці чи у певної особи; зміст, що вказує на певні обставини чи належність документа певній особі; виконання документа певною особою; наявність певних змін шляхом підчищення, дописок, вставок тощо; наявність певних особливостей (складок, закреслень), що вказують на спосіб використання документа).

3. Індивідуалізація й опис документа, що може бути речовим доказом.

4. Виявлення ознак, які сприяють розшуку виконавця документа і засобів виготовлення останнього.

Оглядати документи доцільно за принципом від загального до окремого: від найменування, зовнішнього вигляду документа

до його реквізитів, ретельно дослідити ту його частину, що має або може мати значення для розслідування. Оглядаючи документ, бажано використовувати лупу та інші технічні пристрої, що дають змогу дослідити індивідуальні особливості документа, виявити сліди підробок. З цією ж метою доцільно розглядати документи на просвіт, під косими променями світла, вивчати зворотний бік документа.

Нерідко під час огляду документів слідчий може стикнутися з інтелектуальною підробкою документа. Для її виявлення рекомендується використовувати такі методи:

- 1) логічний аналіз документа;
- 2) зіставлення змісту документа з загальновідомими фактами та обставинами, які вже встановлені слідством.

Оглядаючи документи, слідчому треба пам'ятати, що окремі з них у подальшому можуть бути використані експертами. Це вимагає обережного, дбайливого поводження з документами, не слід допускати внесення позначок, виправлень, перегинання паперу, підшивки документа, що спричиняє пошкодження тексту.

Щоб уникнути псування чи втрати документа – речового доказу, а також попередити можливу протидію з боку зацікавлених осіб, доцільно під час допитів використовувати не оригінал, а ксерокопію документа. Такі документи варто зберігати окремо від основних матеріалів кримінального провадження. З цієї ж причини доцільно направляти матеріали в копіях на вимогу різних осіб правоохоронних органів для контролю. Пояснити це можна частим використанням документа та бажанням зберегти його у належному вигляді до суду або для експертизи.

У кримінальних провадженнях про злочини у сфері приватизації майна, як правило, налічують не один том, де розміщуються сотні найрізноманітніших документів, розташування яких обумовлено вагомими чинниками: воно може полегшити ознайомлення із матеріалами провадження, а може ускладнити його; воно може допомогти слідчому планувати й організувати роботу з розслідування, а може перешкодити їй. Тому найдоцільніше групувати документи за епізодами або за іншими ознаками: стосовно діяльності конкретних фізичних чи юридичних осіб; за схемами вчинення окремих операцій (етапів приватизаційного циклу) тощо. У будь-якому разі важливо, аби ця ознака була витримана повністю або

надавала можливість швидко знайти у матеріалах провадження потрібні документи.

Під час розслідування незаконної приватизації державного та комунального майна призначаються традиційні криміналістичні експертизи – почеркознавча та технічна експертиза документів. Також за необхідності призначаються економічна та будівельно-технічна експертизи, в окремих випадках – комплексні судові експертизи. Варто зазначити, що для призначення відповідної судової експертизи слідчий мусить звернутися з погодженим клопотанням до слідчого судді.

Почеркознавча експертиза зазвичай призначається для ідентифікації виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів і підпису. На вирішення цієї експертизи орієнтовно можна поставити такі типові питання:

- 1) чи виконано рукописні записи в документі певною особою (чи однією особою);
- 2) чи виконано підпис від імені (ППП особи) у документі тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою;
- 3) чи виконано рукописний текст у документі навмисно зміненим почерком.

Технічна експертиза документів дає можливість встановити факти і способи внесення змін у документи та з'ясувати його первинний зміст, ідентифікувати прилади, на яких було виготовлено документ, тощо.

На вирішення такої експертизи можна поставити такі типові питання:

- 1) чи вносилися у текст документа зміни; якщо вносилися, то яким чином і який зміст первинного тексту;
- 2) чи замінювались у документі аркуші та які саме;
- 3) який зміст замаскованого (знебарвленого) тексту;
- 4) писальним приладом якого типу виконано рукописні тексти (підписи) у наданому документі;
- 5) яким чином виконаний підпис від імені особи (ППП) та текст документа;
- 6) чи виготовлені (виконані) документи (або частини документа) у різний час;
- 7) у якій послідовності виконувалися реквізити цього документа;

8) чи становили раніше одне ціле надані на експертизу частини документа;

9) який спосіб поліграфічного друку використано під час виготовлення цього документа;

10) чи виготовлені надані документи на одному або різних принтерах (копіювальних апаратах, багатофункціональних пристроях) тощо.

Нині доволі багато документів захищені голограмами, тому іноді виникає потреба у призначенні експертизи голограм. На її вирішення можуть бути поставлені такі типові питання:

1) яким способом виготовлені голограми та чи відповідають вони зразкам і технічним описам голограм, занесених до Єдиного реєстру виготовлення голографічних захисних елементів;

2) чи зазнали голограми, які надані для проведення експертизи, будь-яких хімічних, механічних чи інших змін, якщо так, то яких саме;

3) які з наданих на дослідження голограм мають найвищий захист від підробки;

4) яким способом на голограму нанесено індивідуальне маркування.

Економічна експертиза має на меті дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності, документів про економічну діяльність підприємств і організацій, документів фінансово-кредитних операцій. Здебільшого виникає потреба у призначенні експертизи стосовно перевірки фінансово-господарської діяльності об'єкта, тож основними питаннями, що ставляться на вирішення експертизи, є:

1) чи є у вартості об'єктів нерухомості (яких саме), що підлягають приватизації, частка фінансування споруд за рахунок державних коштів відповідно до наданих установчих і первинних документів;

2) чи підтверджується документально вартість активів (майна) об'єкта.

Будівельно-технічна (або оціночно-будівельна чи оціночно-земельна) експертиза дає можливість визначити вартість нерухомого майна, оцінити вартість земельних ділянок тощо. На її вирішення можуть бути поставлені типові питання, що пов'язані з приватизацією:

- 1) яка вартість фактично виконаних робіт з будівництва (ремонту) об'єкта;
- 2) чи є об'єкт нерухомим майном;
- 3) який ступінь будівельної готовності незавершеного будівництва об'єкта;
- 4) яке функціональне призначення приміщення; чи належить приміщення до нежитлового (допоміжного);
- 5) яка вартість (ринкова, залишкова, ліквідаційна, вартісна, спеціальна) об'єкта нерухомого майна (вказати якого);
- 6) чи відповідає виконана оцінка нерухомого майна (зазначити об'єкт) вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методом, оціночним процедурам;
- 7) яка вартість (ринкова, ліквідаційна, спеціальна, інвестиційна) земельної ділянки;
- 8) чи відповідає виконана оцінка земельної ділянки вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методом, оціночним процедурам;
- 9) чи відповідає виконана нормативна грошова оцінка земель вимогам нормативно-правових актів.

Під час розслідування незаконної приватизації може виникнути потреба у проведенні інших судових експертиз, а також у забезпеченні в окремих випадках належних зразків для порівняння. Це слідчий має враховувати та бути до цього готовим.

Перелік контрольних питань до теми

1. Опишіть типові способи вчинення незаконної приватизації майна.
2. Охарактеризуйте типову особу злочинця, що вчиняє незаконну приватизацію майна.
3. Наведіть типові сліди злочину, що свідчать про незаконну приватизацію майна.
4. Перелічіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та алгоритми дій слідчого у кожній з них.
5. Вкажіть інформацію, яку необхідно слідчому зібрати найперше на початковому етапі розслідування.

6. Визначте особливості проведення допиту під час розслідування незаконної приватизації майна.

7. Вкажіть особливості проведення обшуку та тимчасового доступу до документів під час розслідування незаконної приватизації майна.

8. Охарактеризуйте особливості проведення огляду документів під час розслідування незаконної приватизації майна.

9. Наведіть типові судові експертизи, що призначаються під час розслідування незаконної приватизації майна, та питання, які вони можуть вирішити.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Вирок Франківського районного суду м. Львова від 02.03.2011 р. у справі № 1-249/11. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14015877>.

2. Дудоров О. О., Дудорова К. Б. Незаконна приватизація державного і колективного майна: проблеми кваліфікації і вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 104–110.

3. Калініна І. В. Завдання слідчого огляду документів у справах про господарські злочини, пов'язані з підробленням документів. *Митна справа*. 2011. № 4 (76). Ч. 2. С. 215–221.

4. Комісарчук Р. В. Основи розслідування фактів незаконної приватизації державного та комунального майна: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2008. 237 с.

5. Комісарчук Р. В. Слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні фактів незаконної приватизації. *Право і суспільство*. 2013. № 6–2. С. 343–347.

6. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса та В. Я. Тація. К.: Ін Юре, 2003. 1196 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

8. Крих Т. Я. Незаконна приватизація державного, комунального майна за кримінальним правом України: юридичний аналіз складу злочину: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів, 2010. 239 с.

9. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благуга, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

10. Пилипчак С. Криміналістична характеристика незаконної приватизації. *Право України*. 2003. № 5. С. 134–139.

11. Про експертну грошову оцінку земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. № 1531 (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-п>.

12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

13. Про затвердження Методики оцінки майна: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1891 (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-п>.

14. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п>.

15. Про затвердження Порядку відчуження об'єктів державної власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2007 р. № 803 (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-п>.

16. Про затвердження Порядку продажу об'єктів великої приватизації державної власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 386. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2018-п#n10>.

17. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

18. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

19. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.

20. Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації: Закон України від 07.07.1999 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-14>.

21. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>.

22. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18.01.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19>.

23. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.

24. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Р. І. Благути та Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

25. Ухвала слідчого судді від 02.02.2016 р. у справі № 661/308/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55404381>.

26. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Тема 4

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ ПОЛЮВАННЯМ АБО РИБНИМ, ЗВІРИНИМ ЧИ ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ (ст.ст. 248–249 КК України)

- 4.1. Криміналістична характеристика*
- 4.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування*
- 4.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій*

4.1. Криміналістична характеристика

Сьогодні незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом набули масового характеру, організованості та кримінального професіоналізму, завдаючи суспільству та державі значної економічної та екологічної шкоди. Наслідками масштабного браконьєрства в Україні є різке зниження кількості диких тварин та запасів риби.

Відповідно до ч. 1 ст. 248 КК України, під **незаконним полюванням розуміється** полювання: з порушенням установлених правил (якщо воно заповдіяло істотну шкоду); в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду; на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, які занесені до Червоної книги України.

Червона книга України – основний державний документ, у якому містяться узагальнені відомості про сучасний стан видів тварин і рослин, що постійно або тимчасово перебувають чи зростають у природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони і які знаходяться під загрозою зникнення. Види тварин, що занесені до Червоної книги, залежно від стану та ступеня загрози для популяції поділяються на такі категорії: зниклі, зникаючі, вразливі, рідкісні, невизначені, недостатньо відомі, відновлені. Занесені до Червоної книги України види тваринного світу підлягають особливій правовій охороні, їх добування, а також добування їхніх гнізд, яєць здійснюється у виняткових випадках лише з науковою і селекційною метою за спеціальним дозволом.

Під полюванням розуміються дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування з метою добування і власне добування (відстріл, відлов) мисливських тварин (тобто диких звірів та птахів, які можуть бути об'єктами полювання), що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах (ст. 1 Закону України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання»). До полювання прирівнюється перебування осіб: у межах мисливських угідь, зокрема на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою стрілецькою зброєю або з капканами та іншими знаряддями добування звірів і птахів, або з собаками мисливських порід чи ловчими звірами та птахами, або з продукцією полювання; на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною розчохлаю стрілецькою зброєю (ст. 12).

Незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом називається таке вилучення водних живих ресурсів із природного середовища, яке здійснюється з порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих ресурсів (ст. 249 КК України).

Зокрема, незаконним є промисел, який здійснюється всупереч існуючим правилам: без належного на те дозволу, в заборонений час, у недозволених місцях, із застосуванням заборонених знарядь лову, з перевищенням установлених лімітів чи норм вилову.

Водні живі ресурси утворюють риби різних порід, водні тварини (дельфіни, раки, краби, креветки, кальмари тощо), морські рослини, які мають промислове значення. Хутрові тварини (видри, бобри, ондатри тощо) й водоплаваючі птахи до водних ресурсів не належать, і відповідальність за незаконний їх вилов чи відстріл настає за ст. 248 КК України.

Під промислом розуміються як один акт добування риби, тварин чи рослин, так і неодноразове вчинення таких дій.

Криміналістична характеристика незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом

Типовий спосіб підготовки незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом:

1. Розроблення плану вчинення кримінального правопорушення.
2. Підшукування місця та вибір часу злочину.
3. Незаконне придбання знарядь.
4. Підбір учасників і розподіл ролей між ними (у разі вчинення групою).
5. Створення тайників для зберігання знарядь (капканів, рушниць, сіток).
6. Використання підроблених документів (путівок, ліцензій, відстрільних карток, дозволу на зберігання зброї).
7. Підготовка документів для створення алібі (лікарняні листи, документи про відрядження).
8. Підготовка тайників у транспортних засобах для перевезення продуктів полювання, рибальства.
9. Заміна, зняття чи закриття номерних знаків автотранспортних засобів.

Типовий спосіб учинення незаконного полювання:

- 1) полювання без належного на те дозволу, а саме:
  - посвідчення мисливця;
  - щорічної контрольної картки обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита;
  - дозволу на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка, дозвіл на діагностичний та селекційний відстріл тощо):

- за ліцензією здійснюється полювання на кабана, лань, оленів європейського та плямистого, козулю, лося, муфлона, білку, бабака, бобра, борсука, ондатру, куницю лісову;

- за відстрільною карткою здійснюється полювання на пернату дичину, кроля дикого, зайця-русака, снотовидного собаку, вовка, лисицю, шакала, куницю кам'яну, норку американську, тхора лісового;

- за дозволом може здійснюватися відстріл (відлов) будь-якого виду мисливських тварин з метою селекційного відбору, ветеринарно-санітарної експертизи, регулювання чисельності;

- добування вовка, лисиці, снотовидного собаки та шакала дозволяється здійснювати також за наявності у мисливця ліцензії або відстрільної картки на добування інших мисливських тварин;

- відповідного дозволу на право користування вогнепальною мисливською зброєю у разі її використання;

- паспорта на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів у разі їх використання під час полювання.

Зазначені документи мисливець зобов'язаний мати під час здійснення полювання, транспортування або перенесення продукції полювання і пред'являти їх на вимогу осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання;

2) полювання в заборонених для цього місцях, а саме:

- на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, де це заборонено відповідно до положень про них;

- на відтворювальних ділянках (крім відстрілу і відлову хижих та шкідливих тварин);

- у межах населених пунктів (сіл, селищ, міст), за винятком випадків, передбачених рішеннями Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад;

- в угіддях, не зазначених у дозволі;

- на відстані ближче ніж 200 метрів від будівель населеного пункту та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей;

3) полювання у заборонений час, а саме:

- у не дозволені для полювання строки на відповідні види тварин;

– у темний період доби (пізніше години після заходу сонця і раніше години до його сходу);

4) полювання із застосуванням або використанням заборонених знарядь та забороненими способами, а саме:

– клеїв, петель, капканів, підрізів, закотів, гачків, самострілів, ловчих ям;

– отруйних та анестезуючих принад;

– живих сліпих чи знівечених тварин як принади;

– звуковідтворювальних приладів та пристроїв;

– електричного обладнання для добування тварин;

– штучних світлових джерел, приладів та пристроїв для підсвічування мішеней, зокрема приладів нічного бачення;

– дзеркал та інших пристроїв, що осліплюють тварин;

– вибухових речовин;

– з під'їзду на автотранспорті, а також на плаваючих засобах з працюючим двигуном;

– літаків та вертольотів;

– немисливської (зокрема військової) вогнепальної, пневматичної та іншої стрілецької зброї, а також нарізних вкладок, напівавтоматичної або автоматичної зброї з магазинами на понад два патрони;

– руйнування жител тварин, бобрових загат, гнізд птахів;

– газу та диму;

– заливання нір звірів;

а також:

– на тварин, які зазнають лиха (переправляються водою або по льоду, рятуються від пожежі, повені тощо);

– на пернату дичину з нарізною вогнепальною зброєю або з використанням набоїв, споряджених кулями і шротом діаметром понад 5 мм;

– на хутрових звірів (крім вовка, снотовидного собаки, лисиці та шакала) з нарізною вогнепальною зброєю калібром понад 5,6 міліметра;

– на копитних тварин з використанням малокаліберної гвинтівки під патрон кільцевого запалювання або набоїв, споряджених картечкою чи шротом;

5) полювання з мисливськими собаками, ловчими звірами і птахами без наявності на них паспорта;

б) полювання з дерев та мисливських вишок без дозволу користувача угідь;

7) полювання з порушенням встановленого для певної території (регіону, мисливського господарства, обходу тощо) порядку здійснення полювання;

8) полювання стосовно тих видів тварин, які занесені до Червоної книги.

Типовий спосіб учинення незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом:

1) зайняття вказаним промислом відбувається без належного дозволу (промисел здійснюється самовільно, без одержання дозволу компетентного органу (ліцензії, промислового квитка, дозволу, квитка));

2) у заборонений час;

а) взагалі (наприклад, забороняється рибальство у новостворених водосховищах до особливого розпорядження, любительський лов дельфінів, тюленів, усіх видів осетрових та їх гібридів, лосося, форелі, харіуса, деяких інших видів риб, усіх видів крабів, устриць та інших видів, занесених до Червоної книги України);

б) у строки, на які встановлено заборону для певних видів водних тварин чи водоймищ (конкретні терміни зайняття водним добувним промислом визначаються за басейно-територіальним принципом і закріплюються у правилах промислового, любительського і спортивного рибальства);

3) у недозволених місцях: ті водойми або їх ділянки, в яких водний добувний промисел заборонений завжди або дозволяється лише протягом певного часу. Наприклад, любительським і спортивним рибальством забороняється займатись: у каналах теплоенергоцентралей, підвідних та скидних каналах електростанцій; у відводах рибогосподарських та меліоративних систем, у шлюзових каналах; поблизу мостів, які охороняються, в межах режимних зон охорони; у радіусі 500 метрів навколо риборозплідних господарств; на зимувальних ямах;

4) забороненими знаряддями і способами лову;

5) способами масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу: це застосування вибухових і отруйних речовин, електроструму, спорудження гаток, запруд, спускання води з рибогосподарських водойм, спосіб тралення при лові закидними нево-

дами і волокушами зі суден, одночасне або чергове закидання неводів з протилежних берегів «в замок», перекриття будь-якими засобами чи знаряддями лову більше 2/3 ширини русла річки або протоки тощо.

Під способом масового знищення звірів, птахів, риби, інших видів тваринного світу (частини 2 статей 248 та 249 КК України) треба розуміти такі дії, які здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників дикої фауни, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості чи водоймі (застосування отруйних або вибухових речовин, газу, диму, електроструму, автоматичної зброї, спрямування стада тварин на болото, тралення риби за допомогою заборонених прийомів тощо).

Вирішуючи питання про те, чи здійснювалося незаконне полювання або рибальство способом масового знищення, слід ретельно досліджувати характерні властивості застосованих знарядь, зокрема їхню руйнівну силу, характер взаємодії з оточуючим середовищем, обсяги шкідливого впливу на довкілля тощо.

Типовий спосіб приховування незаконного полювання, зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом:

1. Транспортування вбитих звірів для розробки в безпечних місцях.
2. Закопування в землю, сніг, маскування гілками чи викидання у водоймища нутрошів, туш, шкур, кінцівок та інших залишків звірів, а також сіток, неводів, залишків вибухових пристроїв.
3. Пред'явлення при перевірці підроблених документів (ліцензій, путівок, квитків).
4. Зберігання здобичі в інших осіб, котрі не брали участі у незаконному полюванні, зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.
5. Знищення слідів полювання на одязі, транспортних засобах, знаряддях полювання та інших предметах.
6. Продаж, дарування продуктів незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом.
7. Активний вплив (тиск) на свідків, потерпілих щодо давання ними неправдивих свідчень чи відмови від них шляхом залякування, підкупу.
8. Дача неправдивих показів чи взагалі відмова їх давати.

Типова особа злочинця

Суб'єкт – особа, якій виповнилося 16 років (приватна або посадова). За наявності всіх підстав посадова особа має нести відповідальність за сукупністю злочинів – за ст.ст. 248 та 249 КК України.

Понад половина засуджених (53,8%) вчинили браконьєрські посягання у віці 30–49 років. Водночас встановлено, що найактивнішими браконьєрами є особи віком від 25 до 29 років. Констатується невисокий рівень кримінальної активності неповнолітніх браконьєрів (0,6%) та осіб старше 65 років (0,5%).

Незаконним зайняттям полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом займаються і міські, і сільські жителі, особи, які мають постійне місце роботи, службові особи та незначна частина осіб, які не працюють.

Характерною ознакою злочинного браконьєрства є його груповий характер, що можна пояснити особливостями вчинення браконьєрських посягань, які часто потребують узгоджених колективних дій співучасників. Частка осіб, засуджених за статтями 248, 249 КК України, котрі вчинили такі злочини у групі, становить 41%, що удвічі більше за аналогічний показник загальної злочинності. Майже всі браконьєри, які були засуджені за незаконне полювання з кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 248 КК України), вчинили такі злочини у складі груп: 80 із 82 (95,2%). Аналогічні показники для рибного браконьєрства (ч. 2 ст. 249 КК України) – 64 із 99 (64,6%).

Освітній стан засуджених осіб характеризується так: частка осіб, які мають вищу освіту, є незначною – серед засуджених, що мали повну вищу освіту, вона становила 4,8%, базову вищу – 3,5%. Більшість має повну загальну середню освіту (51,4%), базову загальну середню освіту (13,7%) або професійно-технічну освіту (25,8%). Частка осіб, що має початкову загальну освіту або не має ніякої, становить 0,8%.

Дослідження особливостей злочинців, які притягувались до відповідальності за зайняття незаконним рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, дало змогу виокремити залежно від мотивації, соціального статусу та стійкості злочинної поведінки три категорії осіб, які вчиняють злочини цієї категорії. Найчисельнішу групу становлять мешканці населених пунктів, які розташовані неподалік від водоймищ. Це особи, як правило, працездатні, які не працюють і не навчаються та порушують закон

вимушено, у зв'язку з втратою легальних доходів через проблеми матеріального характеру. До другої категорії належать особи, які у зв'язку з особливостями роботи перебувають у місцях потенційного промислу, а також особи, які займаються незаконним виловом риби епізодично та сприймають його не так як засіб забезпечення харчуванням, а як форму організації дозвілля. Третю категорію становлять професійні браконьєри, які хижацькими методами систематично винищують рибні запаси. Утворення зазначеної групи злочинців є результатом трансформації внаслідок безкарності та високої прибутковості цієї діяльності мотивів забезпечення сім'ї продуктами харчування у мотиви збагачення. До професійних браконьєрів слід віднести також осіб, які є працівниками рибодобувних організацій і займаються незаконним виловом риби (з перевищенням лімітів, забороненими засобами, без записів у промислові журнали та ін.).

Предметом незаконного полювання є дикі звірі і птахи, що охороняються законом і перебувають у стані природної волі. Це лише ті звірі і птахи, полювання на яких заборонено або регламентовано (встановлений його особливий порядок). До предмета **незаконного полювання** мисливських тварин належать: **птахи**: гагари, норці, лебеді, гуси, качки, курині, лиска, курочка водяна, пастушок, погонич, деркач, дрофа, стрепет, кулики, голуби; **звірі**: хохуля, кріт, кріль дикий, заєць-біляк, заєць-русак, білка, бабак, бобер, нутрія вільна, ондатра, єнотовидний собака, лисиця, вовк, ведмідь, куниця лісова, куниця кам'яна, горностай, норка європейська, тхір лісовий, тхір степовий, перегузня, борсук, видра, кіт лісовий, рись, кабан, лань, олень благородний, олень плямистий, козуля, лось, муфлон, зубр.

Мисливські тварини, що перебувають у стані природної волі у межах мисливських угідь, є природним ресурсом загальнодержавного значення і становлять державний мисливський фонд. Не є предметом цього злочину звірі та птахи, які не охороняються законом (наприклад, сірі ворони, сороки, граки, бродячі собаки і коти, ховрахи, хом'яки), а також ті, які перебувають у чийсь власності. Скажімо, протиправний відстріл тварин і птахів на звірофермі, в зоопарку тощо буде злочином проти власності.

Предметом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є водні живі ресурси, тобто

організми, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді. Це, зокрема: риби різних видів на всіх стадіях свого розвитку – статевозрілі екземпляри, мальки, ікра (прісноводні, солонуватоводні, морські, анадромні, катадромні, напівпрохідні); морські ссавці (дельфіни, кити, тюлені, моржі, нерпи); ракоподібні і голкошкірі водні безхребетні тварини (раки, краби, креветки, трепанги, морські їжаки, морські зірки, змієхвостки, голотурії), молюски (головонігі, червононогі, двостулкові – мідії, кальмари, устриці тощо); промислові водні рослини і водорості, які використовуються для виготовлення продуктів харчування, добрив, медичних препаратів і які підлягають спеціальному правовому захисту (наприклад, ламінарія або морська капуста).

Типове місце та час учинення незаконного полювання

Полювання у недозволених місцях – це полювання у таких місцях, де воно взагалі заборонено або де для цього потрібен спеціальний дозвіл. Полювання забороняється:

а) там, де воно взагалі заборонене (на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду; на відтворювальних ділянках; у межах населених пунктів, за винятком випадків, передбачених рішеннями обласних рад; на відстані ближче ніж 200 метрів від будівель населеного пункту та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей).

До природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва;

б) там, де для зайняття полюванням потрібен спеціальний дозвіл (територія мисливських заказників, мисливських господарств – за відсутності дозволу).

Полювання в заборонений час означає, що воно здійснюється тоді, коли займатись полюванням на будь-яких тварин заборонено:

а) взагалі (наприклад, у темний період доби (пізніше години після заходу сонця і раніше години до його сходу) або на тварин, які зазнають лиха);

б) у строки, протягом яких забороняється полювати на певних видів диких звірів і птахів.

Типове місце та час незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Рибальство у заборонений час означає, що воно здійснюється тоді, коли зайняття будь-яким водним добувним промислом заборонено:

а) взагалі (наприклад, забороняється рибальство у новостворених водосховищах до особливого розпорядження, любительський лов дельфінів, тюленів, усіх видів осетрових та їх гібридів, лосося, форелі, харіуса, деяких інших видів риб, усіх видів крабів, устриць та інших видів, занесених до Червоної книги України);

б) у строки, на які встановлено заборону для певних видів водних тварин чи водоймищ (конкретні терміни зайняття водним добувним промислом визначаються за басейно-територіальним принципом і закріплюються у правилах промислового, любительського і спортивного рибальства).

До недозволених місць потрібно відносити ті водойми або їх ділянки, в яких водний добувний промисел заборонений завжди або дозволяється лише протягом певного часу. Наприклад, любительським і спортивним рибальством забороняється займатись: у каналах теплоенергоцентралей, підвідних та скидних каналах електростанцій; у відводах рибогосподарських та меліоративних систем, у шлюзових каналах; поблизу мостів, які охороняються, в межах режимних зон охорони; у радіусі 500 метрів навколо риборозплідних господарств; на зимувальних ямах.

Типові знаряддя і засоби у незаконному полюванні

Під час незаконного полювання вдаються до:

– використання собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів (без наявності паспортів на них з допуском до полювання у поточному році);

– штучного освітлення;

– пристроїв для нічного полювання, включаючи прилади нічного бачення;

– використання отруйних речовин, пасток, сіток, петель, підрізів, закотів, гачків, самострілів, ловчих ям, застосування руйнування жител звірів, бобрових загат, гнізд птахів, загазування чи заливання нір звірів;

– використання немисливської вогнепальної зброї, пневматичної зброї, нарізних вкладишів напівавтоматичної або автома-

тичної зброї з магазинами на понад два патрони; полювання на копитних тварин та ведмедя з використанням малокаліберної гвинтівки під патрон кільцевого запалювання або набоїв, споряджених картечкою і шротом, а також полювання з нарізною вогнепальною мисливською зброєю на пернату дичину та хутрових звірів (у разі спортивно-любительського полювання) тощо;

– використання автоматичних засобів – йдеться про полювання зі застосуванням автомашин, мотоциклів, катерів, моторних човнів, засобів повітряного транспорту (літаків, вертольотів, дирижаблів, планерів), тракторів, інших механічних самохідних транспортних засобів.

Полювання вважається вчиненим із використанням транспортних засобів (ч. 2 ст. 248 КК України), коли такий засіб (вертоліт, автомашина, мотоцикл, моторний човен, трактор тощо) було застосовано для вистежування, переслідування, добування звірів або птахів.

Типові знаряддя і засоби у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

До знарядь цього виду злочину належать: вибухові та отруйні речовини; електрострум; колючі знаряддя лову; вогнепальна і пневматична зброя (за винятком гарпунних рушниць для підводного полювання); промислові та інші знаряддя лову, виготовлені зі сіткоснастевих матеріалів усіх видів і найменувань, лов раків у темну пору доби із застосуванням підсвічування.

До засобів можна віднести човни, інші плавучі засоби, за допомогою яких вчиняється або полегшується вилов риби чи добування інших водних організмів.

Не визнаються знаряддями злочину, передбаченого ст. 249 КК України, транспортні засоби, які застосовувались лише для доставлення до місця незаконного зайняття водним добувним промислом або для перевезення незаконно добутого і які, таким чином, не використовувались для виконання зазначеного злочинного посягання.

Типова слідова картина незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом

Сліди можна поділити на такі групи:

– сліди на особі злочинця (сліди пороху та металізації при застосуванні вогнепальної зброї, сліди вибухових приладів

та отруйних речовин, сліди крові тварини (на одязі, транспортних засобах, знаряддях полювання та інших предметах));

– сліди на місці вчинення злочину: сліди людини (рук, ніг), одягу, взуття, предметів особистого вжитку; сліди знарядь: зброя, гільзи, кулі, картеч, ножі, капкани, вибухові пристрої; сліди транспортних засобів; сліди волочіння; сліди розробки туші: нутроці, шкури, кінцівки та інші останки звірів; знаряддя вчинення незаконного рибальства (снасті, капкани, електровудки), отруйні речовини, вибухові предмети, човни тощо; звукові сліди: мовні (голос і мова людини) й немовні (різні звуки, що їх видають люди, тварини або розмаїті об'єкти). Скажімо, звукові сліди (пострілу, вибуху, рубки, пиляння тощо) завжди орієнтують на час і місце їх джерела, а в разі встановлення місця їх утворення дають змогу виявити і певні матеріальні сліди (гільзи, запах, тушки забитих тварин, птахів тощо) та засоби злочину;

– сліди в підроблених документах (це путівки, ліцензії, відстрільні картки, дозволи на зберігання зброї).

4.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

Типові слідчі ситуації при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним зайняттям полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом

Варіанти типової сприятливої слідчої ситуації:

1. Особа з'явилася до правоохоронних органів із повинною, зізналася у вчиненні кримінального правопорушення. Зібрані у провадженні докази (відбитки ніг, транспортних засобів, показання свідків, висновки експертиз тощо) підтверджують вину особи.

2. Особа затримана відразу після вчинення кримінального правопорушення. Зібрані у провадженні докази (відбитки пальців рук, показання свідків, висновки експертиз тощо) підтверджують вину особи (осіб).

3. Така особа затримана у момент незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом і не заперечує своєї причетності до кримінального правопорушення.

Варіанти типової несприятливої слідчої ситуації:

1. Затримано особу, яка є співучасником незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом, однак вона бере на себе всю вину, а отже, особа співучасника є невідомою. Зібрані у провадженні докази не створюють можливості для ідентифікації та притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб злочинців.

2. Надійшло повідомлення про виявлення незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом від:

– представників громадськості, працівників підприємств, установ, організацій;

– працівників органів, що здійснюють контроль щодо охорони навколишнього природного середовища, органів виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання, але вказати конкретно, хто здійснив незаконне діяння, вони не можуть.

Варіант типової конфліктної слідчої ситуації:

До органу Національної поліції надійшло повідомлення про те, що якась особа займалася незаконним полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом і була затримана у момент незаконних дій, але заперечує свою причетність до вчинення кримінального правопорушення.

Варіант типової неконфліктної слідчої ситуації:

Особу було затримано в момент незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом, і вона не заперечує своєї причетності до кримінального правопорушення.

Методика формування версій при отриманні повідомлення про вчинення певного виду злочину, а відповідно, й визначення основних напрямів розслідування та збирання доказової інформації, передусім, повинна ґрунтуватися на принципах законності, всебічності та об'єктивності.

Таким чином, типові слідчі версії доцільно розглядати з позицій системної класифікації.

Типові слідчі версії

Загальні версії стосовно всієї події, що сталася:

- було вчинено злочин – незаконне зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом, і особа не заперечує своєї причетності до злочину;
- було вчинено інший злочин (наприклад, проти власності);
- мало місце інше правопорушення без ознак злочину (адміністративне або дисциплінарне правопорушення);
- мав місце цивільно-правовий делікт;
- надійшла неправдива заява з метою обмови певної особи, і злочинного діяння взагалі не було.

Загальні версії щодо особи злочинця:

- злочин учинено однією особою;
- злочин учинено групою осіб (як правило, групи формуються з осіб, котрі проживають в одному населеному пункті; особи, які є ріднею; групи осіб з одного місця роботи; члени колективу, які разом полюють);
- злочин учинено особою, яка проживає неподалік від місця скоєння;
- злочин учинено раніше судимою особою за незаконне зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом.

Загальні версії стосовно способу вчинення перелічені у 1 розділі, а саме у криміналістичній характеристиці (типові способи вчинення).

4.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Особливості розслідування незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом

Кримінальна відповідальність за полювання, незаконність якого полягала в порушенні встановлених правил, настає лише за умови заподіяння істотної шкоди. Такою шкодою, зокрема,

можуть бути визнані: зникнення того чи іншого виду тварин у певній місцевості; знищення місць компактного проживання та розмноження звірів і птахів, їхніх жител, споруд; руйнування об'єктів природного середовища; знищення тварин, відтворення яких з урахуванням особливостей або чисельності того чи іншого виду (видів) пов'язане зі значними труднощами, тощо. Якщо внаслідок незаконного полювання істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав може нести відповідальність за ч. 1 або ч. 2 ст. 85 КпАП України.

За незаконне полювання в заповідниках чи на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, занесені до Червоної книги України, кримінальна відповідальність настає незалежно від того, чи мали місце шкідливі наслідки.

Відповідальність за злочин, передбачений ст. 249 КК України, настає лише за умови, що діями винної особи заподіяно істотну шкоду. На те, що шкода є істотною, можуть вказувати, зокрема, такі факти: знищення нерестовищ риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено; тощо. Якщо внаслідок учинених дій істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав може нести відповідальність за ч. 3 або ч. 4 ст. 85 КпАП України.

Вилів риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами, за ст. 249 КК України кваліфікувати не можна. За наявності відповідних підстав дії винної особи можуть кваліфікуватись як посягання на чужу власність.

Приводами для внесення відомостей до ЄРДР щодо незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом є:

- заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості чи окремих громадян;
- звернення особи злочинця зі зізнанням про вчинене кримінальне правопорушення (буває вкрай рідко);
- повідомлення, опубліковані в пресі;

– виявлення цього виду злочину правоохоронними органами.

Порядок зайняття полюванням, зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом регулюють:

Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р.; Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р.; Закон України «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 р; Наказ Державного комітету рибного господарства України від 15.02.1999 р. № 19 «Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства», Наказ Мінприроди України від 01.02.1993 р. № 3 «Про затвердження інструкції про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України», Наказ Держкомрибгоспу України № 33 від 18.03.1999 р. «Про затвердження правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України», Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля» та інші підзаконні акти.

Обставини, які необхідно з'ясувати:

1. Чи дійсно було вчинено незаконне зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом, у чому воно виражалось.

2. Час, місце, обстановка готування, вчинення та приховування.

3. Знаряддя, засоби та спосіб застосування.

4. Особа злочинця, співучасників, роль кожного з них на стадії готування, вчинення та приховування злочину.

5. Мотиви та мета.

6. Причинно-наслідковий зв'язок.

7. Чи притягувалася раніше така особа до кримінальної (або адміністративної) відповідальності.

8. Чи завдано матеріальної шкоди; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (враховується вартість, екологічна цінність, кількість добутого, пошкодженого чи знищеного, а також розмір шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу).

9. Які обставини сприяли вчиненню злочину.

10. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

На початковому етапі розслідування зазвичай проводяться такі невідкладні слідчі (розшукові) дії:

- а) огляд місця події;
- б) особистий обшук особи з метою виявлення та вилучення знарядь незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом, підроблених документів;
- в) огляд виявлених та вилучених знарядь, підроблених документів;
- г) освідчування особи на предмет виявлення слідів незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом;

г) огляд одягу та особистих речей особи злочинця;

д) допит підозрюваної особи;

е) допит свідків;

є) призначення необхідних експертиз.

Під час наступного етапу розслідування незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом проводяться такі слідчі (розшукові) дії:

а) проведення обшуків за місцем проживання чи в інших місцях, де можуть зберігатися предмети, які стосуються розслідування кримінального провадження;

б) проведення одночасних допитів;

в) проведення слідчих експериментів.

Планування розслідування завжди залежить від оцінки слідчої ситуації. З огляду на те, чи буде вона конфліктною, чи ні – специфіка тактики проведення слідчих (розшукових) дій буде іншою.

Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події

Під час підготовки до виїзду на місце в разі **незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом** необхідно забезпечити оперативність виїзду, що пов'язано зі швидким стиранням слідів злочину, особливо на засніженому ґрунті.

Для участі в огляді доцільно запросити не тільки експерта-криміналіста, а й фахівця-мисливствознавця, обізнаного з правилами

ми полювання, прийомами браконьєрів з приховання слідів злочину. Оглядаючи місце події, спеціаліст-мисливствознавець може надати поміч – у виявленні слідів і предметів, у їх огляді, у визначенні способів здійснення незаконного зайняття полюванням, кількості співучасників, висуненні пошукових версій і т. ін.

Враховуючи значну, як правило, віддаленість місць незаконного полювання від населених пунктів, доцільно завчасно вирішити питання про запрошення понятьих.

Для орієнтування на території незаконного полювання доречно скористатися картами лісничих.

Огляд місця події скерований на отримання відомостей про осіб браконьєрів і відшукування слідів, що дають змогу висунути версії, виявлення доказів, за допомогою яких можливе подальше розслідування.

У зв'язку з цим огляд місця події допоможе встановити:

- час здійснення незаконного полювання;
- спосіб його здійснення, використані знаряддя (рушниця, петлі, капкани і т. д.), наявність автотранспорту;
- кількість співучасників, їхню кваліфікацію;
- вигляд і кількість здобутих тварин;
- імовірні шляхи прибуття браконьєрів і маршрути їх просування із здобичю.

Порядок огляду місця події обумовлюється особливостями рельєфу місцевості і способів здійснення незаконного полювання. Залежно від цього територію місця події доцільно розбити на декілька умовних зон:

- центр, яким, як правило, є місце здобичі тварини або його оброблення;
- маршрут руху тварини і переслідування її браконьєрами до місця здобичі (у тих випадках, коли місце відстрілу і оброблення туші не збігаються);
- напрям вивозу здобичі.

Особи, що оглядають, повинні звертати увагу не тільки на сліди полювання і сліди, що дозволяють ідентифікувати особу (наприклад, склянки, кухлі, бідони, банки з можливими відбитками пальців рук, а й на сірникові коробки, горілі сірники, особливо на кинуті недопалки, навіть якщо на них немає слідів слини). Уважний огляд криміналістом гарантуватиме достовірну початкову інформацію.

Майже у всіх випадках огляд доцільно починати з місця здобичі тварини або оброблення туші. Якщо воно невідоме, то може бути виявлено за скупченням у повітрі птахів, відбитками лап дрібних хижаків. У тому випадку, коли м'ясо повністю вивезено, зусилля слід направити на виявлення шкіри, голови, кінцівок тварини, які браконьєри найчастіше ховають недалеко від місця злочину.

Огляд останків дасть змогу з'ясувати, як загинула тварина. Відсутність на шкірі і голові слідів, що залишаються знаряддями полювання, свідчить про те, що тварина була вбита хижакими.

У разі встановлення факту незаконного полювання слід з'ясувати спосіб його здійснення. За кількістю кульових пробойн на шкірі можна визначити кількість попадань. Пробойни краще видно на внутрішній стороні шкіри. Окремі ознаки вказують на вид вогнепальної зброї і патрони: при ураженні цілі картечкою залишаються отвори широкого діаметру; куля, випущена з гладкоствольної зброї, залишає нерівні сліди, в результаті її попадання утворюється гематома; куля, випущена з нарізної зброї, залишає маленький рівний отвір, рясний крововилив не відбувається. Нерідко вона застрягає в нутрощах, які браконьєри також викидають.

Якщо сліди вогнепального поранення не виявлені, треба з'ясувати, яким іншим способом було проведено полювання.

Під час огляду шляху «відходу», яким браконьєри вивозили здобич, особливу увагу слід зосередити на фіксації слідів стоянки і руху автотранспорту.

На вологому ґрунті виявити їх порівняно нескладно. На сухій дорозі треба постаратися знайти місце розвороту, де відбитки протекторів глибші. В разі полювання на автотранспорті в степах знайти сліди коліс надзвичайно складно.

Разом з можливістю ідентифікації, слідами протектора визначається вид автотранспорту, іноді характерні особливості, що є важливо для висунення версій.

Якщо з місця події неможливо вилучити голову і шкіру цілком, можна зрізати пучки волосся зі спини, з черева, з крижів, гриви тварини. Все виявлене необхідно сфотографувати для дослідження. Місце виявлення слідів відобразити на схемі, яку приєднати до протоколу огляду.

У провадженнях, пов'язаних із вибухами, з місця події потрібно вилучати всі предмети або їхні частини, на яких є сліди кіптяви.

З епіцентру вибуху збираються зразки ґрунту (при вибуху на ґрунті). Зразки упаковуються в герметичну тару (скляні ємності, поліетиленові мішки тощо).

Необхідно перевірити, чи міститься в цих матеріалах інформація про пошкодження на предметах, що оточують місце події; наявність чи відсутність воронки та її параметри: діаметр, глибина, матеріал, на якому утворилась воронка (ґрунт, деревина тощо); сліди вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо).

Тимчасом доказова інформація, яка може бути отримана при розслідуванні цих проваджень шляхом проведення різних видів експертних досліджень, надзвичайно різноманітна.

Низку питань у кримінальних провадженнях щодо незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом вирішують деякі види експертиз.

Дактилоскопічна експертиза інформує:

- Чи є на об'єкті сліди рук?
- Чи придатні ці сліди для ідентифікації особи?
- Чи залишені сліди рук конкретною (однією) особою?
- Чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях?
- Чи є на цьому предметі сліди рук, і якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації?

Експертиза слідів ніг людини та взуття

- Чи є на даній поверхні (даному предметі) сліди босих ніг (панчіх, шкарпеток, взуття) людини та чи придатні ці сліди для ідентифікації людини (панчіх, шкарпеток, взуття)?
- Чи залишені сліди даною особою чи це сліди від шкарпеток, панчіх чи взуття, вилучених у певної особи?
- Чи залишені сліди ніг (шкарпеток, панчіх, взуття), виявлені в різних місцях, однією особою (сліди тих самих шкарпеток, панчіх, взуття)?
- Взуттям якого виду залишені дані сліди і які його характеристики і особливі ознаки (розмір, ступінь зношування тощо)?
- Який орієнтовно зріст людини, яка залишила сліди?
- Які особливості ходи людини відбилися у «доріжці слідів»?
- Який механізм утворення слідів взуття?

Експертиза слідів ніг (лап) та зубів тварин

– Чи залишені дані сліди ногами (лапами), зубами даної тварини?

– Чи залишені сліди, знайдені в різних місцях, ногами (лапами), зубами однієї і тієї самої тварини?

Експертиза слідів транспортних засобів

– Яким видом (типом, моделлю) та якими частинами транспортного засобу залишені сліди?

– Чи залишені сліди цим транспортним засобом (його частинами)?

– Яким колесом транспортного засобу залишені сліди (правим, лівим, переднім, заднім)?

– Якою моделлю шини залишені сліди?

Експертиза зброї та слідів і обставин її використання

– Яким способом (промисловим чи саморобним) виготовлено предмет (зброя, патрон), вилучений у підозрюваного?

– До якого виду, системи, моделі, калібру належить ця зброя?

– Чи придатна ця зброя до стрільби?

– Чи справна ця зброя? Якщо ні, то які вона має несправності? Чи виключають ці несправності можливість пострілу?

– Чи є боеприпасом патрон, вилучений у підозрюваного?

– До зброї якого виду, системи, моделі, калібру призначено патрон, вилучений у підозрюваного?

– До якого патрона (вид, модель) належить відстріляна гільза?

– Чи вистріляна куля (шрот, картеч) з цього екземпляру зброї?

– Чи відстріляні ці гільзи зі зброї, наданої для дослідження?

– Чи вистріляні ці кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї?

– З якої зброї (вид, система, модель) вистріляна ця куля?

– Чи були надані куля і гільза до пострілу частинами одного патрона?

– Якою кулею (шротом, картечкою) зроблено останній постріл з гладкоствольної рушниці (обріза рушниці)?

– З гладкоствольної зброї якого калібру вистріляно кулю (шрот, картеч, пиж), вилучену на місці події (з трупа потерпілого)?

- Чи є це пошкодження вогнепальним?
- Кулею якого калібру, типу (оболонковою, напівоболонковою тощо) утворено пошкодження?
- Яким є це пошкодження – вхідним чи вихідним?
- У якому напрямку і з якої відстані зроблено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події?

Експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу)

- Чи є ця речовина вибуховою? Якщо так, якою саме?
- Чи можуть використовуватись для виготовлення вибухівки ці речовини? Якщо так, у якому сполученні?
- Яким способом – промисловим чи саморобним виготовлена ця вибухівка?
- Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди вибухових речовин? Якщо так, то яких саме?
- Чи є на цьому предметі продукти розкладу вибухівки? Якщо так, то внаслідок розкладу якої вибухової речовини вони утворились?
- Чи мають ці вибухові речовини (зазначаються порівнювані об'єкти) спільну родову (групову) належність?
- Чи становили раніше вибухові речовини, надіслані на дослідження, єдину масу?
- Чи мають спільну родову (групову) належність надані зразки шроту за номером, способом виготовлення, хімічним складом?
- Чи є однаковим хімічний склад наданих дробу і шматка металу?
- Чи мають спільну родову (групову) належність або єдине джерело походження частини патронів (шріт, кулі, картечі, пижа, прокладки), знайдені на місці події, з частинами патронів, вилучених у певної особи (за видом та складом матеріалу, кольором, розмірами, формою, способом виготовлення тощо)?

Біологічна експертиза

Питання для її проведення формулюються залежно від обставин кримінального провадження:

- а) при виявленні останків тварини:

- Якому виду тварин належать виявлені останки?
- Якому періоду часу відповідає загибель тварини?

б) при виявленні волосся або шкіри, схожих на волосся і шкіру тваринного походження, у підозрюваного (в будинку, в автомашині, на ножах і т. д.):

– Виявлене волосся або шкіра є волоссям або шкірою людини чи тварини?

– Якщо тварини, то якого виду, у який спосіб волосся тварини відокремлене від тіла?

– Чи є на представлених предметах (шкірі, одязі тощо) часточки речовин тваринного походження?

– Який регіон проживання тварини, частки якої вилучені у підозрюваного?

– Коли саме часточки речовин тваринного походження потрапили на предмети-носії?

в) за наявності як виявлених останків тварини, так і предметів зі слідами тваринного походження, вилученими у підозрюваного:

– Чи одному виду тварин належать волосся або шкіра, вилучені з місця події і виявлені на предметах, що належать підозрюваному?

Крім того, за шматочками м'яса і плямами крові можна визначити, кому належать представлені на дослідження зразки – людині або тварині, а також конкретно якому виду тварини.

Результати біологічної експертизи можуть бути доповнені проведенням судово-ветеринарного дослідження для з'ясування: механізму спричинення тілесних ушкоджень тварині; причини загибелі і часу, що минув з моменту загибелі тварини.

У разі виявлення шерстинок перед експертом можуть бути поставлені питання, аналогічні тим, що ставляться в цих випадках перед експертом-біологом.

За невеликою пробою м'яса може бути визначено: м'ясо дикої чи домашньої тварини представлено; якому виду тварин належить проба; терміни й умови зберігання (під снігом, у приміщенні і т. ін.).

Крім того, мисливствознавець як фахівець своєї справи може допомогти в з'ясуванні таких питань:

- Чи був цей вид тварин забороненим до здобичі?

– Чи кваліфіковано проведено розчленовування і обробку тварини, останки якої виявлені?

– Чи належать до заборонених знаряддя здобичі тварини, вилучене у підозрюваного?

Низку питань вирішують інші види експертиз, зокрема:

– мисливствознавча: чи є спосіб, використаний у добуванні диких тварин або птахів, забороненим, до якого виду належать добуті тварини і птахи, чи цей вид тварин або птахів є забороненим для полювання на цій території в цей час;

– ветеринарна: які причини загибелі тварин, птахів, риби;

– териологічна: чи є на цих об'єктах часточки речовин тваринного походження; до якого виду тварин вони належать;

– орнітологічна: чи предмети на засобах злочину, одязі, взутті є пухом певних видів птахів;

– іхтіологічна: час і причини загибелі риби; матеріальні збитки;

– біологічна: до якого виду тварин належать часточки речей, знайдені на об'єкті-носієві; які біологічні причини настання шкідливих наслідків для тварин, рослин, водойм.

Перелік контрольних питань до теми

1. Назвіть типові способи підготовки до вчинення незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом.

2. Перелічіть типові способи вчинення незаконного зайняття полюванням

3. Опишіть типові способи незаконного зайняття рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом.

4. Охарактеризуйте типову слідову картину незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом.

5. Проаналізуйте типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним чи іншим водним добувним промислом.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Дерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Х.: Діас плюс, 2015. 528 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Особливості розслідування окремих видів злочинів: збірник методичних рекомендацій / за заг. ред. О. В. Авраменка, Р. І. Благути, О. В. Захарової. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 692 с.
5. Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Одеський центр по изучению организованной преступности и коррупции при Национальном университете «Одесская юридическая академия». К., 2006. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua> (дата звернення 10.08.2018).
6. Про затвердження Інструкції про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України: Наказ Мінприроди України від 01.02.1993 р. № 3. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5.
8. Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства : наказ Державного комітету рибного господарства України від 15.02.1999 р. № 19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
9. Про затвердження правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України: Наказ Держкомрибгосп України від 18.03.1999 р. № 33. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
10. Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22.02.2000 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
11. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
12. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
13. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
14. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
15. Турлова Ю. А. Криминологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія цим злочинам: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». К., 2011. 18 с.

Тема 5

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ (ст. 259 КК України)

- 5.1. Криміналістична характеристика.*
- 5.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.*
- 5.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.*

5.1. Криміналістична характеристика

У зв'язку зі зростанням кількості вчинених терористичних актів у світі в Україні закономірно простежується загострення іншої проблеми – збільшення кількості випадків завідомо неправдивих повідомлень про загрозу громадській безпеці, безпеці громадян чи їхньому майну. Для перевірки цих повідомлень правоохоронні органи змушені задіювати значні людські та матеріальні ресурси, призупиняти на деякий час діяльність установ, організацій і підприємств.

Такі повідомлення створюють обстановку невпевненості, завдають економічної шкоди, викликають недовіру до органів влади, можуть породжувати паніку серед населення. Подекуди такі повідомлення використовуються для зриву проведення деяких масових заходів (наприклад, мирної ходи, протестів проти підвищення тарифів чи діяльності окремих політичних партій тощо).

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, передбачена ст. 259 КК України.

Вказаний злочин установлює відповідальність за: 1) завідомо неправдиве повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками (ч. 1 ст. 259 КК України); 2) те саме діяння, вчинене повторно або якщо воно спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 259 КК України).

Цей злочин вважається закінченим із моменту повідомлення неправдивої інформації про таку загрозу.

Важливими елементами криміналістичної характеристики такого виду злочинів є типові: спосіб учинення злочину, місце вчинення злочину, особа злочинця та потерпілого, сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Спосіб учинення злочину. Досліджуваний злочин може вчинятися як з попередньою підготовкою, так і без неї. Типовий спосіб підготовки до вчинення злочину у криміналістиці пов'язують зі способом його безпосереднього вчинення.

До типових способів підготовки до вчинення цього злочину відносять таке:

1) вибір об'єкта, який можна використати для «замінування» чи «підпалу»;

2) вибір адресата, якому буде повідомлено про підготовку «замінування» чи «підпалу»;

3) вибір місця, часу і безпосереднього способу доведення інформації про «замінування», «підпал» чи іншу загрозу безпеці громадян;

4) придбання для здійснення такого повідомлення відповідних знарядь і засобів (наприклад, смартфона, стартового пакету з SIM-картою, пристрою, що перешкоджає встановленню номера телефону чи змінює голос, диктофона тощо);

5) підготовка у разі потреби муляжу вибухового чи запально-вального пристроїв, які буде поміщено на «замінований» об'єкт чи об'єкт «підпалу».

Центральне місце в структурі способу вчинення цього злочину посідає безпосереднє доведення інформації про акт, який

загрожує безпеці громадян, знищенню чи пошкодженню об'єкта власності. Назагал у криміналістиці розрізняють **два такі способи**: безпосередньо (усно, віч-на-віч) та опосередковано.

До останнього відносять повідомлення інформації: письмово; телефоном; з використанням інших засобів зв'язку (наприклад, Інтернету), через ЗМІ або третіх осіб.

У практичній діяльності найпоширенішим є повідомлення по телефону (стаціонарному, таксофону, мобільному). Вони становлять понад 90% від усіх повідомлень про цей злочин.

Окрім того, повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності поділяють на відкриті та анонімні. Практика показує, що 96% усіх повідомлень є анонімними, а в 4% інформація про особу заявника повідомлялася, однак вона переважно неправдива. З аналізу слідчої практики можна зробити висновок, що ті особи, які повідомляли про злочин, називаючи свої правдиві анкетні дані, сумлінно помилялися в тому, що це саме цей злочин (наприклад, виявили предмет, схожий на вибуховий пристрій, і повідомили про це в поліцію).

Використання злочинцем телефону як знаряддя вчинення злочину обумовлено кількома чинниками:

- прагненням витратити найменше зусиль і часу на втілення злочинного задуму;
- прагненням приховати свою причетність до вчинення злочину;
- можливістю перебувати на значній відстані від самого місця злочину (інколи така особа перебуває в іншій області);
- об'єктивною доступністю цих засобів зв'язку.

Лише за їх відсутності злочинець обирає інший спосіб для вчинення цього злочину.

В разі письмового повідомлення про загрозу підпалу чи вибуху злочинець може використовувати різні способи виготовлення самого повідомлення: виконання від руки власним або зміненим почерком; використання для цього комп'ютерної техніки; використання типографського шрифту; складання тексту з букв і слів, вирізаних із друкованих видань.

Деякі з наведених вище способів наразі злочинцями не використовуються.

Повідомлення про замінування, підпал або інші небезпечні дії можуть бути записані на CD (DVD)-диск, флешку та надіслані

поштою або залишені в якомусь обумовленому місці. Такі вислови можуть бути надруковані в соціальних мережах тощо.

До типових способів приховування злочину належать такі:

1) повідомлення неправдивої інформації про себе (або ж взагалі неповідомлення будь-якої інформації про себе);

2) повідомлення інформації про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єкта власності з чужого телефону;

3) передача інформації шляхом незаконного підключення до телекомунікаційної мережі;

4) зміна голосу (чи зовнішності) під час повідомлення про загрозу безпеці громадян;

5) відтворення під час повідомлення про загрозу заздалегідь підготовленого відповідного аудіо- чи відеозапису;

6) знищення злочинцем своїх слідів на місці передачі неправдивої інформації (наприклад, витирання слідів пальців рук, знищення мобільного телефону чи SIM-карти тощо);

7) повідомлення про те, що нічого не пам'ятає, оскільки перебував у стані сп'яніння;

8) повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших небезпечних дій не безпосередньо в поліцію, а третім особам, які цю інформацію дублюють в поліцію (це ускладнює пошук злочинця, дає йому більше часу для знищення слідів тощо).

Як показує практика, заходів, спрямованих на приховування злочину, зазвичай не здійснюють діти, особи, які перебувають у стані сп'яніння чи страждають на психічні розлади.

У криміналістичній літературі вирізняють низку обставин, що дають підстави зробити припущення про неправдивий характер повідомлення про загрозу. Ними можуть бути:

– повідомлення про загрозу вибуху по телефону голосом дитини;

– передача повідомлення про загрозу вибуху нечіткою мовою (внаслідок сп'яніння чи хвороби);

– ірраціональний зміст повідомлення;

– зі змісту повідомлення про загрозу вибуху можна зробити висновок, що його автор не має уяви про потужність вибуху, місце розташування зарядів або ж про сам «замінований» об'єкт. В будь-якому разі не потрібно ігнорувати такі повідомлення, доцільно вжити всіх заходів для їх перевірки.

Місце вчинення злочину. Вивчення кримінальних проваджень, пов'язаних із розслідуванням цього виду злочинів, демонструє, що повідомлення про загрозу безпеці громадян можуть передаватися зі стаціонарних телефонів, розташованих удома або у службових приміщеннях. Також використовуються таксофони, розташовані у громадському місці. Здебільшого злочинці використовують мобільні телефони (смартфони). Це дає підстави зробити висновок про можливість прив'язки місця вчинення злочину до місця, де знаходився телефон, із якого робилося повідомлення про загрозу безпеці громадян. Ними можуть бути:

- 1) приватна квартира або службове приміщення, де встановлено стаціонарний телефон;
- 2) місцезнаходження таксофона на вулиці;
- 3) місце, де перебувала особа з мобільним телефоном.

З наведеного вище також можна припустити, що скористатися телефоном, розташованим на території певного об'єкта, у відповідному приміщенні, зможе, у першу чергу, та особа, котра має до нього вільний доступ. Встановлення ступеня можливого доступу до телефона сприятиме формуванню орієнтовного кола підозрюваних у вчиненні цього злочину осіб. В окремих випадках існують обмеження щодо можливості певних осіб використовувати відповідний засіб зв'язку чи мати доступ до приміщення, в якому він знаходиться.

Дещо інша ситуація зі застосуванням таксофонів. Оскільки вони розташовані переважно у громадських місцях, після зловмисника ними може скористатися безліч осіб. Це призводить до нашарувань відбитків пальців рук та проблем із визначенням їх придатності для подальших ідентифікації і дослідження.

Слід наголосити, що при виборі адресата, якому буде повідомлено про «замінування» чи «підпал», приблизно 60% повідомлень надходить безпосередньо у поліцію, 30% – у ті установи, які нібито планується «замінювати» чи «підпалити», 10% припадає на МНС, газову службу, інші правоохоронні органи. В будь-якому разі посадові особи цих органів мусять відповідно прореагувати на таке повідомлення та поінформувати про нього поліцію.

У криміналістичній літературі дещо по-різному класифікують об'єкти, на які спрямоване злочинне посягання. Наведемо їх узагальнену класифікацію:

1) об'єкти державної та комунальної власності, де розташовані органи влади (суд, прокуратура, відділ поліції, державна адміністрація, міська рада тощо);

2) об'єкти комерційної діяльності та громадського харчування (банки, супермаркети, магазини, заправки, склади, ресторани, кафе тощо);

3) об'єкти транспортної комунікації (вокзали, аеропорти, мости, шляхопроводи);

4) об'єкти особливо небезпечні та особливого призначення (АЕС, ТЕС, хімічні підприємства, військові частини, підприємства оборонної промисловості тощо);

5) об'єкти, де проводять виховні та навчальні заходи (дитячі садочки, школи, виші, технікуми тощо);

6) об'єкти, де проводять культурно-масові заходи (театри, стадіони, кінопалади, спортивні споруди, літні майданчики, площі тощо);

7) транспортні засоби у широкому розумінні (потяги, автобуси, автомобілі, судна, літаки);

8) інші об'єкти (житлові будинки, виробничі будівлі, культові споруди, пам'ятки культури тощо).

Типова особа злочинця та потерпіла сторона. Статистика свідчить, що з десяти злочинів цього виду дев'ять учиняють чоловіки, а один – жінка. Щодо віку злочинця, то найбільшу кількість таких злочинів учиняють особи віком від 14 до 25 років. Також важливим є зв'язок злочинця із потерпілою стороною, що допомагає висувати та відпрацьовувати різноманітні слідчі версії. У цьому сенсі можна виокремити такі групи злочинців:

1) місцеві жителі чи жителі з інших регіонів;

2) особи, що проживають неподалік від об'єкта «замінування» чи «підпалу»;

3) особи, які працюють (-вали) чи навчаються (-лися) на «замінованому» об'єкті чи об'єкті, що планується «підпалити»;

4) особи, у яких родичі чи знайомі працюють або навчаються на «замінованому» об'єкті чи об'єкті, що планується «підпалити»;

5) особи, які до об'єкта, що планується «замінувати» чи «підпалити», не мають жодного стосунку.

Погрози про підготовку вибуху чи підпалу можуть висуватися стосовно об'єктів, що належать як приватним, так і юридичним

особам. У криміналістичній літературі пропонується таку сукупність називати потерпілою стороною, що є цілком виправданим. Загальновідомо, що потерпіла від цього виду злочинів сторона тісно пов'язана з мотивом і метою, які має злочинець, вчиняючи цей злочин.

Скажімо, більшість таких видів злочинів (понад 60%) учинено із хуліганських мотивів, інша частина злочинів учиняється з мотивів помсти або корисливих мотивів. Як мотив також може розглядатися комерційне суперництво, бажання заподіяти збитків, зірвати проведення масового заходу чи занять.

Типові сліди злочину. При розслідуванні заданої категорії злочинів наявні матеріальні та ідеальні сліди. До *типових ідеальних слідів злочину* доречно віднести інформацію, яку можна отримати та відповідним чином процесуально оформити у вигляді протоколу допиту від:

1) особи, яка одержала повідомлення про загрозу безпеці громадян (наприклад, чергового відділу поліції, оператора служби «102»);

2) особи, якій стало відомо від третіх осіб про підготовку до вибуху, підпалу чи інших дій, які загрожують загибеллю людей;

3) підозрюваної особи;

4) осіб, які разом із підозрюваною особою проживають чи працюють, або перебували біля неї в момент повідомлення останнім у відповідні органи інформації про таку загрозу;

5) осіб, які були залучені для обстеження об'єкта, стосовно якого існувала загроза вибуху чи підпалу.

Матеріальні сліди злочину можна виявити: 1) на місці вчинення злочину (наприклад, на «замінованому» об'єкті); 2) у місці, звідки особа робила повідомлення про підготовку «замінування» чи «підпалу»; 3) при особі підозрюваного, в його речах; 4) за місцем роботи чи проживання підозрюваної особи.

До *типових матеріальних слідів злочину* доцільно віднести такі:

1) запис із повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;

2) засоби, за допомогою яких це повідомлення було зроблено (наприклад, мобільний чи стаціонарний телефон, таксофон, SIM-карта тощо);

3) реєстр вхідних, вихідних та нульових дзвінків у оператора зв'язку (приміром, дата, час, номер, з якого і на який телефонували);

4) речі, що стосуються підготовки, вчинення чи приховування злочину;

5) муляжі вибухових пристроїв на місці «замінування», каністри або інші ємності з імітаційною «запалювальною сумішшю», речовина, що схожа на вибухову;

6) інформаційні сліди з камер відеоспостереження;

7) сліди пальців рук на телефоні, з якого робилося повідомлення про загрозу безпеці (однак у багатьох випадках виникають складнощі, пов'язані з відмежуванням слідів, які є наслідком вчинення злочину, і тих, що є результатом побутового використання).

Як приклад можна навести Ухвалу Нововолинського міського суду Волинської області від 06.02.2013 р. у справі № 165/98/13-3, з якої вбачається таке. ОСОБА_3 05.07.2012 р. зайшла у приміщення магазину «Вопак» та поклала у металевий ящик для схову речей № 22 речовину невідомого походження та запис на аркуші паперу, зроблений власноручно. Ключ від камери зберігання ОСОБА_3 забрала з собою, підготувала лист про замінування на іншому аркуші паперу (текст «Сам собі біду накличеш! Скажи, тобі потрібні мирні жертви?») та разом із вищевказаним ключем цього ж дня поклала у поштову скриньку прокуратури м. Нововолинськ. Факт поміщення листа у поштову скриньку прокуратури бачила прибиральниця. Цього ж дня магазин «Вопак» був закритий, з нього евакуювали людей, але в результаті огляду місця події (протокол від 05.07.2012 р.) вибухових пристроїв чи боеприпасів не виявлено. Це ж підтвердили і спеціалісти-вибухотехніки (Акт про перевірку об'єкта на наявність вибухових пристроїв від 05.07.2012 р.). Вина ОСОБИ_3 була повністю доведена, але, згідно з Актом стаціонарної судово-психіатричної експертизи від 26.12.2012 р. № 598, у період вчинення інкримінованих йому протиправних дій він виявляв та виявляє зараз ознаки хронічного маячного розладу в стані декомпенсації, що потребує застосування до ОСОБА_3 примусових заходів медичного характеру у вигляді лікування у психіатричному закладі з посиленням режимом.

5.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, є такі:

1) до поліції надійшло повідомлення від аноніма про замінування чи загрозу підпалу якогось конкретного об'єкта (особи заявника і підозрюваного невідомі);

2) до поліції надійшло повідомлення від посадової особи чи громадянина, яка там працює чи проживає, про те, що невідома особа повідомила її про замінування чи підпал об'єкта (особа заявника відома, підозрювана особа невідома);

3) до поліції надійшло повідомлення від особи про виявлення на території якогось об'єкта предмета, схожого на вибуховий пристрій чи об'єкт із запалювальною сумішшю (особа заявника відома, підозрювана особа невідома).

В. М. Плетенець пропонує класифікувати слідчі ситуації початкового етапу розслідування таких злочинів залежно від наявності чи відсутності інформації про особу злочинця: 1) злочинець відомий, його затримано під час протиправного діяння або відразу після його вчинення; 2) злочинець відомий, але він з місця вчинення злочину зник; 3) злочинець невідомий, але є окремі дані про нього; 4) злочинець невідомий і не виявлено інформації про нього. Першу з наведених ситуацій науковець вважає сприятливою, а інші три – проблемними з відповідним ступенем.

На нашу думку, запропоновані автором чотири слідчі ситуації можуть повністю інтегруватися у наведені нами вище слідчі ситуації та визначати їх ступінь сприятливості чи несприятливості. Тому візьмемо їх за основу під час розробки алгоритму дій для слідчого.

У першій із наведених слідчих ситуацій рекомендується негайно повідомити про отримане повідомлення відповідні служби та керівництво самого об'єкта замінування чи підпалу, вжити заходів для евакуації з цього об'єкта людей. Після цього на місце події

війжджає СОГ та слідчий проводить огляд місця події (це здійснюється виключно після роботи на цьому місці вибухотехніків чи пожежників, кінолога зі службовим собакою). В такому випадку огляд місця події найперше має на меті перевірити правдивість чи неправдивість зробленого повідомлення про загрозу «замінування» чи «підпалу». В окремих випадках (якщо інформація про замінування чи підпал підтвердиться) вже йтиметься про виявлення іншого злочину. Слідчий звертає увагу на наявність камер відеоспостереження та вирішує питання щодо отримання в подальшому дозволу на тимчасовий доступ до матеріалів, що ними зафіксовані.

Паралельно (чи після огляду місця події) слідчим проводяться заходи щодо визначення номера, з якого робилося неправдиве повідомлення, та його місцезнаходження. Основне завдання – з'ясувати номер телефону, з якого повідомлялося про загрозу безпеці, та точний зміст повідомлення. Для цього потрібно допитати особу, яка приймала повідомлення (чергового чи оператора служби «102»), та отримати копію записаного повідомлення системою фіксування телефонних дзвінків. Шляхом тимчасового доступу до речей і документів одержати інформацію (роздруковки, виписки) про з'єднання відповідного мобільного терміналу чи вхідні та вихідні дзвінки з номера, який обслуговується відповідною АТС (якщо це стаціонарний телефон чи таксофон).

За умови виявлення на місці події об'єкта, який схожий на вибуховий пристрій чи вибухову речовину, слідчому потрібно звернутися з клопотанням про призначення вибухотехнічної експертизи (зазвичай, спеціаліст-вибухотехнік складає Акт обстеження, за наявності якого судову експертизу вже не призначають). Якщо є наявний запис голосу особи, яка повідомляє про загрозу, то за необхідності та можливості можна клопотати про призначення фоноскопичної експертизи.

У разі встановлення особи, яка підозрюється у завідомо неправдивому повідомленні про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності – у неї необхідно вилучити та оглянути мобільний телефон (якщо повідомлення надійшло з мобільного телефона), допитати як підозрюваного, отримати зразки голосу та призначити фоноскопичну експертизу. За потреби доречно провести обшук за місцем роботи, проживання чи навчання.

Також треба провести допит потерпілих осіб, які постраждали внаслідок неправдивого повідомлення про загрозу, та свідків.

Таким чином, на початковому етапі розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності у першій слідчій ситуації можна запропонувати слідчому такий алгоритм дій: 1) огляд місця події; 2) тимчасовий доступ до речей і документів; 3) призначення судових експертиз (вибухотехнічної та фоноскопичної); 4) допит потерпілої особи, свідків; за умови встановлення підозрюваної особи – її допит; 6) відібрання експериментальних зразків голосу; 7) обшук; 8) огляд мобільного телефона. Також рекомендується використовувати можливості баз (банків) даних Єдиної інформаційної системи МВС України та інших інформаційних ресурсів.

У другій слідчій ситуації робота спочатку ведеться у трьох основних напрямках: 1) на місці події; 2) з особою, яка отримала повідомлення про загрозу безпеці; 3) з мобільними телефонами та операторами мобільного (Київстар, Vodafone, Lifecell) і стаціонарного (Укртелеком, УкрКом, Vega тощо) зв'язку. За цих умов слідчий може вдатися до такого алгоритму дій: 1) огляд місця події; 2) допит заявника (потерпілого, свідка); 3) призначення судових експертиз; 4) тимчасовий доступ до речей і документів. У разі встановлення підозрюваної особи варто скористатися алгоритмом, запропонованим вище.

У третій слідчій ситуації слідчому доцільно: 1) оглянути місце події; 2) призначити судову експертизу; 3) допитати особу, яка приймала повідомлення про загрозу «замінування» чи «підпалу», та особу, яка зробила це повідомлення; 4) отримати дозвіл та здійснити тимчасовий доступ до документів (виїмку записів з камер відеоспостереження). У подальшому слідчий вирішує питання про закриття кримінального провадження на підставі ст. 284 КПК України.

Також у нагоді можуть стати рекомендації, наведені у Порядку організації дій працівників СОГ щодо реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення і алгоритми орієнтовних невідкладних дій працівників чергової служби (наказ МВС України від 16.02.2018 р. № 111).

Наведемо типові слідчі версії на початковому етапі розслідування:

- 1) має місце вчинення злочину;
- 2) має місце вчинення іншого злочину (підтверджено інформацію про замінування об'єкта чи намір його підпалу);
- 3) злочину вчинено не було (заявник сумлінно помилявся у наявності в події ознак злочину);
- 4) злочин учинено однією особою чи групою осіб;
- 5) злочин учинено особою у стані сп'яніння;
- 6) злочин учинено особою, яка страждає на психічні розлади;
- 7) злочин учинено особою, яка проживає недалеко від «замінованого» об'єкта чи об'єкта «підпалу»;
- 8) злочин вчинено особою, яка працює чи навчається у «замінованому» об'єкті чи об'єкті «підпалу»;
- 9) злочин вчинено особою, яка проживає чи працює там, де знаходиться телефон, з якого надійшло повідомлення, або має до цього приміщення доступ.

Також доцільно висувати та перевіряти окремі версії стосовно мотивів учинення злочину (корисливих, помсти, хуліганських, ревнощів тощо), віку особи злочинця та роду його занять, походження речей, використаних у ролі муляжу тощо. Слідчі версії перевіряються доти, доки лише одна з них не виявиться правильною та пояснюватиме всі обставини вчинення злочину, пов'язаного зі завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян.

5.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Після внесення інформації до ЄРДР слідчий найперше мусить зібрати документальне підтвердження:

- 1) наявності факту повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (про це свідчать відповідний запис на носії інформації та протокол допиту особи, яка це повідомлення приймала);

2) наявності непідтвердженого факту загрози безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (про це свідчить протокол огляду місця події, де вказується, що під час огляду об'єкта вибухових пристроїв, речовин, запалювальних сумішей тощо виявлено не було. Також це підтверджується Актом про обстеження об'єкта на наявність вибухівки (пожежонебезпечних сумішей), який складають вибухотехніки чи пожежники);

3) інформації про матеріальні витрати (збитки), пов'язані з перевіркою неправдивого повідомлення (наприклад, вартість виїзду служб для перевірки факту замінування, затримання потягу, призупинення виробництва тощо);

4) інформації про спричинення тяжких наслідків (практика свідчить, що до тяжкості наслідків у кожному конкретному випадку суди ставляться по-різному. Тут можуть враховуватися різноманітні фактичні обставини: наявність та розмір матеріальних збитків; кількість евакуйованих людей; тривалість часу, на який було перервано нормальну роботу об'єкта, тощо. В будь-якому разі на них потрібно вказати та довести на етапі досудового розслідування).

У Наказі МВС України від 07.07.2017 р. № 575 зазначено, що у разі отримання за допомогою телефонного зв'язку анонімного повідомлення про загрозу вибуху слідчий із залученням спеціаліста проводить огляд чергової частини відділу поліції або іншого приміщення за місцезнаходженням системи документування мовленнєвої інформації, де отримано таке повідомлення, у ході якого в установленому КПК України порядку організовує Perezапис повідомлення зі Системи документування мовленнєвої інформації на носій запису, про що складає протокол відповідно до ст. 104 КПК України, а виготовлені копії мовленнєвої інформації оформлює як додатки до протоколу. До Perezапису повідомлення із такої системи на носій запису залучаються ті працівники підрозділу поліції, які є відповідальними за її функціонування. Такий Perezапис здійснюється без алгоритмів стиснення (сам запис здійснюється на Реєстратор мовленнєвої інформації «МАРС»).

Не пізніше 24 год після вилучення носія запису із копією анонімного повідомлення зі Системи документування мовленнєвої інформації слідчий призначає фоноскопичну та інші необхідні судові експертизи.

Після отримання висновку експерта (якщо особа, що здійснила повідомлення, залишилася невстановленою) запис з анонімним повідомленням слідчий у триденний термін направляє в Експертну службу МВС України для постановлення на облік та перевірки за центральними обліками голосів і мовлення людини. Експертна служба МВС України за письмовим зверненням слідчого забезпечує проведення перевірок записів голосу і мовлення анонімними дикторами з використанням центральних колекцій та направляє результати перевірок за належністю. У разі встановлення збігу між голосами та мовленням аноніма працівник Експертної служби, котрий виявив збіг, упродовж 5 діб повідомляє про це слідчого, який ініціював проведення перевірки.

Варто також навести положення вимог п. 2.13 «Облік голосів та мовлення» Наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України» від 10.09.2009 р. № 390, де в п. 11 зазначено, що якщо стосовно окремих записів повідомлень з голосами та мовленням анонімних дикторів провести перевірку, виконати експертизу чи дослідження в обласних підрозділах Експертної служби неможливо, зазначені записи разом із супровідною інформацією у триденний термін надсилаються до ДНДЕКЦ. Існує певна різниця у вимогах до записів, зроблених в аналоговому чи цифровому вигляді.

У разі невстановлення особи, яка здійснила повідомлення, слідчий невідкладно, але не пізніше 24 год. після встановлення номера абонента стаціонарного чи мобільного зв'язку, з якого здійснено повідомлення про загрозу, та/або номера телефона абонента, на який прийнято таке повідомлення, у встановленому КПК України порядку звертається до слідчого судді із клопотанням про тимчасовий доступ до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій з метою встановлення інформації про: зв'язок, абонента, надання/отримання телекомунікаційних послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання.

Під час кримінального провадження, пов'язаного зі завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, необхідно з'ясувати:

1) факт і зміст неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;

2) місце та час повідомлення неправдивої інформації про загрозу;

3) спосіб повідомлення неправдивої інформації;

4) знаряддя і засоби, які для цього використовувалися;

5) характер, вид і розмір матеріальних збитків, спричинених неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян;

6) характеристику об'єкта, який було «заміновано» чи планувалося «підпалити»;

7) особу злочинця, мотиви вчинення ним злочину;

8) наявність співучасників та роль кожного з них.

На початковому етапі розслідування за цих видів злочинів, як зазначалося вище, зазвичай проводяться такі невідкладні слідчі (розшукові) дії: огляд місця події; вилучення та огляд носія інформації, на який зроблено запис завідомо неправдивого повідомлення про загрозу; допити заявника, свідків; вилучення знарядь і засобів вчинення злочину; призначення вибухотехнічної, фоноскопічної та інших експертиз. Також призначаються ОРЗ з метою встановлення базових станцій операторів мобільного зв'язку, що обслуговують територію, на якій знаходиться місце вчинення злочину, здійснюється тимчасовий доступ до речей і документів. Розглянемо особливості тактики їх проведення детальніше.

Під час розслідування таких злочинів може виникнути необхідність огляду трьох місць події:

1) об'єкта «замінування» чи «підпалу»;

2) місця, звідки було зроблено телефонний дзвінок (таксофон, житлове чи службове приміщення, вулиця);

3) приміщення чергової частини відділу поліції чи іншого приміщення, де функціонує система документування мовленнєвої інформації.

Проведення огляду об'єкта «замінування» чи «підпалу» розпочинається тільки після його огляду спеціалістами-вибухотехніками чи пожежниками. Вони першими оглядають місце події на предмет виявлення вибухових пристроїв чи вибухівки, легкозаймистих речовин і дають дозвіл на проведення огляду. Розпорядження спеціалістів-вибухотехніків на місці події щодо визначення небезпечних зон для людей, безпечної поведінки та поводження з вибуховими матеріалами є обов'язковими для всіх працівників поліції. При цьому необхідно суворо дотримуватись правил особистої

безпеки та безпеки учасників огляду. До приїзду цих спеціалістів працівниками поліції спільно з керівництвом «замінованого» об'єкта організується евакуація людей, що перебувають у місці можливого замінування, та охорона місця події. Сам огляд проводиться за загальними правилами огляду приміщення чи місцевості (відповідно), що розроблені криміналістикою. Основна мета проведення такого огляду – детально дослідити всю обстановку місця події та з'ясувати, чи немає там вибухових пристроїв, вибухової речовини, легкозаймистих речовин чи інших небезпечних об'єктів.

В ОМП за фактом виявлення об'єктів, що нагадують вибухові речовини чи пристрої, беруть участь працівники вибухотехнічного підрозділу НПУ. Після проведення огляду таких об'єктів та отримання інформації про відсутність небезпечних вибухових матеріалів за погодженням зі старшим СОГ керівник групи вибухотехніків надає дозвіл щодо входження до місця події членів СОГ та залучених спеціалістів.

Виявлені в ході огляду об'єкти описуються в протоколі ОМП, упаковуються спеціалістом-вибухотехніком з вказівкою у протоколі установи, до якої після ОМП буде доставлено вилучений у безпечному стані об'єкт для зберігання у спеціальному приміщенні. Під час вилучення таких об'єктів проводиться фото- або відеозйомка.

У разі виявлення предмета, який імітує вибуховий пристрій чи вибухову речовину, у протоколі огляду місця події вказується, де саме його виявили, проводиться детальний опис, фото- чи відеознімання його зовнішнього вигляду. За потреби складається план (схема), де вказується місце виявлення такого предмета (речовини). До відомостей, які підлягають фіксації, відносять: зовнішній вигляд, розміри, колір, матеріал, з якого зроблений предмет, а також засоби для його перенесення, маскування (сумка, портфель, валіза й інше) та інші специфічні ознаки. На предметі, що імітує вибуховий пристрій, засобах його маскування і транспортування можуть бути сліди пальців рук осіб, причетних до його виготовлення, й інші мікросліди, тому необхідно вжити заходів щодо їх виявлення, закріплення та вилучення з метою подальшого дослідження і використання в процесі доказування.

Під час проведення огляду місця, з якого було зроблено повідомлення (таксофона), незалежно від того, затриманий підоз-

рюваний чи ні, потрібно вжити заходів для вилучення слідів пальців рук з телефонної слухавки чи самого апарата, а також звернути увагу на наявність мікрочастинок у можливих місцях контакту злочинця з навколишніми предметами. З цією метою до огляду місця події обов'язково рекомендується залучати спеціаліста-криміналіста.

Огляд місця події, яким є квартира (службове приміщення), треба проводити за загальними правилами слідчого огляду, зазначаючи в протоколі місцезнаходження та характерні ознаки телефонного апарата. Також з нього доцільно вилучити відбитки пальців рук на той випадок, якщо підозрювана особа в подальшому буде заперечувати будь-яку причетність до вчинення злочину чи перебування в конкретному приміщенні. Такий захід допоможе і під час того, коли в приміщенні, де знаходиться телефонний апарат, працює декілька чоловік.

Інколи виникає потреба у проведенні огляду ділянки вулиці чи іншої місцевості, якщо буде встановлено точне місцезнаходження підозрюваної особи з мобільним телефоном. У такому разі спершу з'ясовується обстановка на цьому місці, наявність на сусідніх об'єктах (будинках, магазинах, банкоматах тощо) камер відеоспостереження, а також вживаються заходи для виявлення слідів, що їх міг залишити злочинець (відбитки взуття, відбитки пальців рук тощо). Оперативні працівники можуть провести заходи, спрямовані на встановлення можливих свідків події.

Обов'язково **вилучається та оглядається носій**, на який було зафіксовано неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Саме вилучення може здійснюватися шляхом тимчасового доступу до речей і документів або, як зазначалося вище, огляду місця події там, де знаходиться реєстратор мовленнєвої інформації. Під час його огляду (прослуховування) в протоколі потрібно зафіксувати таку інформацію: 1) зовнішній вигляд носія (форму, розмір, колір, матеріал тощо); 2) його серію, номер, інші особливі ознаки; 3) точний зміст записаного на нього повідомлення та протяжність останнього (у секундах).

У випадку, коли неправдиве повідомлення надійшло в чергову частину відділу поліції чи на гарячу лінію «102» телефоном, необхідно вжити заходів для отримання інформації про те, з якого

номера було зроблено телефонний дзвінок, місце, де знаходиться телефонний апарат з цим номером. У різі передачі відомостей про загрозу безпеці громадян з використанням мобільного телефона встановлюється, по-перше, його належність певній особі. Однак не виключений факт здійснення повідомлення сторонньою особою. Ця обставина може бути з'ясована вже при перевірці можливої причетності до злочину власника телефона.

Під час розслідування цього виду злочинів **як свідки, в першу чергу, можуть бути допитані:** 1) особа, яка отримала повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності; 2) особи, які залучалися для перевірки «замінованого» об'єкта.

Якщо телефонний дзвінок було зроблено з телефонного апарата, який розташований у службовому приміщенні чи квартирі, то як свідків можна допитати працівників, що мають робоче місце у кабінеті, де знаходиться телефон, мешканців кімнати, квартири (будинку).

Далі як свідки можуть бути допитані: особи, які були присутні в той момент, коли підозрювана особа повідомляла про загрозу безпеці громадян; особи, яким підозрюваний повідомляв про свій вчинок, хизувався ним, тощо.

Під час допиту особи, якій повідомили про загрозу безпеці громадян, слід з'ясувати таке:

1) коли, де саме і як їй стало відомо про загрозу безпеці громадян;

2) від кого вона дізналася про таку загрозу, приблизний проміжок часу, впродовж якого відбувалася розмова, яка саме інформація (дослівно) була їй повідомлена;

3) чи знає вона особу, що повідомила про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;

4) чи представилася особа, що повідомляла про загрозу безпеці, яку інформацію повідомила про себе;

5) чи зможе вона цю особу впізнати (за голосом чи за зовнішнім виглядом);

6) які дії вона вчинила після отримання повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження майна.

Під час допиту особи, залученої до перевірки повідомлення про загрозу безпеці громадян, потрібно з'ясувати такі питання:

1) коли, за чією вказівкою, разом з ким та на який об'єкт вона виїжджала на перевірку інформації про загрозу безпеці громадян;

2) коли саме прибула на об'єкт перевірки, що саме вона робила;

3) які є результати перевірки інформації про загрозу безпеці громадян.

Власників чи керівників «замінованого» об'єкта (чи об'єкта «підпалу») **допитують як потерпілих.**

Під час допиту цієї особи належить з'ясувати таке:

1) від кого і коли вона дізналася про «замінування» об'єкта чи намір його «підпалити»;

2) наскільки серйозно сприймалося таке повідомлення;

3) чи траплялися раніше подібні випадки «замінування» чи «підпалу» об'єкта;

4) якими силами проводилася перевірка «замінованого» об'єкта та які результати цієї перевірки;

5) впродовж якого часу проводилася перевірка повідомлення, на який час було зупинено нормальне функціонування об'єкта;

6) яких збитків було завдано внаслідок неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян;

7) хто міг зробити таке повідомлення, чи підозрює вона когось конкретно;

8) які важливі заходи мали проводитися на об'єкті в день «замінування» чи спроби «підпалу»;

9) кого нещодавно було звільнено з роботи на цьому об'єкті тощо.

Розслідуючи такі злочини, доволі складно встановити їх очевидців, надто у випадку, коли підозрюваний повідомляв про замінування, використовуючи таксофон чи мобільний телефон. Це пов'язано з тим, що у час телекомунікаційних технологій спілкування з використанням будь-якого засобу зв'язку є нормою і за цим процесом ніхто не спостерігає, не звертає на нього уваги. Тож лише випадково хтось може почути це повідомлення і стати очевидцем вчинення злочину.

На жаль, навіть будучи свідком певного факту, переважно громадяни вважають, що ліпше ні у що не втручатися і не повідомляти про почуте чи побачене.

Зазвичай досить багато людей спостерігає за процесом проведення огляду «замінованого» об'єкта. Фактично вони не можуть повідомити якоїсь нової інформації, а просто описуватимуть процес евакуації з об'єкта та дії залучених до його огляду. Однак і серед таких осіб можна виявити тих, хто міг помітити осіб, поведінка яких викликала у них підозру. Такою інформацією не слід нехтувати, оскільки і вона може послужити зачіпкою у встановленні підозрюваної особи та спростуванні її алібі.

Під час допиту підозрюваної особи можуть виникнути дві ситуації: 1) особа не визнає себе винною; 2) особа повністю визнає свою провину. Під час розслідування злочинів, пов'язаних із неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян по телефону, у випадку, коли особа заперечує свою вину, у неї потрібно спочатку з'ясувати таке:

- 1) чи має вона у своїй власності телефон, з якого часу ним володіє, з яким номером;
- 2) хто має доступ до цього телефону;
- 3) чи не втрачала вона свій телефон;
- 4) що вона робила (з'ясовуються всі деталі) у період, коли було зроблено неправдиве повідомлення;
- 5) у кого був телефон чи хто конкретно ним користувався у час, коли надійшло повідомлення про загрозу безпеці громадян;
- 6) хто може підтвердити її показання тощо.

У подальшому всі наведені підозрюваною особою факти мають бути слідчим ретельно перевірені, а особи, на яких вона посилається, – допитані.

Під час проведення допиту підозрюваної особи, яка не заперечує своєї вини, необхідно з'ясувати таке:

- 1) коли саме та кому було зроблено повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;
- 2) який телефон та з яким номером для цього використовувався, де він зараз знаходиться;
- 3) як саме (дослівно) звучало повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;
- 4) чи проводилася підготовка до вчинення цього злочину, чи вживалися заходи для його приховування, які саме;
- 5) який об'єкт був обраний для «замінування» чи «підпалу», які мотиви вчинення злочину;

- б) чи розуміла особа протиправність своїх дій;
- 7) чи був ще хтось присутній під час того, коли вона повідомила неправдиву інформацію про загрозу безпеці громадян;
- 8) що робила особа після того, як повідомила неправдиву інформацію про загрозу безпеці громадян тощо.

Якщо буде з'ясовано, що під час повідомлення неправдивої інформації про загрозу безпеці громадян були присутні інші особи, то вони також мають бути встановлені та допитані. Під час їх допиту слід з'ясувати, що саме вони чули, як саме сприймали інформацію, чому не повідомили про неї у правоохоронні органи тощо.

Невід'ємною процесуальною дією під час розслідування таких злочинів є тимчасовий доступ до речей і документів. Зазвичай вона проводиться для отримання в друкованому та електронному вигляді від операторів мобільного зв'язку роздруківок з'єднань мобільного терміналу з відповідним абонентським номером певної відомої чи невідомої особи. Якщо це оператор місцевого телефонного зв'язку, то до нього можна звернутися зі запитом на отримання виписки про вхідні та вихідні дзвінки зі стаціонарного телефону.

Тут варто звернути увагу слідчого на потребу ретельного підготування клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, а також обґрунтування такої потреби у кожному конкретному випадку.

Як приклад можна навести ухвалу Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 15.05.2018 р. у справі № 336/1556/18, з якого вбачається таке. Досудовим слідством було встановлено, що 24.11.2017 р. о 17 год. 40 хв. невідома особа зателефонувала на НОМЕР_1, який належить АТС «Квант» КП «Міжнародний аеропорт Запоріжжя», і повідомила про підготовку в аеропорту вибуху. Ця інформація була передана у поліцію. Слідчий за погодженням з прокурором звернувся до слідчого судді з клопотанням про надання тимчасового доступу до документів, що знаходяться у володінні юридичної особи АТС «Квант» КП «Міжнародний аеропорт Запоріжжя», а саме: виписки вхідних та вихідних дзвінків стаціонарного телефону НОМЕР_1 за період часу з 16.00 год. до 17.00 год. 24.11.2017 р. Однак слідчий суддя залишив це клопотання без задоволення на підставі того, що слідчий у клопотанні не довів, що інформація, доступ до якої він просить надати, сама

по собі та у сукупності з іншими фактичними даними має суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні, а також не довів можливість використання як доказів відомостей, що містяться у цих документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих документів.

Під час розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності нерідко виникає необхідність **оглянути мобільний телефон**, з якого робилося повідомлення про загрозу безпеці громадян. У цьому випадку щонайперше слідчий мусить пам'ятати про потребу з'ясувати пін-код, пароль чи графічний ключ для розблокування телефону з метою отримання доступу до інформації, що міститься в ньому. У випадках неможливості отримати таку інформацію (наприклад, особа категорично відмовляється це повідомити або власник телефону не встановлений узагалі), до огляду доцільно залучити спеціаліста у сфері комп'ютерних і високих технологій. Таке залучення буде актуальним і у тому випадку, коли для розблокування телефону використовується відбиток пальця. Сам робочий етап огляду мобільного телефону умовно можна розділити на три етапи: 1) зовнішній огляд; 2) огляд внутрішньої будови; 3) огляд інформаційних даних апарата. Оглядаючи мобільний телефон (смартфон) на першому етапі, в протоколі огляду вказують такі загальні та окремі ознаки: 1) марку та модель телефону; 2) розмір, форму, колір та матеріал, з якого він виготовлений; 3) характеристику клавіатури; 4) серійний номер та IMEI, якщо його можна визначити не розбираючи телефон; 5) особливі прикмети та наявність пошкоджень корпусу та екрана (подряпини, потертості, сколи, тріщини); 6) в якому (включеному чи виключеному) стані знаходиться телефон. На другому етапі, якщо є можливість, телефон розбирають та вказують інформацію про батарею, SIM-карту (максимально точно вказується інформація), флешку. На третьому етапі телефон включають, виключають під'єднання до Інтернету та вказують: 1) який використано пін-код, пароль чи графічний ключ для включення; 2) який фоновий малюнок; 3) інформацію про телефон («налаштування» – «про телефон»); 4) IMEI телефону (набираємо *#06#); 5) інформацію про контакти

та дзвінки (телефонна книга – виклики – контакти); б) за потреби інформацію з SMS-повідомлень тощо.

Алгоритм огляду поданий нами у загальному вигляді, не претендує на досконалість та відрізнятиметься залежно від марки та моделі мобільного телефона. У будь-якому разі слідчий мусить пам'ятати, що основними відомостями, які йому потрібно під час такого огляду з'ясувати, є: 1) IMEI телефону; 2) інформація про номер SIM-карти; 3) наявність у вкладці даних про здійснення виклику (дзвінка) на конкретний номер.

Ще однією слідчою (розшуковою) дією під час розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян є **обшук**. Головна його мета – пошук засобів вчинення злочину. Сам обшук проводиться за загальними тактичними рекомендаціями, розробленими криміналістикою. Зважаючи на те, що предметом пошуку може бути мобільний телефон, з якого робилося завідомо неправдиве повідомлення, під час обшуку може бути проведений обшук особи.

У разі виявлення шуканого предмета у протоколі обшуку слід зазначити: 1) який саме об'єкт виявлено та де саме; 2) індивідуальні ознаки виявленого об'єкта. Крім того, можна запитати та зафіксувати відповідь обшукуваної особи про те, чий це мобільний телефон, звідки він взявся, скільки ним особа користується, чи немає в ньому інформації про завідомо неправдиве повідомлення тощо.

Серед типових судових експертиз, які призначаються під час розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження майна, доречно назвати такі криміналістичні експертизи, як матеріалів та засобів звукозапису (фоноскопічна експертиза), вибухотехнічна експертиза, експертиза матеріалів, речовин та виробів.

На подальшому етапі розслідування може виникнути потреба в призначенні інших судових експертиз (наприклад, судово-психіатричної чи трасологічної). Всі вони призначаються слідчим суддею на підставі клопотання слідчого, затвердженого прокурором.

Одним із завдань **фоноскопічної експертизи** є ототожнення особи за фізичними параметрами голосу, а також встановлення особистості мовця.

На вирішення експерту можна поставити такі типові питання:

- 1) чи здійснювався запис фонограми безперервно;
- 2) одній чи декільком особам належать записана на представленій для дослідження фонограми усні мова та голос;
- 3) які стать, вік та інші фізичні дані особи, усна мова якої зафіксована на фонограмі;
- 4) які соціальні характеристики особи (освіта, професія, географічні райони формування усної мови, можливі місця проживання, дефекти мови, рівень культури і т. д.), усна мова якої записана на поданій фонограмі;
- 5) повідомлення, яке зафіксоване на фонограмі, є вивченим напам'ять чи прочитаним;
- 6) який дослівний зміст тексту, записаного на поданій фонограмі (у випадку нерозбірливого запису);
- 7) які джерела і характер звуків, що супроводжують предмет основного запису;
- 8) чи належать сигнали, зафіксовані на фонограмі, конкретному джерелу (скажімо, автомобілю, годиннику тощо);
- 9) чи зафіксовано на поданій фонограмі телефонний номер, з якого телефонував анонім; з яких цифр він складається і яку має категорію (міський, міжміський зв'язок, телефон-автомат, приватний чи службовий телефон тощо).

Варто вказати, що призначення фоноскопичної експертизи в окремих випадках вимагає отримання від конкретної (підозрюваної) особи експериментальних зразків голосу. Зразки з усним мовленням такої особи повинні бути зафіксовані з достатнім рівнем запису, виконані на якісній апаратурі та носіях, мати мовну співставність із досліджуваною фонограмою та достатній об'єм (10–15 хв. розмови без пауз). Під час відбору зразків слід мінімізувати вплив перешкод (вимкнути телефон, зачинити двері та вікна, не здійснювати набір протоколу у той час, коли особа говорить).

Із-поміж основних завдань **експертизи вибухових пристроїв (або вибухових речовин і продуктів вибуху)** є визначення належності об'єкта до вибухового пристрою (босприпасів, вибухових речовин), тому до основних питань, які можна поста-

вити на вирішення експерту, в нашому випадку доцільно віднести такі:

1) чи належить до вибухових пристроїв (боєприпасів) предмет, вилучений під час (огляду місця події або під час обшуку);

2) чи є предмети, знайдені на місці події, частинами вибухового пристрою;

3) чи є ця речовина вибуховою; якщо так, то якою саме.

В експертизі матеріалів, речовин і виробів виокремлюють **експертизу нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів**, яка може призначатися у разі неправдивого повідомлення про підготовку підпалу. Основним питанням, яке можна поставити на вирішення експертові, є таке: чи є на предметі-носії сліди нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів; якщо є, то яких саме.

На подальшому етапі розслідування заданого виду злочину зазвичай проводяться такі слідчі (розшукові) дії: допити свідків, пред'явлення для впізнання, одночасні допити, призначення інших судових експертиз.

Як свідки на подальшому етапі розслідування допитуються особи, про яких слідству стало відомо після проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій і які можуть повідомити інформацію про окремі обставини вчинення злочину чи про особу злочинця.

У разі, коли будуть встановлені особи, які бачили підозрюваного в момент повідомлення ним неправдивої інформації про загрозу безпеці громадян, може проводитися його пред'явлення для впізнання.

Також може призначатися дактилоскопічна експертиза (коли на місці події виявлено сліди пальців рук) та експертиза речовин і матеріалів (за умови виявлення на місці події мікроволокон).

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із повідомленням про загрозу, обов'язково проводяться негласні слідчі (розшукові) дії. Найперше доцільно проводити установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України), негласне отримання зразків, потрібних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України). Про організацію їх проведення та використання отриманих результатів детальнішу інформацію отримують із Інструкції № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 р.

Перелік контрольних питань до теми

1. Наведіть типові способи вчинення завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

2. Опишіть типове місце вчинення завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

3. Перелічіть типові сліди вчинення злочину, пов'язаного з завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

4. Вкажіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності та алгоритм дій слідчого.

5. Опишіть, яку інформацію необхідно з'ясувати слідчому на початковому етапі розслідування.

6. Проаналізуйте особливості тактики огляду місця події, пов'язаного з завідомо неправдивим повідомленням про замінування об'єкта.

7. Охарактеризуйте особливості тактики проведення допитів різних категорій осіб.

8. Опишіть особливості тактики проведення огляду знаряддя вчинення злочину (мобільного телефону).

9. Перелічіть типові судові експертизи, що призначаються під час розслідування завідомих неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Кириченко О. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадській безпеці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Х., 2005. 18 с.

2. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та допов. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

5. Лога В. М. Способи завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження типових об'єктів власності. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 178–184.

6. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благуга, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

7. Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. 248 с. URL: <http://dduvs.in.ua/biblioteka/biblioteka-studenta-dduvs/pidruchniki-posibniki/poshkodzhennya-ob-yektiv-vlasnosti>.

8. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

9. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або дії та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: Наказ МВС України від 16.02.2018 р. № 111. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18/conv/page>.

10. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: Наказ МВС України від 10.09.2009 р. № 390. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09>.

11. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ ГПУ, МВС України, СБУ, АДПС, МФУ та МЮУ від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12?lang=ru>.

12. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування та Експертної служби МВС України як спеціалістів до участі в проведенні огляду місця події: Наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1339. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

14. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Генерального прокурора України від 06.04.2016 р. № 139. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.

15. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

16. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

17. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг ред. Р. І. Благути та Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

18. Ухвала слідчого судді Нововолинського міського суду Волинської області від 06.02.2013 р. у справі № 165/98/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29238291>.

19. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 15.05.2018 р. у справі № 336/1556/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73965024>.

Тема 6

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ (ст. 263 КК України)

- 6.1. Криміналістична характеристика.*
- 6.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.*
- 6.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.*

6.1. Криміналістична характеристика

Із-поміж суспільно небезпечних явищ, які становлять загрозу нормальному розвитку держави, значну кількість становлять різні види кримінальних правопорушень, вчинених із використанням зброї. Незаконний обіг зброї є одним із чинників, що негативно впливають на стан безпеки у країні загалом та відчуття громадянами особистої безпеки зокрема. Такий обіг може заподіяти істотну шкоду інтересам, які охороняються законом. Простежується тенденція до зростання озброєності злочинного світу та відкритої демонстрації зброї. Напружена ситуація на сході України, наявність відкритого протистояння з російським агресором, фактичне перебування у стані війни з Росією також впливають на зростання в Україні незаконного обігу зброї, бойових припасів та вибухівки серед пересічних громадян.

Зважаючи на це, існує об'єктивна необхідність в особливих умовах та правилах поведіння зі зброєю, створенні чіткої системи регулювання з метою встановлення та дотримання правопорядку у цій сфері правовідносин.

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним поведінням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, передбачена у ст. 263 КК України.

Крім того, до цієї ж групи злочинів (оскільки вони мають спільний предмет посягання), належать ті, що передбачені:

– ст. 262 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин... або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»;

– ст. 263¹ КК України «Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видавлення чи зміна маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв»;

– ст. 264 КК України «Недбале зберігання вогнепальної зброї та бойових припасів до неї».

Тому викладені в темі рекомендації певною мірою можна використовувати під час розслідування.

Основними елементами криміналістичної характеристики такого злочину, на нашу думку, є спосіб вчинення злочину, місце вчинення злочину, предмет злочинного посягання, особа злочинця та типові сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Спосіб учинення злочину. Цей вид злочинів можна назвати повноструктурним, і він охоплює собою спосіб підготовки, безпосередній спосіб вчинення та спосіб приховування.

Серед типових способів підготовки до вчинення злочину, пов'язаного з незаконним поведінням зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, слід назвати:

1) вивчення специфіки регулювання відносин в сфері обігу зброї;

2) збір інформації про певні види зброї, бойові припаси, вибухівки (наприклад, заходи безпеки, правила зберігання, попит та ціна на «чорному» ринку тощо);

3) виготовлення підроблених документів, що надають дозвіл на носіння зброї;

4) підшукування особи, у якої можна придбати зброю, бойові припаси чи вибухівку;

5) підшукування осіб, яким можна збути зброю, боєприпаси чи вибухівку (наприклад, розміщення оголошень в мережі Інтернет, через посередників чи знайомих);

6) підшукування або підготовка місця для зберігання зброї, обладнання для цього тайників (схованок);

7) пошук місць (приміщень), які можна пристосувати для виготовлення чи ремонту зброї, бойових припасів;

8) облаштування в одязі чи іншому місці тайника для носіння (зберігання) зброї;

9) підшукування співучасників (за потреби), розподіл між ними ролей;

10) придбання знарядь для вчинення злочину (закупівлю металообробного обладнання, верстатів, інших необхідних матеріалів тощо);

11) розробку способів конспірації при спілкуванні (знаків, умовних слів, способів поведінки та легенди у разі затримання);

12) підбір місця для спілкування з потенційними покупцями та здійснення самого збуту зброї, бойових припасів, вибухівки.

У будь-якому випадку злочинцями вживатимуться заходи щодо зберігання зброї та підготовки її до продажу (ремонт, переробка, фарбування, змашування, пакування).

Способами безпосереднього вчинення злочину, відповідальність за який встановлено у ст. 263 КК України, є: зберігання, носіння, придбання, виготовлення, ремонт, передача та збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу.

Що стосується холодної зброї, то типовими способами вчинення злочину є: носіння, виготовлення, ремонт та збут без законного на те дозволу. Слід зважити й на такий недолік, як те, що законодавець не передбачив кримінальної відповідальності за придбання холодної зброї.

Також відкритим залишається питання набуття (отримання) злочинцями зброї, бойових припасів та вибухівки. О. С. Тарасенко виокремлює такі їх типові джерела:

1) придбання шляхом: викрадення; привласнення під час пошуку в місцях ведення бойових дій; купівлі за підробленими

документами на «чорному» ринку; придбання через мережу Інтернет; придбання деактивованих зразків, макетів, а також основних частин вогнепальної зброї з подальшим їх ремонтом чи переробкою.

Під **незаконним зберіганням** вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв розуміються умисні дії, які полягають у володінні (незалежно від тривалості в часі) без відповідного дозволу або із простроченням його дії будь-яким із зазначених предметів, що знаходиться не при особі, а в обраному нею місці.

Незаконне носіння вогнепальної чи холодної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв є умисними, вчиненими без передбаченого законом дозволу діями щодо їх переміщення, транспортування особою безпосередньо при собі (в руках, одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо).

Незаконним придбанням вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв слід вважати умисні дії, пов'язані з їх набуттям (за винятком викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем) всупереч передбаченому законом порядку – в результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання як подарунок, на відшкодування боргу тощо.

Під **незаконним виготовленням** холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв потрібно розуміти умисні, вчинені без передбаченого законом дозволу дії щодо їх створення чи перероблення, внаслідок чого вони набувають відповідних характеристик властивостей (наприклад, перероблення ракетниці, стартowego, будівельного, газового пістолетів, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, у зброю, придатну до стрільби бойовими патронами; мисливської (зокрема гладкоствольної) рушниці – в обріз; виготовлення вибухових речовин, вибухових пристроїв чи боєприпасів з використанням будь-яких компонентів, які самі по собі не є вибухівкою, але внаслідок цих дій набувають здатності до вибуху, тощо.

Ремонт холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів або вибухових пристроїв – це таке відновлення характерних властивостей зазначених предметів шляхом заміни або реставрації зношених чи не придатних з інших причин частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, внаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням.

Під **незаконною передачею** вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв слід розуміти надання цих предметів іншій особі у володіння, для тимчасового зберігання чи використання за цільовим призначенням без передбаченого законом дозволу.

Незаконний збут холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв полягає в умисній передачі їх іншій особі поза встановленим порядком шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу тощо. Практика свідчить, що такий збут здійснюється способом: а) передачі зброї покупцеві особисто після визначених умов оплати; б) передачі основних частин зброї, вибухового пристрою у кілька етапів різними способами у різних місцях; в) залишення зброї в обумовленому місці («закладка»), яку покупець має самостійно забрати після виконання умов оплати; г) поштового відправлення за підробленими документами.

До **типового способу приховування** злочину, пов'язаного з незаконним поводженням зі зброєю, можна віднести:

1) носіння при собі заздалегідь підготовленої (написаної) заяви про те, що ця зброя особою знайдена і вона йде її здавати в поліцію;

2) приховування частин зброї у різних замаскованих місцях;

3) знищення серії та номера вогнепальної зброї (маркувальних позначень) чи пошкодження його частин;

4) знищення інших матеріальних слідів злочину (підроблених документів, зразків зброї та її частин, сировини для виготовлення бойових припасів тощо);

5) заяву про те, що особі не було нічого відомо про знаходження зброї у місці її виявлення;

6) посилення на те, що зброю підкинули чи вона належить власнику приміщення, яке особа винаймає, тощо.

Предметом злочинного посягання є: 1) вогнепальна зброя; 2) бойові припаси; 3) вибухові речовини; 4) вибухові пристрої; 5) кинджали, фінські ножі, кастети; 6) інші види холодної зброї.

У п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3 вказано, що **вогнепальна зброя** – це усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюються при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей).

Як приклад можна навести вирок Радехівського районного суду Львівської обл. від 20.06.2017 р. З нього вбачається, що ОСО-БА_1 наприкінці лютого 2017 р. самостійно виготовила ствол і ствольну коробку з дерев'яним прикладом. Після цього вона носила цю зброю при собі, ховаючи під курткою. Згідно з висновком балістичної експертизи, цей предмет є атиповою, гладкоствольною вогнепальною зброєю.

Відповідно до положень цієї ж Постанови, **не можуть бути віднесені до предмета злочину:** пневматична зброя, сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери), пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, ракетниці, а також вибухові пакети й інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей.

Бойовими припасами визнаються: патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби у зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. Патрони та набой до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, не є предметом злочину.

До **вибухових речовин** належать: порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.

Під **вибуховими пристроями** слід розуміти: саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду – шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин.

До **холодної зброї** належать предмети, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї, чи інші предмети, що справляють колочий, колучо-ріжучий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаку, кастет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою.

У випадках, коли для вирішення питання про те, чи є відповідні предмети зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями, а також для з'ясування їх придатності до використання за цільовим призначенням потрібно обов'язково призначати відповідну судову експертизу.

Особа злочинця. Аналіз судово-слідчої практики демонструє, що незаконний обіг вогнепальної зброї відноситься до розряду «чоловічих злочинів», тому що абсолютна їх більшість, як правило, вчиняється чоловіками. Бувають одиничні випадки, коли у вчиненні такого роду злочинів брала участь жінка, та зазвичай її роль полягала у вчиненні підготовчих дій чи зберіганні (переховуванні) вогнепальної зброї.

Властивості вогнепальної зброї впливають на виникнення у певної категорії громадян злочинного інтересу до цих виробів. До таких злочинців, насамперед, слід віднести: 1) раніше судимих за тяжкі злочини проти особи і власності; 2) злочинні угруповання, що викрадають вогнепальну зброю, вибухові речовини з метою продажу як на території країни, так і для контрабандного вивозу за кордон; 3) осіб, які мають за мету зведення рахунків з мотивів ревнощів, ворожості до окремих громадян, зокрема до представників правоохоронних органів, інших владних структур; 4) осіб з числа хуліганів, намір яких спрямований на злісне порушення громадсь-

кого порядку зі застосуванням вогнепальної зброї; 5) осіб, що заволодівають вогнепальною зброєю для вчинення розправи над особами, які належать до іншої національності, релігії, політичної партії тощо; 6) осіб, які накопичують вогнепальну зброю, бойові припаси з метою їх колекціонування, використання під час полювання, рибної ловлі; 7) осіб, які заволодівають вогнепальною зброєю для самогубства; 8) осіб з психічними відхиленнями.

М. М. Майстренко наводить таку класифікацію осіб, які можуть учиняти досліджуваний нами вид злочину:

1) особи, які для задоволення своїх естетичних та моральних потреб зберігають у себе зброю. До цієї категорії віднесено «колекціонерів» (купляють чи обмінюються між собою зброєю) та «копачів» (шукають зброю в місцях проведення бойових дій);

2) «винахідники», які з особистої ініціативи та зацікавленості займаються винахідництвом та виготовленням зразків зброї;

3) особи, що вчиняють аналізований нами вид злочину як підготовчий етап для подальшої злочинної діяльності.

У криміналістичній літературі переважає думка стосовно того, що розглядуваний злочин зазвичай вчиняється злочинними групами. Ці групи мають таку структуру:

1) лідер групи (організаційно-управлінська ланка);

2) особи, які безпосередньо вчиняють злочин (виконавська ланка);

3) особи, які забезпечують систематичну злочинну діяльність (забезпечувальна ланка).

Статистика свідчить, що понад 25% таких злочинів учиняють раніше судимі особи. Щодо віку, то поза 65% усіх злочинців мають від 30 до 50 років.

Типові сліди злочину. До такого виду злочинів, окрім традиційних криміналістичних слідів, таких як сліди рук, транспортних засобів, самої зброї, боеприпасів та вибухівки, слідів застосування зброї, доречно відносити:

1) сліди змащення зброї, пакувальні матеріали;

2) устаткування для ремонту і переробки зброї чи виготовлення бойових припасів;

3) окремі екземпляри боеприпасів, деталей вогнепальної зброї і вибухових пристроїв;

4) ємності для зберігання і перевезення зброї і боеприпасів, а також їхніх частини;

5) документи (які, наприклад, свідчать про придбання певної сировини);

6) грошові кошти, отримані за збут зброї, боєприпасів чи вибухівки;

7) мобільні телефони (смартфони) з SIM-картами;

8) облаштовані схованки;

9) Інтернет-ресурси разом із ноутбуками, персональними комп'ютерами;

10) записи з камер відеоспостереження тощо.

Сліди можуть бути залишені злочинцями не тільки на місці злочину, а й за його межами, недалеко від нього, де зручно позбутися непотрібних предметів. Треба пам'ятати, що на викинутих об'єктах також можуть залишатися сліди пальців рук підозрюваних, мікрочастинки тощо.

Традиційними для такого виду злочинів залишаються й ідеальні сліди, про які ми можемо дізнатися в процесі допиту свідків, потерпілих, підозрюваних.

6.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

С. Г. Павликов виокремлює такі слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв:

1) слідча ситуація, що супроводжується такими інформаційними даними: а) первинні дані, що стали підставою для початку розслідування, отримані в результаті затримання особи, яка має при собі вилучені з цивільного обігу предмети; б) підозрюваного затримано; в) належність вилучених предметів до зброї і бойових припасів не викликає сумнівів;

2) виявлено зброю, бойові припаси, вибухівку в будь-якому місці, що не вказує на її власника;

3) вихідною інформацією, що слугує підставою для початку досудового розслідування, є оперативні дані або заяви громадян;

4) отримано відомості про осіб, які, ймовірно, винні у недбалому зберіганні зброї, або осіб, які, ймовірно, винні у недбалому зберіганні зброї, бойових припасів;

5) кримінальне провадження розпочато на підставі матеріалів ревізій або інших перевірок, внаслідок яких отримано дані про розкрадання зброї та бойових припасів.

С. П. Мельниченко наводить такі типові слідчі ситуації:

1) виявлено вогнепальну зброю під час її незаконного переміщення територією України з використанням транспортного засобу, шляхом поштових відправлень, але осіб, підозрюваних у його вчиненні, не затримано і не встановлено;

2) затримано особу, яка незаконно переміщує вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухівку особисто (носіння), транспортним засобом (перевезення) чи пересилає поштою;

3) під час досудового розслідування (проведення С(Р)Д чи НС(Р)Д) отримано інформацію про вчинення злочину, який вже відбувся чи ще триває;

4) виявлено об'єкти та речі, які свідчать про вчинення злочину (упаковки, контейнери, цинкові ящики тощо).

Аналіз поглядів науковців з цього приводу дав можливість виокремити такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї, бойових припасів чи вибухівки, залежно від джерела надходження інформації:

1) працівниками поліції затримано особу, яка порушує правила поведіння зі зброєю. Таке затримання сталося у результаті перевірки повідомлення громадян про те, що якась особа порушує правила поведіння зі зброєю (наприклад, носить зброю чи показує її та висловлює погрози її застосувати), або ж унаслідок пошуку та реалізації матеріалів ОРД (наприклад, інформацію було виявлено в ЗМІ, мережі Інтернет, від конфідентів тощо);

2) у поліцію звернувся громадянин (посадова особа) з повідомленням про виявлення вогнепальної чи холодної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухового пристрою, або було виявлено приміщення з устаткуванням, яке використовується для їх виготовлення чи ремонту. Як підситуацію слід розглядати виявлення об'єктів, конструктивно пристосованих для доставки чи зберігання зброї, бойових припасів;

3) факт незаконного поводження зі зброєю був виявлений у ході розслідування іншого злочину. Як приклад такої ситуації можна навести випадки повідомлення у поліцію з медичних закладів про те, що туди з вогнепальним (чи ножовим) пораненням надійшов пацієнт.

У кожній слідчій ситуації особа підозрюваного чи потерпілого може бути відома або не відома. Тому для кожної з них буде характерним свій алгоритм дій слідчого.

У першій слідчій ситуації доцільно провести такі процесуальні дії: 1) контроль за вчиненням злочину у формі оперативної закупки (ст. 271 КПК); 2) спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК); 5) затримання особи з проведенням особистого обшуку (детально описати виявлені речі – зброю, бойові припаси, вибухівку); 6) огляд місця події; 7) огляд комп'ютера та відповідних веб-сторінок у мережі Інтернет, оголошень у ЗМІ (з подальшим допитом працівників ЗМІ, котрі причетні до розміщення оголошень); 8) вилучення у разі наявності записів з камер відеоспостереження (тимчасовий доступ до речей і документів); 9) допит свідків (працівників поліції та очевидців затримання); 10) призначення судової експертизи (балістичної чи вибухотехнічної); 11) перевірка виявленої зброї та боєприпасів за криміналістичними обліками; 12) допит підозрюваної особи.

У другій слідчій ситуації найперше доцільно: 1) провести огляд місця події (у разі потреби – окремо огляд речей); 2) допитати заявника як свідка; 3) провести судову експертизу (судово-балістичну, вибухотехнічну); 4) перевірити виявлену зброю та боєприпаси за криміналістичним обліками; 5) вилучити у разі наявності записи з камер відеоспостереження (тимчасовий доступ до речей і документів); 6) дати доручення працівникам оперативних підрозділів на встановлення можливих свідків учинення злочину.

У третій слідчій ситуації доцільно: 1) допитати свідків (чи потерпілу особу); 2) оглянути місце події (за потреби – окремо огляд речей); 3) провести обшук (якщо відома особа підозрюваного); 4) призначити судову експертизу (судово-медичну, балістичну); 5) здійснити тимчасовий доступ до речей і документів (наприклад, з дозвільної системи, з камер відеоспостереження);

б) пред'явити для впізнання особу; 7) допитати у разі наявності підозрювану особу.

Типові слідчі версії на початковому етапі розслідування:

1. Вчинено злочин, пов'язаний із незаконним обігом зброї, бойових припасів чи вибухівки.

2. Вчинено інший злочин (наприклад, хуліганство з використанням макетів зброї).

3. Злочину вчинено не було.

4. Злочин був учинений однією особою (чи діяла група осіб або організована злочинна група).

5. Злочин було вчинено раніше не судимою чи судимою особою (або психічно хворою особою).

6. Особа знала (не знала), що в її речах знаходиться зброя, бойові припаси чи вибухівка.

7. Зброя, бойові припаси чи вибухівка належить (не належить) затриманій особі.

Крім того, можуть висуватися версії щодо мотивів учинення злочину (для помсти, самогубства, самозахисту, вчинення іншого злочину тощо).

Якщо в певному місці буде виявлена зброя чи бойові припаси, то можна висунути такі версії: 1) виявлені зброя та бойові припаси загублені (скажімо, військовослужбовцем або правоохоронцем); 2) виявлені зброя та бойові припаси були покинуті «кілером» після вчинення злочину; 3) виявлені зброя та бойові припаси знаходились у «закладці» для збуту; 4) виявлено «схованку» зброї та бойових припасів.

У ситуації, коли працівниками поліції був виявлений Інтернет-ресурс, на якому розміщено інформацію про торгівлю зброєю, бойовими припасами чи вибухівкою, можна висунути та перевіряти такі слідчі версії: 1) Інтернет-ресурс створено заради цікавості; 2) Інтернет-ресурс створено професіоналами для отримання прибутку за користування ним іншими особами; 3) Інтернет-ресурс забезпечує канал незаконного збуту зброї, бойових припасів чи вибухівки. Для перевірки зазначених версій під час розслідування рекомендується залучати працівників підрозділів з боротьби з кіберзлочинами. Вони допоможуть у з'ясуванні питань щодо: мети створення Інтернет-ресурсу; осіб, які його створили; осіб, які ним користуються; інформаційної складової тощо.

Також можуть висуватися версії, наприклад, щодо показань затриманої особи: а) показання затриманої особи є правдивими (неправдивими); б) показання затриманої особи щодо визнання своєї вини зроблено з метою приховати і відвернути увагу від більш тяжкого злочину.

6.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Після внесення відомостей до ЄРДР слідчий найперше повинен врахувати такі особливості:

1) чи є виявлений об'єкт зброєю (вогнепальною чи холодною), бойовим припасом або вибуховою речовиною, чи придатні вони для стрільби або застосування;

2) обов'язково перевірити обставини, що виключають проведення (наприклад, наявність відповідного дозволу, факт добровільної здачі зброї, наявність у діях адміністративного проступку тощо);

3) у всіх випадках виявлення зброї, що перебуває у незаконному обігу, проводиться її перевірка по відповідних криміналістичних обліках з метою виявлення фактів її використання у злочинних цілях раніше.

Під час розслідування злочинів, відповідальність за які передбачена у ст. 263 КК України, увагу, насамперед, має бути приділено з'ясуванню таких обставин:

1) у чому конкретно проявляється кримінально каране діяння: тільки в одній з перелічених у законі дій (виготовлення, придбання, носіння, зберігання або збут, а також розкрадання зазначених об'єктів) або їх сукупності; у детальній характеристиці кожної з цих дій (місце, час, інші обставини, за яких вони вчинені);

2) мали вони разовий характер чи вчинювалися неодноразово;

3) кількість і характер зброї (вона є вогнепальною, гладкоствольною мисливською або холодною), боеприпасів і вибухових речовин;

4) чи здала особа, яка зберігала вогнепальну зброю, боєприпаси або вибухові речовини без відповідного дозволу, добровільно;

5) чи не вчинено злочин за попередньою змовою групою осіб, особливо небезпечним рецидивістом або особою, якій вогнепальна зброя, боєприпаси або вибухові речовини видані для службового користування;

6) винність особи у вчиненні злочину, його мотиви, наявність пом'якшувальних обставин, а також інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого;

7) характер збитку, заподіяного злочином, його розмір;

8) обставини, що сприяли незаконному носінню, зберіганню, придбанню, виготовленню або збуту, а також розкраданню вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин.

На початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, зазвичай проводяться такі невідкладні слідчі (р) дії:

1) огляд місця події;

2) допит (підозрюваного, свідків);

3) обшук за місцем проживання, навчання чи роботи підозрюваного;

4) огляд, якщо цього не було зроблено, вилучених у ході проведення слідчих (р) дій об'єктів (зброї та документів);

5) призначення судових експертиз (балістичної, холодної зброї, вибухових пристроїв, дактилоскопічної, технічної експертизи документів тощо).

Огляд місця події є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, і специфіка його проведення залежить від того, де саме і у зв'язку з яким способом вчинення цього виду злочину він проводиться.

У разі проведення огляду у місці, де зброя, бойові припаси чи вибухівка незаконно зберігалися, тактика є загальною з певними особливостями, як-от обов'язково залучається працівник вибухотехнічного підрозділу та кінолог зі службовим собакою. Вони щонайперше вживають заходів для пошуку вибухівки. До їх прибуття огляд місця події не проводиться. До обов'язків працівника вибухотехнічного підрозділу входить огляд вилучених боєприпасів, вибухових матеріалів, пристроїв, речовин з метою визначення категорії небезпечності та надання рекомендацій стосовно подальшого поводження з ними.

Рішення щодо подальшого поводження може бути таким: розрядження, руйнування чи знищення об'єкта. На кожен об'єкт спеціаліст складає довідку про рівень його небезпечності, а у разі знищення, знешкодження – акт про знищення (знешкодження). Також він упакує вибухонебезпечні об'єкти кожен окремо, забезпечуючи їх надійну фіксацію в упаковці.

Якщо є можливість вилучити виявлені об'єкти (боєприпаси, вибуховий матеріал, пристрій), то після огляду за дорученням слідчого їх транспортують до спеціального приміщення вибухотехнічного підрозділу для зберігання до вирішення питання щодо подальшого проведення експертизи або знищення.

Також обов'язково вказується місце виявлення зброї чи бойових припасів, їх кількість, індивідуальні особливості.

Крім того, огляд місця події може проводитися у місці, де була затримана підозрювана особа, яка намагалася позбутися предметів злочину. У цьому випадку детально описується обстановка місця події, місце, де були виявлені речі, яких особа намагалася позбутися, а також ознаки виявлених речей. Також вживаються заходи, спрямовані на виявлення слідів (наприклад, пальців рук) підозрюваного на віднайденних речах чи упаковці до них.

Як приклад можна навести вирок Золочівського районного суду Львівської області від 09.09.2015 р. З нього вбачається, що ОСОБА_1, перебуваючи на сміттєзвалищі, знайшла 16 патронів та несла їх з собою додому. При наближенні до працівників поліції ОСОБА_1 запанікувала та викинула знайдені речі на вулицю. Після затримання ОСОБИ_1 було проведено огляд місця події (ділянки вулиці), виявлено та вилучено 16 патронів. Згідно з висновком балістичної експертизи, вони є боєприпасами до військової нарізної вогнепальної зброї, автоматів і кулеметів системи «Калашникова», придатні до стрільби.

Під час **огляду вогнепальної зброї** на місці події потрібно визначити та вказати в протоколі її калібр, систему, модель, зразок. Такий огляд треба здійснювати з дотриманням правил безпеки. Необхідно встановити, чи заряджена зброя, чи зведений курок, чи знятий запобіжник. В ході огляду вимірюють довжину і висоту (пістолета чи револьвера), діаметр каналу ствола та патронника.

Особливе значення мають заводські маркувальні позначення і клейма. На нарізну зброю зазвичай наносяться: державні збройові знаки – емблеми країни виробника; тексти різного змісту – найменування фірми або заводу виробника, країни, його номер і рік випуску, калібр.

У разі затримання особи зі зброєю проводиться особистий огляд і складається протокол, у якому вказується точне місце виявлення зброї та індивідуальні особливості самої зброї.

Під час огляду боєприпасу в протоколі детально фіксуються всі його зовнішні ознаки – форма, колір металу, розмір, спосіб кріплення кулі в гільзі, маркувальні позначки. Слід враховувати, що інколи під час такого огляду складно визначити, до вогнепальної зброї якої системи призначені боєприпаси, оскільки ті самі патрони можуть підходити до зброї різних систем. Тому рекомендується в подальшому призначати щодо них судову експертизу.

На початковому етапі розслідування злочинів заданої категорії проводяться допити підозрюваних і свідків.

Під час **допиту особи, затриманої зі зброєю**, треба з'ясувати таке:

1) з якого джерела вона отримала зброю (хто їй продав її чи передав);

2) ким і де зброя була виготовлена (якщо виявлена зброя кустарного виробництва чи саморобна);

3) де вона зберігала зброю;

4) чи немає в особи ще зброї або боєприпасів, де вони зберігаються;

5) чи вчиняла затримана особа раніше злочини з використанням цієї зброї, коли саме, де і у який спосіб;

6) чи належить затримана особа до організованої злочинної групи, яку функцію вона там виконує, хто є її організатором і керівником.

Під час **допиту особи, яку було затримано за місцем виготовлення зброї**, крім вище перелічених питань, у неї слід з'ясувати таке:

1) з якого джерела, від кого конкретно було отримано комплектуючі для зброї (чи інші матеріали) і за яку ціну;

2) хто конкретно займався виготовленням зброї;

3) скільки одиниць зброї було виготовлено;

4) кому конкретно збувалася зброя, за якою ціною, чи був посередник;

5) що відомо про факти використання проданої зброї покупцями.

Під час **допиту особи, яка незаконно зберігала зброю**, слід з'ясувати таке:

1) коли, де, у кого і за яких обставин зброя була придбана, за яку ціну;

2) з якою метою купувалася зброя;

3) чи передавалася зброя тимчасово комусь у користування, коли, на який термін, на яких умовах, чи була вчасно повернута;

4) що відомо про використання цієї особою переданої зброї;

5) чи використовувала сама особа цю зброю, коли, де, за яких обставин, з якою метою;

6) чи не піддавалася зброя переробці, якій саме;

7) чи не перебивалися на зброї номери, хто саме це робив, з якою метою.

Головна мета **допиту свідків** під час розслідування розглядуваного виду злочину полягає у з'ясуванні відомих їм обставин, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами чи вибухівкою. До таких осіб зазвичай належать випадкові перехожі, працівники закладів торгівлі чи громадського харчування, особи, що проживають неподалік від місця вчинення злочину, а також родичі та знайомі підозрюваного.

До типових питань свідкові під час допиту можна віднести такі:

1) чи знає він підозрюваного, з якого часу та за яких обставин познайомився, у яких стосунках із ним перебуває;

2) за яких обставин стало відомо про вчинення злочину (особисто виявив, був присутній під час затримання особи тощо);

3) хто ще був присутній під час виявлення злочину, які дії вчиняв;

4) які дії вчиняв та що говорив затриманий.

Після проведення допитів між особами, в показаннях яких є істотні розбіжності, в подальшому можна провести одночасний допит, а свідкам (за потреби) – пред'явити для впізнання підозрюваного. Істотні розбіжності можуть переважно стосуватися безпосередньо предмета доказування чи інших обставин, які особа з різних причин сприйняла чи розтлумачила помилково.

Однією з обов'язкових невідкладних слідчих (р) дій під час розслідування злочинів заданої категорії є **обшук**. Він може бути проведений за місцем роботи, навчання та проживання підозрюваної особи, а також у осіб, з якими вона має ділові чи дружні стосунки, у її родичів. Готуючись до здійснення обшуку, рекомендується залучати інспекторів-криміналістів, які допоможуть у застосуванні пошукових приладів (металошукача, пошукового магніту тощо).

Під час проведення обшуку основна увага звертається на пошук доказів, що свідчать про причетність підозрюваної особи до вчинення злочину (наприклад, вогнепальної зброї, її частин і механізмів, бойових припасів, вибухівки чи вибухових пристроїв, чорнових записів, інструментів чи матеріалів для виготовлення зброї чи бойових припасів, предметів упакування чи зберігання тощо). Серед заходів, до яких вдаються підозрювані, найперше слід назвати переховування зброї не в зібраному, а в розібраному стані (причому, коли окремі деталі пістолета ховають у різних місцях). Це стосується і боеприпасів (коли вони зберігаються не в одному місці, а по кілька штук в різних місцях).

Уваги також потребує і комп'ютерна техніка (у разі наявності фактів купівлі-продажу через мережу Інтернет). У таких випадках у протоколі обов'язково вказується місце її виявлення, кількість, ідентифікаційні ознаки та проводиться огляд і копіювання відповідної інформації.

Досить часто слідчому доводиться проводити обшук транспортних засобів. У цьому випадку пошук рекомендується здійснювати в такій послідовності: 1) передня частина транспортного засобу – бампер, радіатор, фари, підфарники, капот, крила, передні колеса, лобове скло, передні бічні стійки кузова або кабінки; 2) задня частина – кришка багажника, задні ліхтарі, бампер, багажне відділення; 3) верхня частина – дах, вентиляційний люк зовні; 4) бічні сторони – передні і задні двері зовні, ущільнювачі, бризговики та підніжка; 5) салон – внутрішня сторона передніх і задніх дверей, сидіння.

Під час проведення обшуку обов'язково застосовують безперервний відеозапис. У разі підозри, що до вчинення злочину причетна група осіб, рекомендується проводити одночасні обшуки за місцем їх проживання та роботи.

У практичній діяльності трапляються випадки, коли обшук за місцем проживання особи проводиться на підставі розслідування

злочину, не пов'язаного з незаконним поведженням зі зброєю чи боєприпасами. До цього треба бути готовим, належно описати виявлені речі, вилучити та упакувати і після проведення обшуку вирішувати питання про початок нового кримінального провадження за ст. 263 КК України.

Як приклад можна навести вирок Личаківського районного суду м. Львова від 23.08.2018 р. З нього вбачається, що в ОСОБИ_1 за іншим кримінальним провадженням за місцем проживання проводився обшук. В результаті пошукових дій працівниками поліції було виявлено та вилучено пістолет ТТ з маркуванням «ИМ 253» калібру 7,62 та магазин до нього, споряджений 8 патронами калібру 7,62 мм.

Під час розслідування незаконного поведження зі зброєю, бойовими припасами чи вибухівкою обов'язково виникає необхідність у призначенні судових експертиз, оскільки важливо встановити, чи належить виявлений об'єкт до предмета злочину.

Як зазначено у Наказі Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, для дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї призначається експертиза зброї та слідів і обставин її використання (**балістична експертиза**).

До типових питань, що можна поставити на вирішення експертів, варто віднести:

1) чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений у особи (вказуються ППП та обставини вилучення);

2) яким способом (промисловим чи саморобним) виготовлено предмет, вилучений у особи (вказується ППП та обставини вилучення);

3) до якого виду, системи, моделі та калібру належить ця зброя;

4) чи придатна ця зброя для стрільби;

5) чи справна дана зброя. Якщо ні, то які вона має несправності. Чи виключають ці несправності можливість пострілу;

6) чи є подана деталь частиною наданої на дослідження зброї;

7) чи є бойовим припасом предмет, вилучений у особи (вказуються ППП та обставини вилучення);

8) до зброї якого виду, системи, моделі та калібру призначено бойовий припас, вилучений у особи (вказуються ППП та обставини вилучення);

9) яким способом (промисловим чи саморобним) виготовлено бойовий припас, вилучений у особи (вказуються ППП та обставини вилучення).

Для дослідження холодної зброї також призначається експертиза зброї та слідів і обставин її використання (**експертиза холодної зброї**). До типових питань, що можна поставити на вирішення експертів, доцільно віднести:

1) чи є предмет, вилучений у особи (вказуються ППП та обставини вилучення), холодною зброєю;

2) якщо так, то до якого виду і зразка холодної зброї він належить;

3) яким способом виготовлено предмет, вилучений у особи (вказуються ППП та обставини вилучення);

4) чи є цей предмет заготовкою холодної зброї.

У Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз зазначено, що зброя та боєприпаси упаковуються окремо. Мусить бути забезпечений захист їх від забруднення, пошкодження та взаємного контакту в процесі транспортування. Дульний зріз зброї закривається чистою білою тканиною і обв'язується. В установу, де буде проводитися судова експертиза, зброя та боєприпаси надаються органом (особою), який (яка) призначив (ла) експертизу, або його (її) представником. Їх пересилання поштою не допускається.

У разі виявлення предмета, конструктивно схожого на вибуховий пристрій, призначається **експертиза вибухового пристрою**. До типових питань, що можна поставити на вирішення експертів, доречно віднести:

1) чи належить до вибухового пристрою (чи боєприпасу) предмет, вилучений у особи або виявлений (вказуються ППП та обставини вилучення чи виявлення);

2) чи придатний наданий предмет до використання за цільовим призначенням – до вибуху. Якщо ні, то з яких причин;

3) які вражаючі фактори притаманні наданому пристрою;

4) чи є предмети, знайдені на місці події, частинами вибухового пристрою. Якщо так, то до якого виду пристроїв вони належать;

5) яким способом (промисловим чи саморобним) виготовлено вибуховий пристрій;

б) який спосіб підриву вибухового пристрою був застосований;

7) до якого виду боєприпасу (гранати, міни, снаряду тощо) належить вилучений у особи або виявлений предмет (вказуються ППП та обставини вилучення чи виявлення).

Експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу) дає можливість слідчому з'ясувати такі питання:

1) чи є ця речовина вибуховою. Якщо так, якою саме;

2) чи можуть використовуватися для виготовлення вибухівки такі речовини. Якщо так, то в якому сполученні;

3) яким способом (промисловим чи саморобним) виготовлена ця вибухівка;

4) чи становили раніше ці вибухові речовини єдину масу.

На подальшому етапі розслідування залежно від слідчої ситуації можуть проводитись такі слідчі (розшукові) дії: допит свідків, одночасний допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, обшук, призначення судових експертиз (дактилоскопічної, технічної експертизи документів, психіатричної тощо), допит підозрюваного.

Перелік контрольних питань до теми

1. Перелічіть типові способи вчинення незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами.

2. Опишіть предмет злочинного посягання.

3. Охарактеризуйте типову особу злочинця.

4. Вкажіть типові сліди злочину, пов'язаного з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами.

5. Опишіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та алгоритм дій слідчого.

6. Вкажіть типові слідчі версії на початковому етапі розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами.

7. Охарактеризуйте особливості тактики проведення огляду (місця події та зброї) під час розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами.

8. Наведіть особливості тактики проведення допиту (підозрюваного та свідків) під час розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами.

9. Розкрийте особливості тактики проведення обшуку.

10. Дайте характеристику типових судових експертиз, що призначаються під час розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Вирок Золочівського районного суду Львівської області від 09.09.2015 р. у справі № 445/1316/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51819486>.

2. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 23.08.2018 р. у справі № 463/4531/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76037533>.

3. Вирок Радехівського районного суду Львівської області від 20.06.2017 р. у справі № 451/387/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67288743>.

4. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Ін Юре, 2003. 1196 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

6. Майстренко М. М. Кримінологічна характеристика та попередження органами внутрішніх справ злочинів проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси та вибухові речовини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 285 с.

7. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

8. Пінчук М. Г. Предмет доказування і судовий розгляд справ про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами. Х.: Право, 2009. 176 с.

9. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

10. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98>.

11. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

12. Про затвердження Положення про дозвільну систему: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 576. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-п>.

13. Про судову практику у справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>.

14. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг ред. Р. І. Благуги та С. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

15. Тарасенко О. С. Розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2017. 283 с.

Тема 7

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НАРУГИ НАД МОГИЛОЮ, ІНШИМ МІСЦЕМ ПОХОВАННЯ АБО НАД ТІЛОМ ПОМЕРЛОГО (ст. 297 КК України)

- 7.1. Криміналістична характеристика.*
- 7.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.*
- 7.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.*

7.1. Криміналістична характеристика

Для будь-якого суспільства та законодавця важливим є питання про те, які діяння слід визнавати злочинними та як карати винних у їх вчиненні. Без сумніву, криміналізація суспільно небезпечних діянь, що простежується у суспільстві, відіграє провідну роль серед засобів впливу на злочинність лише у тому разі, коли вона соціально обумовлена. Для того щоб кримінальний закон, який встановлює відповідальність за наругу над могилою, ефективно працював, криміналізація такої діяльності має бути соціально та кримінологічно обґрунтованою. Усталені історичні передумови визнання відповідних дій кримінальними правопорушеннями, високий ступінь суспільної небезпечності, вкрай небезпечна динаміка та необхідність протидії такій діяльності шляхом застосування доволі жорстких кримінально-правових заходів є підставами кри-

міналізації наруги над могилою, і сьогодні вони не втрачають своєї актуальності.

Кримінальна відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого передбачається ст. 297 КК України.

У структурі методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень важливою є криміналістична характеристика – сукупність зведених на основі аналізу практичної діяльності правоохоронних органів і криміналістичних досліджень відомостей про криміналістично значущі ознаки кримінального правопорушення.

До її основних елементів належать:

- 1) типові способи вчинення кримінального правопорушення;
- 2) типовий предмет протиправного посягання;
- 3) типові час, місце та обстановка вчинення;
- 4) типова особа правопорушника;
- 5) типові сліди кримінального правопорушення.

Розглянемо їх детальніше.

Частина кримінальних правопорушень, пов'язаних із наругою над могилами, вчиняється з попередньою підготовкою.

Типовими способами підготовки є:

- 1) пошук місця протиправного посягання;
- 2) пошук співучасників;
- 3) підшукування засобів для транспортування викраденого;
- 4) пошук місця попередньої схованки викраденого перед реалізацією;
- 5) пошук знарядь для вчинення кримінального правопорушення.

Кримінальне правопорушення, пов'язане з наругою над могилою, вчиняється тільки шляхом активних дій, що спрямовані на поховані посмертні останки людини; ображають пам'ять про померлого і почуття його близьких; порушують звичаї, традиції і встановлений порядок поховання померлих.

Такі активні дії можуть виражатися у:

- 1) оскверненні, знищенні чи пошкодженні могили, іншого місця поховання або останків померлого;
- 2) викраденні предметів, що знаходяться на місці поховання або на трупі.

Осквернення могили – це нескладні за механізмом фізичні дії щодо місць поховання, що полягають у наданні їм образливого для суспільної моралі зовнішнього вигляду. Воно може виражатися так:

- 1) нанесення образливих надписів фарбником на надмогильній споруді;
- 2) справляння природних потреб людини на могилі;
- 3) псування портретів померлих, домальовування образливих елементів;
- 4) спалювання вінків, квітів, іншого похоронного приладдя.

Під **пошкодженням** розуміється така зміна властивостей могили або інших місць поховання, що істотно погіршує їх стан, коли порушується цілісність, втрачається значна частина функціональних властивостей і воно стає частково або повністю не придатним для цільового використання. Пошкоджені надмогильні споруди або об'єкти піддаються відновленню, приведенню у початковий стан. Пошкодження може виражатися у такому:

- 1) вилучення конструктивних частин споруди, будівлі, надгробка (наприклад, зняття огорожі, зняття хвіртки, вилучення труб, швелерів, постаментів);
- 2) фізичні дії, спрямовані на приведення у часткову непридатність надмогильної споруди (наприклад, розкопування металевих каркасів, розхитування та вилучення столів, лавок).

Під **знищенням** прийнято розуміти приведення об'єкта до повної непридатності з втратою можливості його відтворення, а саме:

- 1) руйнування надмогильної споруди (стели, хреста, інформаційної таблички, пам'ятника);
- 2) підпал надмогильної споруди, що виключає подальше відновлення.

Предметом злочину може бути й тіло померлого. Способи вчинення наруги над трупом можуть бути такі:

- 1) оголення тіла померлого, вилучення речей і предметів, що знаходяться при останках (нагород, предметів культу, одягу, коронки із дорогоцінних металів тощо);
- 2) статеві зносини з трупом (некрофілія);
- 3) витягання останків з могили;
- 4) поїдання трупа або його частин;

5) вимазування останків виділеннями людського організму чи іншими речовинами.

Викрадення предметів, що знаходяться на місці поховання або на трупі, передбачає незаконне заволодіння ними. Факт викрадення таких предметів є виявом зневаги пам'яті про померлого та оцінюється як злочин проти моральності.

Серед типових способів приховування цього кримінального правопорушення слід назвати:

- 1) надання викраденим предметам вигляду металевого лому;
- 2) збут викраденого.

Предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 297 КК України, можна умовно розділити на дві групи:

1) предмети, поховані безпосередньо у могилі: тіло померлого (останки, прах), одяг або коштовності при ньому, труна або урна з прахом померлого;

2) предмети, що знаходяться над місцем поховання. До них належать:

- кладовищенські споруди (склеп, пам'ятник);
- окремі елементи (меморіальна плита, постамент, обеліск, табличка із зображенням на меморіальній плиті, огорожа);
- предмети облаштування місця відпочинку (стіл, стільці, лавка тощо). До цієї групи належать також саджанці кущів або дерев, штучні квіти та інші реквізити.

Предмет протиправного посягання взаємопов'язаний із способом та обстановкою вчинення кримінального правопорушення. Типовим місцем здійснення наруги над могилою є територія кладовища, а безпосереднім – ділянка місця поховання, межі якої визначені огорожею, а за її відсутності – межі встановлюються габаритами розташування могильної плити рельєфом насипу.

До загальних особливостей місця вчинення кримінального правопорушення належать: вільний доступ до предметів посягання; відсутність скупчення людей. Це, своєю чергою, позначається на умовах, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення: відсутність на території цвинтаря охорони, наявність часу для визначення особою об'єкта протиправного посягання, проведення необхідних дій та можливості без перешкод покинути місце кримінального правопорушення.

Як свідчить практика, більшість кримінальних правопорушень цього виду вчиняється у першій половині дня. Це обумовлюється такими причинами:

- 1) бажанням особи у цей же день збути викрадене майно;
- 2) режимом роботи пунктів металобрухту;
- 3) можливістю реалізації предметів пересічним громадянам;
- 4) можливістю використати отримані від реалізації кошти для особистих потреб. Учинення цього злочину у нічний час (з 19 год. до 24 год.) характеризується наявністю елементів підготовки, про що свідчить: наявність слідів транспортних засобів; значна відстань між могилами, де були викрадені металеві предмети; значна вага викрадених предметів.

У криміналістиці правопорушників, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з наругою над могилами, поділяють на декілька груп.

До першої групи належать особи, які діють виключно з корисливих мотивів (їх частка становить 95%). Зазвичай це особи з середньою освітою, які не мають постійного місця роботи або були раніше засуджені за аналогічні чи корисливі злочини. Вони ведуть паразитичний стиль життя, зловживають спиртними напоями. Основна діяльність наведеної групи осіб обмежується переважно збиранням предметів, виготовлених із чорних або кольорових металів. Надалі здійснюється їх продаж у пункти прийому металобрухту або населенню. Частина таких злочинців проживає у населеному пункті неподалік від місць розташування території поховання.

Для таких осіб також є характерним вчинення наруги над могилою у складі групи за попередньою змовою. Це насамперед пояснюється кількістю викрадених предметів і фізичними можливостями осіб (полегшується вилучення важких предметів із місць поховання, їх перенесення і збут).

У деяких випадках такі кримінальні правопорушення із корисливих мотивів учиняють особи, на яких було покладено обов'язок з охорони та санітарного підтримання стану кладовища і місць поховання. Вони мають необхідні дані про наявність на кладовищі місць поховання, що обладнані металевими огорожами, іншими предметами, що виготовлені з чорних або кольорових металів, а також знають, які місця поховання тривалий час не відвідують родичі похованих.

До другої групи належать особи, які вчиняють наругу над могилою з інших (некорисливих) мотивів. Їх можна розділити на чотири підгрупи:

- а) особи, які вчиняють наругу з хуліганських спонукань;
- б) особи, які вчиняють наругу на ґрунті особистих неприязних стосунків;
- в) особи, які вчиняють наругу через свої релігійні, расові чи політичні переконання;
- г) особи, які проводять обряди, ритуальні дії, пов'язані з наругою над могилою (наприклад, сатаністи, готи).

Наруга над могилою, яку вчиняють особи, котрі сповідують нетрадиційні релігії або мають неонацистські переконання, має свою специфіку. На це найперше вказує обстановка місця події та утворені на об'єкті сліди (фашистська свастика, надписи, що принижують певні релігійні конфесії, релігійне приладдя тощо). Більшість таких осіб мають специфічну зовнішність і певну атрибуту, що відображає їх спосіб життя.

Типову слідову картину наруги над могилою утворюють ідеальні та матеріальні сліди. До ідеальних слідів цього кримінального правопорушення належить інформація, яка залишилася у пам'яті підозрюваного, свідків-очевидців, потерпілого.

Матеріальні сліди кримінального правопорушення поділяються на такі групи:

- 1) біологічного походження (кров, сеча тощо);
- 2) хімічного походження (фарба, мастило, вапно тощо);
- 3) сліди знарядь кримінального правопорушення, взуття, пальців рук, автомобільних коліс.

На місці скоєння кримінального правопорушення можуть залишатися також сліди вживання алкогольних напоїв (ємності з-під алкогольних напоїв зі слідами пальців рук), предмети одягу, побутові предмети. Як знаряддя вчинення кримінального правопорушення можуть використовуватися: лопата, лом, сокира, пила для металу, слюсарні кусачки тощо.

Сліди рук особи у більшості випадків залишаються на об'єктах могильної споруди, що піддавалися дії її фізичної сили з метою вилучення металевих предметів у місцях розкопування. До загальних механізмів їх утворення належать сліди від захвату або прямолінійного штовхання предметів. Це може бути положення

пальців рук під час захвату та підняття надгробної плити для вивільнення опорної балки, положення ладанної частини внаслідок штовхання обеліска для зрушення із постаменту.

Сліди взуття утворюються і особливо помітні на місці розкопування та вологому ґрунті. За слідами взуття можна встановити напрямок руху до місця вчинення наруги, кількісний склад осіб. Про наявність співучасників свідчить утворення інших за формою та розмірами слідів взуття, що знаходяться на короткій відстані один від одного та спрямовані в один бік. Під час хуліганських дій сліди взуття, що здебільшого виявляються на лицьовій поверхні пам'ятників, відображаються найбільш чітко з каблучної частини протектора взуття, що відповідає механізму завдання удару.

Сліди пошкодження, демонтування, руйнування могил, меморіальних плит, місць, обладнаних для відпочинку, вказують на послідовність та спосіб виконання дій, мету злочинної діяльності. Наприклад, сліди порушення конструкції пам'ятника, пошкодження його основи, наявність загальної лінії розлому та відсутність в металевих частин каркасу дають підстави зробити висновок про корисливий мотив кримінального правопорушення. Предмети, виготовлені з іншого матеріалу (дерева, пластмаси), залишаться на місці наруги поза увагою злочинця.

На сліди-відображення знарядь вказує об'ємна форма або лійкоподібні утворення на місці розлому. **Сліди ударів та розрубвання** дають можливість установити механізм завдання ударів. Наприклад, залежно від кута утворення сліду можна визначити кут удару, фізичну силу, послідовність ударів. Також слід зауважити, що деяка інформація про знаряддя кримінального правопорушення може залишатися на предметах у вигляді різних форм нашарувань або уламків часток знаряддя. **Сліди розпилювання** залишаються на місці вчинення кримінального правопорушення у тих випадках, коли особа намагалася відокремити від цілого об'єкта певні частини з метою заволодіння або поділити на складові частини для зручності транспортування. Також сліди можуть залишатися у вигляді трас розпилу на місці від'єднання предмета, часток стружки за місцем розпилу.

Сліди транспортування предметів утворюються як на місці вчинення кримінального правопорушення, так і за його межами. До них належать сліди велосипедів, ручних тачок, транспортних

засобів. У багатьох випадках правопорушник застосовує їх із метою полегшення перевезення важких елементів, труб, хвірток, швелерів.

Треба зазначити, що на самих засобах транспортування під час взаємодії їх частин із поверхнею викрадених предметів можуть бути залишені сліди у вигляді подряпин, нашарувань фарби, часток ґрунту. Тому цю інформацію слід використовувати під час висування версій у ході проведення обшуків у підозрюваних та призначення експертиз.

Сліди у вигляді поглиблених ліній трас на ґрунті також можуть бути виявлені на місці безпосереднього вчинення наруги над могилою. Їх значна протяжність вказує на особливості транспортування викрадених речей. Місця, де зникають сліди, можуть свідчити про наявність поблизу схованки або про їх завантаження у транспортний засіб.

Сліди лакофарбової речовини виявляються на поверхні меморіальних плит, обелісків, постаментів тощо. Вони утворюються:

- 1) у результаті накладання фарби за допомогою пензля, про що свідчить нерівномірне нашарування фарби у вигляді трас;
- 2) шляхом розпорощування фарби під тиском у вигляді спрею.

Сліди фарби, що були виявлені на поверхні пам'ятників, можуть залишатися на тілі або одязі особи. Тому під час розшуку підозрюваного по гарячих слідах потрібно шукати не тільки ємність із фарбою, але й нашарування слідів фарби на внутрішніх стінках сумки, кишень одягу, на зовнішньому боці взуття та відкритих ділянках тіла особи.

Сліди розведення вогнищ виникають унаслідок підпалу вінків, дерев'яних елементів хреста тощо. Поблизу осередку вогнища можуть бути виявлені недопалки цигарок, сірники, запальнички, які містять сліди пальців рук, слини підозрюваної особи тощо. Сліди рук також можна виявити на порожніх пляшках, у яких містилися алкогольні напої чи запалювальна суміш.

Слідами–предметами найчастіше є знаряддя або засоби вчинення кримінального правопорушення. До них належать в основному предмети господарського призначення або зроблені власноручно: лом, молот, сокира, пилка тощо.

7.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

Протидія кримінальним правопорушенням, пов'язаним із наругою над могилою, повинна здійснюватися з урахуванням ситуаційного підходу, що передбачає вміння слідчого об'єктивно оцінити обстановку на відповідному етапі та прийняти правильне рішення. На підставі інформації про правопорушника, способи вчинення кримінального правопорушення можна виокремити цілу сукупність найбільш типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування, які трапляються у практичній діяльності.

Ситуація 1. Підозрювана особа відома (затримана) і є достатньо відомостей, які вказують на її причетність до кримінального правопорушення.

Така ситуація характеризується фізичним затриманням особи у момент або після вчинення нею кримінального правопорушення. Особливість такої ситуації полягає у тому, що очевидність протизаконних дій сприймається як сукупність фактів, що прямо вказують на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Слідчі версії, що висувуються у цій ситуації, спрямовані на встановлення мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення, наявності чи відсутності підготовчої діяльності, причетності до аналогічних розкритих або не відомих слідству кримінальних правопорушень.

Для цієї ситуації характерним є проведення такого комплексу слідчих (розшукових) й інших дій:

- 1) затримання особи як підозрюваного;
- 2) особистий обшук і вилучення предметів, викрадених із могили;
- 3) огляд місця події, де було затримано підозрювану особу;
- 4) огляд місця поховання, щодо якого було здійснено наругу;
- 5) освідчування особи (за потреби);
- 6) допит осіб, які здійснили затримання підозрюваної особи, а також інших свідків;
- 7) допит підозрюваного;

- 8) допит потерпілого;
- 9) проведення одночасних допитів осіб;
- 10) обшук за місцем проживання підозрюваного;
- 11) призначення належних судових експертиз;
- 12) проведення слідчого експерименту.

Ситуація 2. Підозрюваній особі вдалося зникнути з місця кримінального правопорушення і дані про неї обмежені.

Така слідча ситуація вирізняється обмеженим обсягом інформації, яку можна було б використати для встановлення та розшуку підозрюваної особи. Для цієї ситуації характерним є проведення такого комплексу слідчих (розшукових) й інших дій:

- 1) огляд місця поховання, щодо якого було здійснено наругу;
- 2) допит потерпілої особи (чи представника установи, який виявив факт наруги);
- 3) допит свідків (зокрема працівників пунктів прийому металобрухту);
- 4) надання свідкам фотоальбомів із фотографіями осіб, які перебувають на обліку в ОВС за вчинення аналогічних кримінальних правопорушень;
- 5) призначення необхідних судових експертиз.

Ситуація 3. Підозрювана особа невідома і відомості про неї відсутні.

Наведена слідча ситуація вважається найскладнішою і є однією з найпоширеніших у слідчій практиці. Вона представлена обстановкою, за якої наруга над місцем поховання відбулася, підозрювана особа з місця злочину зникла, відсутні очевидні ознаки кримінального правопорушення.

У такій ситуації основним джерелом інформації є матеріальна обстановка на місці вчинення кримінального правопорушення, оскільки її детальне вивчення і пізнання уможливує визначення подальшого напрямку розслідування. Можуть висуватися слідчі версії щодо: часу здійснення наруги над місцем поховання; мотивів і мети, які мала особа; кількості підозрюваних; використання підготовлених знарядь; наявності свідків події.

Комплекс слідчих (розшукових) дій, спрямований на встановлення підозрюваних осіб, охоплює такі дії:

- 1) огляд місця поховання, щодо якого було здійснено наругу;
- 2) допит потерпілої особи;

3) призначення необхідних судових експертиз;

4) допит працівників, які здійснюють обслуговування території кладовища;

5) доручення оперативним працівникам проведення заходів, пов'язаних із встановленням можливих свідків кримінального правопорушення, перевірки раніше судимих за аналогічні злочини осіб, місць можливої реалізації предметів, викрадених із місць поховання.

На початковому етапі розслідування типові слідчі ситуації можна розподілити також і за іншим критерієм – джерелом отримання інформації про злочин. Серед таких можуть бути:

1) інформація про кримінальне правопорушення до правоохоронних органів надійшла від потерпілої особи (особа підозрюваного відома чи не відома);

2) інформація про кримінальне правопорушення до правоохоронних органів надійшла від працівників, які здійснюють обслуговування території кладовища (особа підозрюваного відома чи не відома);

3) інформація про кримінальне правопорушення до правоохоронних органів надійшла від очевидців (особа підозрюваного відома чи не відома);

4) кримінальне правопорушення було виявлено працівниками міліції.

Характер подальших слідчих (розшукових) дій залежить від ситуації, що склалася після проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування, та обсягу зібраної інформації. У матеріалах кримінального провадження про наругу над могилою подальший етап розслідування характеризується наявністю типових слідчих ситуацій, основним завданням яких є:

1) формування системи доказів щодо підозрюваної особи у вчиненні кримінального правопорушення (встановлення протиправної діяльності у повному обсязі);

2) встановлення усіх співучасників кримінального правопорушення і збір доказів, що свідчать про їх протиправну діяльність;

3) встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, і вжиття заходів із їх усунення;

4) забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, та можливої конфіскації майна;

5) збір інформації про особу підозрюваного, що необхідна для прийняття обґрунтованого та справедливого вироку.

Узагальнення матеріалів кримінального провадження про наругу над могилою дає підстави виокремити такі типові слідчі ситуації:

Ситуація 1. Слідчим зібрано достатній обсяг інформації, що викриває протиправну діяльність підозрюваної особи, і вона визнає свою вину повністю.

На такому етапі розслідування слідчий повинен проводити аналіз усіх зібраних ним доказів. Насамперед це інформація, отримана на початковому етапі завдяки показанням підозрюваної особи, що можуть бути більш деталізованими та розширеними стосовно події кримінального правопорушення. Одержана інформація мусить бути критично проаналізована у сукупності з іншою зібраною інформацією. Крім того, слідчий висуває та перевіряє версії щодо позиції, якої дотримується підозрювана особа:

1) вона щиро розкаюється у вчиненому та намагається так спокутувати свою провину;

2) вона таким чином намагається уникнути кримінального покарання за інше кримінальне правопорушення, про яке слідству невідомо.

У випадку, коли до підозрюваної особи обрані запобіжні заходи, не пов'язані зі взяттям під варту, окрему увагу потрібно звернути на додатковий збір відомостей про неї. Наприклад, про її працевлаштування, наявність на її утриманні малолітніх дітей або недієздатних осіб, відшкодування потерпілому завданих кримінальним правопорушенням збитків, учинення адміністративного правопорушення тощо.

Ситуація 2. Слідчим зібрано достатньо доказів, що доводять причетність особи до кримінального правопорушення, однак підозрювана особа не визнає своєї вини.

Така ситуація складається тоді, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення:

а) була у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння під час вчинення кримінального правопорушення;

б) перебувала у момент вчинення кримінального правопорушення на кладовищі, де під виглядом законних дій здійснювала викрадення предметів з могили;

в) активно протидіє слідству та намагається уникнути кримінального покарання.

Поширеною формою протидії підозрюваної особи є її небажання давати покази, брати участь у проведенні інших слідчих (розшукових) дій, відмова від раніше даних показань. Слідчому у наведеній ситуації рекомендується провести всі необхідні слідчі (розшукових) дії для підтвердження чи спростування щодо доказів підозрюваної особи.

Основними засобами перевірки є:

- 1) додаткові допити свідків відповідно до показань підозрюваного;
- 2) збір у ході проведення оперативно-розшукових заходів додаткових відомостей про особу підозрюваного;
- 3) проведення одночасних допитів;
- 4) проведення слідчих експериментів;
- 5) призначення судових експертиз стосовно обставин, які підозрювана особа заперечує.

Ситуація 3. Слідчим зібрано обмежену кількість доказів, підозрювана особа не визнає себе винною.

Наведена ситуація характерна для випадків, коли особа була затримана під час транспортування, зберігання або реалізації вилучених із місця поховання предметів. У такому разі підозрювана особа посилається на законність їх придбання та відкидає звинувачення у вчиненні кримінального правопорушення.

Головним завданням слідчого у цьому випадку є встановлення та отримання додаткових джерел доказової інформації. Для цього рекомендується провести такі заходи:

- 1) здійснити детальний огляд предмета протиправного посягання, що був вилучений у підозрюваного, та встановити ознаки, що свідчать про його походження з місця вчинення кримінального правопорушення;
- 2) розпочати пошук доказів, які б могла залишити підозрювана особа на місці вчинення наруги (сліди взуття, пальців рук, інших слідів);
- 3) провести одночасний допит підозрюваного та свідків події;
- 4) здійснити обшук за місцем проживання підозрюваного з метою виявлення знарядь і засобів, за допомогою яких були від'єднані частини з місця поховання;

5) провести слідчий експеримент.

Ситуація 4. Слідчим зібрано достатньо доказів, що свідчать про вчинення наруги над могилою, але є дані, що засвідчують учинення підозрюваним інших кримінальних правопорушень.

Така ситуація трапляється тоді, коли в ході розслідування кримінального правопорушення виявляються не відомі раніше обставини вчинення особою інших кримінальних правопорушень, зокрема: крадіжки (ст. 185 КК України); викрадення шляхом демонтажу електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ст. 188 КК України); умисного знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194 КК України); хуліганства (ст. 296 КК України); втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) та ін.

Для вирішення таких ситуацій потрібно здійснювати послідовний перелік слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів:

- 1) додатковий допит підозрюваного;
- 2) проведення оперативно-розшукових заходів з метою встановлення зв'язків підозрюваного з подією вчиненого злочину, що охоплює збирання інформації про його особистість;
- 3) допит потерпілих та осіб, які раніше не були допитані;
- 4) проведення одночасних допитів за участю підозрюваного та свідків;
- 5) проведення додаткового обшуку з метою виявлення предметів і засобів, що мають значення для встановлення обставин вчинення злочину;
- 6) огляд виявлених предметів і засобів;
- 7) призначення необхідних судових експертиз;
- 8) слідчий експеримент.

Ситуація 5. Слідчим зібрано певну кількість доказів, що свідчать про вчинення наруги над могилою, однак особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановити не вдалося.

У такій ситуації слідчий продовжує роботу щодо збору доказової інформації шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та спрямування доручень працівникам оперативних підрозділів. Також доцільно активно використовувати для розшуку невідомого злочинця виявлені на місці наруги сліди. Скажімо, якщо на місці

події будуть виявлені сліди пальців рук, їх необхідно перевірити за криміналістичним обліком. Залишені на місці події відбитки взуття дають можливість визначити приблизно зріст підозрюваної особи, а під час проведення обшуків звернути увагу на наявність взуття зі схожим візерунком. Також необхідно продовжувати роботу щодо встановлення можливих свідків події та перевірки місць прийому металобрухту (як законних, так і тих, що функціонують без належного дозволу).

7.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Серед типових слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із наругою над могилою, треба назвати такі: 1) огляд місця події; 2) огляд речових доказів; 3) пред'явлення для впізнання (особи, предметів); 4) допит (потерпілого, свідка, підозрюваного); 5) одночасний допит осіб; 6) обшук; 7) слідчий експеримент (шляхом відтворення обставин певної події); 8) проведення експертизи (трасологічної, товарознавчої, експертизи матеріалів та речовин, судово-психіатричної).

Розглянемо тактику їх проведення детальніше.

Під час розслідування наруги над могилою одним із найважливіших джерел орієнтовного та доказового значення є безпосереднє місце вчинення злочину. Своєчасний та якісно проведений огляд у будь-якій із наведених ситуацій може надати у розпорядження слідства важливі фактичні дані, що притаманні всім обставинам, які стосуються предмета доказування. На основі отриманих при цьому відомостей можна висунути обґрунтовані версії, окреслити доцільні шляхи їх перевірки, визначити коло осіб, серед яких потрібно шукати підозрювану особу.

Специфіка проведення огляду місця події за цим видом кримінального правопорушення обумовлена низкою важливих чинників, як-от:

а) *просторовий*, відповідно до якого ділянка місцевості практично у всіх випадках є відкритою територією, що впливає

на характер слідів та здатність їх змінюватися під впливом погодних умов. Також місце події, що підлягає огляду, може охоплювати значну площу кладовища;

б) *часовий*, який виявляється у значному проміжку часу від моменту вчинення наруги над могилою до проведення слідчого огляду, як наслідок – сліди утворені на місці події, видозмінюються та зникають;

в) *специфічність предмета посягання*, що потребує від осіб, які проводять огляд, здатність повно та об'єктивно відобразити інформацію про нього у протоколі слідчого огляду. Така специфічність зумовлена труднощами правильного позначення елементів труни, надмогильної споруди, ритуального облаштування тощо;

г) *характер вільного доступу* на територію розташування місць поховання потребує критичної та об'єктивної оцінки виявлених поблизу місця наруги слідів, адже не обов'язково вони можуть бути залишені саме злочинцем.

Метою огляду місця події за такого виду кримінального правопорушення є повне та всебічне дослідження навколишньої матеріальної обстановки, на якій збереглися сліди протиправної діяльності, на підставі яких слідчий з'ясовує спосіб вчинення наруги над могилою, дані про винних осіб, встановлює причини та умови вчинення кримінального правопорушення.

В усіх випадках, пов'язаних з організацією проведення цієї слідчої (розшукової) дії, огляд місця події традиційно рекомендується поділяти на три етапи: підготовчий, робочий та заключний.

На підготовчому етапі особливістю проведення заходів буде збирання вичерпної інформації про місцезнаходження ділянки, яка підлягає огляду. Не менш важливим є прогнозування погодних умов, за яких він буде здійснюватися. Якщо місцезнаходження кладовища є віддаленим від населеного пункту, потрібно визначити щонайближче розташований населений пункт або підприємство. Це дасть змогу вирішити питання, пов'язані з пошуком понятих, та під час виникнення інших непередбачуваних ситуацій (наприклад, потреби у технічній допомозі тощо). Необхідно звернути увагу на формування складу учасників СОГ, забезпечення техніко-криміналістичними засобами виявлення, фіксації та вилучення слідової обстановки, а також залучення до огляду осіб, обізнаних у сфері похоронної діяльності (залежно від ситуації можуть залучатися:

експерт-криміналіст, судово-медичний експерт, спеціаліст-біолог, спеціаліст-хімік, спеціаліст-товарознавець, спеціаліст-мистецтвознавець тощо).

Також можуть виникати ситуації, пов'язані з підвищенням соціальної напруги серед населення через наслідки вчинення нару- ги над могилою. Для усунення цього перед початком проведення огляду пропонується задіяти представників місцевої влади або ре- лігійних конфесій для проведення роз'яснювальної роботи.

Після приїзду на місце події подальші дії слідчого спрямо- вуються на визначення меж ділянки території, де буде проводитися слідчий огляд. Доречно звернути увагу на те, що місце вчинення кримінального правопорушення може знаходитися:

а) в одному чітко визначеному місці, де зосереджена вся гру- па об'єктів, що підлягають дослідженню;

б) у двох і більше місцях, які знаходяться на різних відстанях одне від одного;

в) мати значну протяжність.

Тому важливим є здійснення разом із експертом-криміна- лістом загального огляду з метою:

- 1) визначення меж території огляду;
- 2) встановлення початкового пункту проведення огляду;
- 3) способу та послідовності вивчення обстановки;
- 4) вирішення питання про залучення більшої кількості опера- тивних працівників;
- 5) вирішення питання про залучення додаткових сил і засо- бів. У процесі підготовчих заходів спеціалісту необхідно здійснити орієнтувачу та оглядову фото- або відеофіксацію.

Під час встановлення меж огляду до ділянок місця події охо- плюються: місце, де, власне, відбувалася сама подія; місце, де були виявлені пов'язані з подією сліди чи предмети, що мають ознаки речових доказів; приміщення або ділянка місцевості, де знаходилася підозрювана особа перед вчиненням злочину; ймовірні шляхи прямування підозрюваної особи до місця події та шляхи, якими вона його залишила; ділянки місцевості або приміщення, де були виявлені приховані підозрюваною особою предмети; інші ділянки, які є носіями слідів вчиненого кримінального правопорушення або місця знаходження вилучених з місць поховання предметів, що стосуються події.

До об'єктів, які зазвичай підлягають огляду, належать:

1) ділянка місця поховання, у тому числі й будівлі склепу, колумбарні ніші;

2) елементи конструкції предметів на місці поховання (могильна плита, надгробок, пам'ятник, стела, хрест);

3) територія, де були виявлені викрадені з вказаних місць предмети;

4) засоби, призначені для транспортування та зберігання предметів з місць поховання;

5) знаряддя, за допомогою яких вчинялося кримінальне правопорушення;

б) речі та предмети, що належать підозрюваній особі, тощо.

В окремих випадках до об'єктів, які підлягають огляду, можна віднести зовнішній огляд трупа похованої особи та розташовані поряд із нею предмети (труни, ємності з прахом померлої особи тощо).

На статичній стадії огляду місця події спосіб дослідження навколишньої обстановки визначається з урахуванням кількості пошкоджених могил. Якщо пошкоджена одна чи дві могили, то питання щодо центра місця події вирішити доволі просто. Якщо виявлено наругу над трьома і більше похованнями, то центр місця події чітко визначити не вдасться, тому доцільно огляд проводити з периферії. В такому разі слід бути уважним і не змінити чи пошкодити сліди, що могли бути залишені підозрюваним на шляху прямування до могил. Водночас спеціаліст проводить вузлову фото- чи відеофіксацію. Детальний огляд починають проводити з огляду центральних елементів місця поховання та могильних споруд.

Під час здійснення огляду місця події за обставин розкопування труни з місця поховання центральним елементом огляду слід вважати місце знаходження тіла померлого чи його частин і труну. У цій ситуації слідчий повинен звернути увагу на такі обставини з обов'язковим занесенням їх до протоколу огляду місця події:

1) положення та місце розташування труни у могильній ямі;

2) зовнішній стан труни. Під ним слід розуміти стан зовнішньої оболонки коробки труни, її форму (чотири- або шестигранну) та розмір, матеріал, із якого вона виготовлена, наявність та положення кришки, наявність фурнітури та декоративних елементів;

3) характер і механізм пошкодження труни;

4) місцезнаходження трупа похованої особи та його зовнішній стан на момент огляду.

Після цього досліджується та фіксується інформація про зовнішній стан похованої особи. У цей час проводиться вузлова та детальні фото- чи відеофіксація.

У протоколі огляду також фіксуються всі знайдені у труні предмети та виявлені зміни, що були привнесені діями злочинця. Положення та стан похованої особи фіксується у протоколі за загальними правилами проведення огляду трупа.

Трапляються й складні випадки, коли тіло похованого або його частини відсутні у труні. У такому разі необхідно уважно оглянути всю територію кладовища та прилеглі до нього ділянки місцевості (огорожі, будівлі). Типовими місцями, де можуть знаходитись останки, є:

- 1) кущі рослин;
- 2) кладовищенський сміттєзбірник;
- 3) окремі споруди (склепи, вівтарі тощо);
- 4) викопані ями, яри, канали.

Під час виявлення окремих частин похованої особи необхідно основним та додатковим способом зафіксувати місце виявлення кожної частини та механізм від'єднання цієї частини від тіла (розруб, розпил, відламування). Усі без винятку дії у такому разі доцільно проводити з залученням судово-медичного експерта.

Під час огляду меморіальних об'єктів, які були пошкоджені внаслідок наруги, у протоколі огляду слідчому необхідно відобразити такі відомості:

- 1) місце розташування об'єкта щодо інших двох нерухомих об'єктів;
- 2) тип надмогильної споруди (меморіальна плита, постамент,obelіск, пам'ятник, хрест, бюст, меморіальний комплекс);
- 3) матеріал, із якого виготовлена меморіальна споруда (дерево, метал, бетон, граніт тощо);
- 4) стан пошкодженого або зруйнованого об'єкта, його форма, розміри, складові частини;
- 5) додаткові частини споруди (інформаційні таблички, фотографії тощо);
- 6) механізм пошкодження (розруб, розпил, дії ударних частин знарядь, відламування, звалення, розхитування);

7) результати роботи, проведеної спеціалістом, та виявлені сліди.

До протоколу огляду місця події долучаються процесуально оформлені фототаблиці, схематичні плани ділянки місцевості. Виявлені під час огляду об'єкти, що стосуються події злочину, належним чином упаковуються та вилучаються. Якщо форма та розмір об'єкта не дозволяють цього зробити, слід за допомогою техніко-криміналістичних засобів їх скопіювати чи виготовити зліпки (наприклад, для таких злочинів типовим є виявлення слідів взуття).

Під час огляду місця події особливу увагу потрібно звернути на виявлення, фіксацію та вилучення слідів взуття чи транспортних засобів на ґрунті, а також місця пошкоджень на місці поховання. Їх можна буде у подальшому використати під час проведення порівнянь із взуттям або слідами транспортних засобів, що належать підозрюваному, чи виявленими у нього знаряддями. Крім того, такі сліди можуть вказувати на: кількість учасників, давність походження слідів, їх положення щодо інших предметів обстановки.

У більшості випадків сліди взуття видимі, об'ємні та не потребують особливих прийомів виявлення. Однак такі сліди на місці події можуть бути залишені не тільки підозрюваним, але й свідками, потерпілим або сторонніми особами. Перед тим, як розпочати фіксацію та вилучення слідів взуття, необхідно встановити:

1) хто, окрім підозрюваного, знаходився на місці події і залишив там свої сліди;

2) хто конкретно побував на місці виявлення злочину до прибуття СОГ. Якщо буде встановлено, що під час вчинення кримінального правопорушення і після цього хто-небудь побував на місці події, необхідно шляхом опитування цих осіб встановити, які сліди належать підозрюваному, а які іншим особам. Виявлені на місці події сліди взуття потрібно зберегти від випадкових пошкоджень. Для цього їх треба одразу ж огородити.

Виявлення слідів транспортних засобів або засобів, за допомогою яких транспортувалися викрадені з місця поховання речі (велосипед, візок тощо), здійснюється так само, як і слідів взуття. За ними можна встановити:

1) конкретний транспортний засіб;

2) вид, тип, модель транспортного засобу;

3) загальний характер події (місце стоянки, напрямок руху).

Фіксація слідів взуття і транспортних засобів здійснюється шляхом їх опису в протоколі, фотографування, складання схем (планів). Після фотографування проводиться вимірювання слідів і їх опис у протоколі.

Потім здійснюється вилучення. З об'ємних слідів на ґрунті виготовляються зліпки. Як показує практика, найкращим матеріалом для цього є гіпс, оскільки його розчин заповнює рельєфні деталі об'ємного сліду та дає змогу тривалий час зберігати сліди у незмінному стані. Спосіб приготування гіпсового розчину і техніку виготовлення зліпків залежать від ґрунту (залитий спосіб використовують на твердому ґрунті, насипний – на сипучому та вологому ґрунті, комбінований – на будь-якому ґрунті чи снігу), на якому залишений слід, його вологості та у деяких випадках від температури.

Огляд предметів повинен проводитися так, щоб поза увагою слідчого не залишилися ознаки і якості предмета, які мають значення для розслідування. Огляд починається із вивчення загального вигляду предмета. Слідчий встановлює стан предмета, його назву і призначення, за необхідності – правила використання. У подальшому в ході огляду виявляються індивідуальні ознаки предмета, його дефекти і особливості, що вказують на зв'язок із подією, яка розслідується.

У наказі Держжитлокомунгоспу України від 19.11.2003 р. № 193 (п. 2.11) зазначено, що кожне поховання та перепоховання реєструється у спеціальній *Книзі реєстрації поховань та перепоховань померлих громадян*. Після такої реєстрації видається свідоцтво про поховання, яке дає право на встановлення надмогильної споруди у межах могили. Для встановлення надмогильної споруди до ритуальної служби або виконавчого органу сільської, селищної чи міської ради, крім інших, подаються документи, що підтверджують придбання надмогильної споруди, її вартість і дату реалізації. Установлення надмогильної споруди реєструється у Книзі обліку надмогильних споруд. Вказані книги заповнюються в одному примірнику та зберігаються постійно. Тому варто їх також оглянути і зробити копії тих аркушів, де міститься відповідний запис про могилу, стосовно якої було вчинено наругу (проводити вилучення таких книг недоцільно, оскільки вони зберігаються у єдиному екземплярі).

Під час проведення огляду документа слідчий повинен отримати загальне уявлення про документ. У такому разі з'ясовується та вказується у протоколі огляду:

- 1) що являє собою документ;
- 2) у кого і де зберігався цей документ;
- 3) зовнішній вигляд документа і його реквізити. Під час огляду документів-речових доказів слідчий усіма наявними засобами вирішує питання про його оригінальність, вивчає для цього зміст і форму документа, його матеріал та окремі частини: підписи, відбитки печатки, штампа. Якщо документ є засобом підтвердження фактів, то під час його огляду звертається увага на ті частини, що містять цю підтверджувальну інформацію (у розглядуваному випадку це відомості про час поховання конкретної особи, час встановлення надмогильної споруди, її вартість та вартість монтажних робіт).

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із наругою над могилою чи іншим місцем похованням, можна виділити декілька категорій осіб, яких слідчий **повинен допитати**: 1) потерпілий; 2) свідки; 3) підозрюваний.

Потерпілим (цивільним позивачем) буде визнаватися хтось із родичів померлої особи. Цивільним позивачем може визнаватися спеціалізоване комунальне підприємство, яке займається обслуговуванням кладовища (наприклад, у випадках, коли місце поховання досить старе і родичі померлого не встановлені). Під час його допиту слід враховувати, чи бачив він безпосередньо саму подію злочину. Якщо він не був очевидцем наруги над могилою, то у нього з'ясовують таке:

- 1) за яких обставин (коли і від кого) йому стало відомо про кримінальне правопорушення;

- 2) чи відомо йому про те, хто саме і з яких мотивів вчинив кримінальне правопорушення (якщо так, то з'ясовуються відомості про можливого підозрюваного);

- 3) коли саме та де було здійснене поховання і встановлено надмогильну споруду;

- 4) розмір заподіяних злочином збитків (матеріальних та моральних).

Якщо потерпілий був очевидцем вчинення наруги над могилою чи іншим місцем поховання, то у нього з'ясовують:

1) коли і де саме сталася подія;

2) чи знає він особу підозрюваного (якщо не знає, то обов'язково з'ясовують інформацію про те, як вона виглядала («словесний портрет»));

3) підозрюваний був один чи їх було декілька, які дії вчиняв кожен із них;

4) звідки підозрюваний прийшов (приїхав), у якому напрямку зник, що з собою із місця події забрав, що з особистих речей на місці події залишив;

5) чи вживав потерпілий заходів, щоб припинити кримінальне правопорушення, яких саме, як на них відреагував підозрюваний;

6) чи бачив подію кримінального правопорушення ще хтось;

7) коли саме було здійснене поховання і встановлено надмогильну споруду;

8) розмір заподіяних кримінальним правопорушенням збитків.

Як свідки під час розслідування кримінального правопорушення, пов'язаного із наругою над могилою чи іншим місцем поховання, можуть бути допитані:

1) свідки-очевидці, які безпосередньо бачили саму подію;

2) свідки, які володіють певною інформацією, що стосується події (наприклад, працівник кладовища, працівник прийому металобрухту).

Під час допиту свідків-очевидців з'ясовують:

1) коли і де саме сталося кримінальне правопорушення, свідком якого він став;

2) чи знає він особу підозрюваного (якщо не знає, то обов'язково з'ясовують інформацію про те, як вона виглядала («словесний портрет»));

3) підозрюваний був один чи їх було декілька, які дії вчиняв кожен із них;

4) звідки підозрюваний прийшов (приїхав), у якому напрямку зник, що з собою із місця події забрав, що з особистих речей на місці події залишив;

5) чи вживав він (або хтось інший) заходів, щоб припинити кримінальне правопорушення, яких саме, як на них відреагував підозрюваний;

б) чи бачив подію злочину ще хтось.

Під час допиту працівника кладовища насамперед з'ясовують:

1) із якого часу працює на кладовищі та що входить у його обов'язки;

2) хто і коли був похований у могилі, щодо якої було здійснено наругу;

3) хто та коли саме виявив кримінальне правопорушення, у чому виражалася наруга;

4) чи відомо йому щось про те, хто міг вчинити кримінальне правопорушення;

5) чи траплялися схожі випадки, про які не повідомлялося у правоохоронні органи.

Якщо як свідка допитуватимуть працівника, який вносив записи у Книгу реєстрації поховань та перепоховань померлих громадян або Книгу обліку надмогильних споруд, то детально з'ясовується інформація про внесені у книги відомості: коли саме був зроблений запис, чи відповідає він дійсності, впродовж якого часу проводились роботи тощо.

Під час допиту працівника пункту прийому металобрухту з'ясовуються такі питання:

1) хто саме та коли під виглядом металобрухту здав у пункт прийому предмети протиправного посягання;

2) хто знає він особисто особу, яка прийшла здавати предмети протиправного посягання;

3) як особа, яка здавала, пояснила походження цих предметів;

4) особа прийшла здавати металобрухт одна чи ще з кимось;

5) як було оформлено прийом-здачу металобрухту;

6) вартість зданого металобрухту;

7) як було здійснено розрахунок за металобрухт;

8) хто ще був присутній під час цього;

9) чи знав працівник пункту прийому про реальне походження зданого металобрухту.

Якщо працівник пункту прийому металобрухту особисто не знає особу (осіб), які під виглядом металобрухту здали предмети протиправного посягання, то про ознаки їх зовнішності слід допитати з використанням методу «словесного портрета».

Тактика проведення допиту підозрюваного формується з урахуванням того, яку позицію стосовно вчиненого кримінального правопорушення він обрав, а також час і місце його затримання. Якщо підозрюваний не заперечує своєї причетності до вчинення кримінального правопорушення та визнає свою вину, то у нього детально з'ясовують всі обставини вчинення кримінального правопорушення, його мотиви та ставлення до вчиненого.

Коли ж підозрюваний свою причетність до вчинення кримінального правопорушення заперечує, то тактика проведення його допиту залежить від декількох чинників.

Якщо його затримали безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення із викраденими з могили або іншого місця поховання предметами, то рекомендується детально з'ясувати:

- 1) за яких обставин він опинився неподалік від місця вчинення кримінального правопорушення;
- 2) як він пояснює наявність у нього предметів протиправного посягання.

Якщо його затримали через деякий час після вчинення злочину, то детально з'ясовують:

- 1) де він перебував у час вчинення кримінального правопорушення;
- 2) хто може підтвердити наведену ним інформацію.

У подальшому доцільно провести додатковий допит, у ході якого застосувати такі тактичні прийоми, що спростовуватимуть наведені ним на першому допиті факти:

- 1) ознайомлення із показаннями інших осіб (співучасників, потерпілого, свідків);
- 2) пред'явлення речових доказів;
- 3) пред'явлення висновків експертиз тощо.

За наявності суперечностей у показах підозрюваного, свідків чи потерпілого між ними можна провести одночасний допит.

Якщо особа під час допиту заявляє, що вона може впізнати об'єкт, доцільно провести **пред'явлення для впізнання**. Об'єктами для впізнання під час розслідування такого виду кримінального правопорушення можуть бути:

- 1) підозрювана особа;
- 2) знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення;

3) предмети протиправного посягання.

Підозрювана особа пред'являється для впізнання за загальними правилами, визначеними у ст. 228 КПК України (наприклад, свідок чи потерпілий безпосередньо на місці події бачили протиправні дії підозрюваної особи), а предмети – у ст. 229 КПК України (наприклад, потерпілому можна пред'явити для впізнання предмети, які були здані підозрюваним у пункт прийому металобрухту). Труднощі виникають під час підбору об'єктів, схожих на предмет злочинного посягання (наприклад, частина викраденої огорожі). У цьому випадку рекомендується звернутися до працівників кладовища і попросити їх допомогти з підбором відповідних предметів.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із наругою над могилою чи іншим місцем поховання, доцільно провести **обшук за місцем проживання** підозрюваної особи. Безпосередньо під час його проведення слідчий вирішує такі основні завдання:

1) відшукати та вилучити предмети, що були знаряддям чи засобом вчинення кримінального правопорушення;

2) відшукати та вилучити предмети, що мають доказове значення (наприклад, взуття чи частина викрадених із могили предметів);

3) виявити майно, що забезпечить відшкодування шкоди чи можливу конфіскацію;

4) виявити майно, що перебуває у незаконному обігу або зберігається із порушеннями встановлених вимог.

Процесуальні вимоги до проведення обшуку визначені у ст. 234 КПК України, а тактичні правила його проведення – загальні. Варто пам'ятати, що частина предметів, пошук яких буде вестися під час обшуку, може знаходитися не у житловому, а у підсобному приміщенні або на відкритій місцевості за ним.

Проведення **слідчого експерименту**, процесуальний порядок якого визначається ст. 240 КПК України, також є джерелом отримання доказової інформації. Його можна провести за участю підозрюваного, потерпілого чи свідків. За можливості вказану слідчу (розшукову) дію слід провести у найкоротші терміни. Це пов'язано із тим, що родичі померлого не будуть зволікати з приведенням у порядок могили, над якою було вчинено наругу, незважаючи на кримінальне провадження.

Як показує практика, **типовими експертизами**, які призначаються під час розслідування наруги над могилою чи іншим місцем поховання, є: трасологічна (дактилоскопічна, експертиза слідів взуття, слідів знарядь злочину), товарознавча, експертиза матеріалів та речовин, судово-психіатрична.

Основними питаннями, які з'ясовуються під час дактилоскопічної експертизи, є:

1) чи є на поданих на експертизу предметах сліди рук; якщо так, чи придатні вони для ідентифікації;

2) чи не залишений слід пальця руки, виявлений у визначеному місці, цією особою;

3) чи не є відбитки пальців рук на дактилокарті відбитками пальців, вилучених там само;

4) якою рукою залишені сліди пальців рук – правою чи лівою;

5) у результаті якої дії залишено сліди рук; який механізм слідоутворення тощо.

Під час експертизи слідів взуття в основному з'ясовується:

1) чи придатні сліди взуття, виявлені на місці події, для ідентифікації;

2) взуттям якого типу залишено сліди;

3) скільки осіб, судячи зі слідів взуття, знаходилося на місці події;

4) взуттям якого розміру залишено сліди;

5) який механізм утворення цих слідів;

6) одним чи різним взуттям залишені сліди, виявлені на місці події;

7) чи залишені виявлені на місці події сліди взуття вилученим у підозрюваного взуттям тощо.

Під час експертизи слідів знарядь злочину чи інструментів з'ясовується:

1) у результаті яких дій утворилися сліди;

2) яка послідовність утворення слідів;

3) яким інструментом чи знаряддям утворені сліди; які його властивості і характеристики;

4) одним чи декількома знаряддями утворені сліди;

5) чи відобразилися у слідах характерні ознаки цих знарядь чи інструментів;

6) чи залишені сліди, виявлені на місці події, знаряддям (інструментом), вилученим у підозрюваного тощо.

Серед експертиз матеріалів і речовин під час розслідування наруги над могилою, іншим місцем поховання зазвичай призначається експертиза лакофарбових матеріалів і покриттів. Основними питаннями, які з'ясовуються під час її проведення, є:

- 1) чи є вилучена речовина лакофарбовим матеріалом (ЛФМ) (лаком, фарбою, емаллю);
- 2) який хімічний склад ЛФМ;
- 3) який рід, вид, марка цього ЛФМ;
- 4) чи належать вилучені з місця події та у підозрюваного лакофарбові матеріали до однієї системи ЛФМ тощо.

В окремих випадках для визначення психічного стану підозрюваного призначається судово-психіатрична експертиза, під час якої з'ясовують:

- 1) чи мав підозрюваний під час інкримінованого йому діяння психічний розлад, внаслідок якого не міг у той період усвідомлювати свої дії чи керувати ними;
- 2) до якої категорії хворобливих станів належить цей психічний розлад;
- 3) чи страждає підозрюваний психічною хворобою, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії чи керувати ними;
- 4) чи потребує підозрюваний застосування до нього примусових заходів медичного характеру, якщо так, то яких саме тощо.

Товарознавча експертиза переважно призначається для з'ясування вартості пошкоджених об'єктів або проведених відновлювальних робіт. Оскільки ч. 3 ст. 297 КК України стосується тяжких злочинів, то під час розслідування наруги над могилою, іншим місцем поховання можливе проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 2 ст. 246 КПК України).

Перелік контрольних питань до теми

1. Охарактеризуйте типовий спосіб вчинення наруги над могилою, іншим місцем поховання чи тілом померлого.
2. Опишіть предмет посягання, пов'язаний із наругою над могилою, іншим місцем поховання чи тілом померлого.
3. Перелічіть типові сліди злочину, що свідчать про наругу над могилою, іншим місцем поховання чи тілом померлого.

4. Наведіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування наруги над могилою, іншим місцем поховання чи тілом померлого та окресліть алгоритм дій слідчого.

5. Охарактеризуйте особливості огляду місця події під час розслідування наруги над могилою, іншим місцем поховання чи тілом померлого.

6. З'ясуйте особливості допиту під час розслідування наруги над могилою, іншим місцем поховання чи тілом померлого.

7. Перелічіть типові судові експертизи, що призначаються під час розслідування наруги над могилою, іншим місцем поховання чи тілом померлого.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Карлов В. Я. Участие специалиста-криминалиста в осмотре места происшествия: науч.-практ. пособие. М.: Юрлитинформ, 2012. 280 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

4. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благуга, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

5. Особливості розслідування окремих видів злочинів: збірник методичних рекомендацій / за заг. ред. О. В. Авраменка, Р. І. Благути, О. В. Захарової. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 692 с.

6. Печерский В. В. Типовые программы допроса: пособие. Гродно: ГрГУ, 2002. 160 с.

7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/...>

8. Про затвердження Порядку утримання кладовищ та інших місць поховання: Наказ Держжитлокомунгоспу України від 19.11.2003 р. № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1113-04>

9. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

10. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благуга, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Р. І. Благути та Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

Тема 8

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ СУТЕНЕРСТВА АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАЙНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ (ст. 303 КК України)

- 8.1. *Криміналістична характеристика.*
- 8.2. *Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.*
- 8.3. *Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.*

8.1. Криміналістична характеристика

Слово «проституція» у перекладі з латинської означає «виставлення на продаж». З давніх-давен вона поділялася на жіночу, чоловічу і дитячу, що простежується й нині. В Україні її віднесено до дій, за які передбачено кримінальну та адміністративну відповідальність.

Загроза для суспільства у неконтрольованому зайнятті проституцією полягає у декількох аспектах. По-перше, вона тісно пов'язана з іншою злочинною діяльністю (такою, наприклад, як торгівля людьми, виготовлення порнографічної продукції, різні шахрайства). По-друге, повії (як жінки, так і чоловіки) є одним з основних джерел поширення венеричних хвороб, гепатиту, ВІЛ-інфекції та СНІДу.

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних зі сутенерством або втягненням особи у зайняття проститу-

цією, передбачена у ст. 303 КК України. Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є моральні засади суспільства в частині підстав задоволення статевих потреб.

Важливими елементами криміналістичної характеристики цього виду злочинів є: спосіб учинення злочину, особа злочинця, типові сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Спосіб учинення злочину. Під проституцією слід розуміти надання не на основі особистої симпатії чи приязні сексуальних послуг різним партнерам з метою отримання доходу. Зайняття проституцією означає систематичне надання сексуальних послуг більш чи менш тривалий час, різним клієнтам, або одноразово, але кільком особам одночасно.

Спосіб учинення злочинів, пов'язаних зі сутенерством, є повноструктурним і включає у себе підготовку до його вчинення, безпосередній спосіб вчинення та способи приховування.

Типовими способами підготовки до вчинення злочину, пов'язаного зі сутенерством, можна назвати:

1) підшукування приміщень, де будуть надаватися сексуальні послуги або збиратимуться члени злочинної групи та повії (нерідко для цього використовують спеціально утворені фірми); також може здійснюватися пошук осіб, які утримують місця розпусти чи готові цим займатися;

2) підшукування осіб, які будуть займатися проституцією, створення відповідної інформаційної бази;

3) пошук співучасників та розподіл між ними функцій (хто транспортує, хто охороняє повії і територію, хто залучає нових повії чи клієнтів тощо);

4) налагодження системи зв'язку між співучасниками злочинної групи, складання «графіків» роботи;

5) розміщення оголошень у ЗМІ чи в Інтернеті, виготовлення візиток, створення клієнтської бази;

6) пошук зв'язків серед працівників правоохоронних органів або «кримінального даху» тощо.

Виокремлюють три типові способи безпосереднього вчинення злочину, пов'язаного зі сутенерством:

1) сутенерство – комплекс дій, пов'язаних зі забезпеченням зайняття проституцією іншою особою (пошук клієнта, пошук і надання приміщення, транспортування, координація дій, отри-

мання грошей за надання секс-послуг, передача частини грошей повії)*;

- 2) втягнення особи у зайняття проституцією;
- 3) примушування особи займатися проституцією.

Під *втягненням у зайняття проституцією*, слід розуміти дії, внаслідок яких особа спонукається до зайняття проституцією, залучається до неї, в особи виникає бажання поводитися певним чином. Втягнення особи у зайняття проституцією переважно здійснюється шляхом обману (наприклад, обіцянками отримувати великі прибутки, бути незалежною, жити «на широку ногу», відпочивати на престижних курортах тощо).

Примушування до зайняття проституцією – це дії, внаслідок яких інша особа всупереч своєму бажанню повинна почати займатися проституцією. Примушування може здійснюватися такими способами: обманом, шантажем, використанням уразливого стану потерпілої особи, насильством чи погрозами його застосування.

Серед типових способів приховування злочинів, пов'язаних зі сутенерством та втягненням у зайняття проституцією, можна виокремити такі:

- 1) відкриття фірм, що займаються легальним бізнесом (ресторанним, готельним або з надання інших послуг);
- 2) заява під час затримання (особливо з боку сутенера), що він не знайомий із повіями, вперше їх бачить;
- 3) знищення «чорнової» бухгалтерії, використаних презервативів;
- 4) використання корумпованих зв'язків в органах влади;
- 5) різноманітний вплив на сумлінних учасників провадження (залякування, підкуп тощо).

---

* Термін «сутенер» походить від франц. *soutener* – підтримуючий. Терміни «сутенер» і «звідник» вживається щодо чоловіків, а для жінок, які організували зайняття проституцією, застосовують терміни «мадам», «мамка», «бандерша» (від нім. *bänder* – звідник). Від звідництва, відповідальність за яке передбачається у ст. 302 КК України, сутенерство відрізняється тим, що у випадку, коли особа один раз сприяла тому, щоб повія надала сексуальні послуги клієнтові, його дії кваліфікуються як звідництво, а коли такий факт був учинений нею удруге, то такі дії вже будуть кваліфікуватися як сутенерство.

Особа злочинця. У криміналістиці існує поділ сутенерів на декілька груп:

- 1) ті, що самі раніше займалися проституцією;
- 2) ті, що раніше займалися злочинною діяльністю;
- 3) ті, що не мали кримінального минулого та раніше працювали (чи працюють) у правоохоронних або інших державних структурах.

Нерідко як сутенери виступають водії таксі чи працівники саун. Це пов'язано з тим, що повії часто залишають їм свої контактні телефони (візитівки) і домовляються про те, щоб у разі появи клієнта ті повідомили їх про це.

Зараз у практичній діяльності правоохоронні органи стикаються з такою структурою злочинної групи, яка займається сутенерством: 1) сутенер; 2) оператор; 3) водії таксі; 4) повії. Оператором у цьому випадку виступає особа, яка приймає та опрацьовує телефонні виклики від клієнтів чи повій, скеровує у визначені (обумовлені) місця таксистів, які розвозять повій. Трапляються випадки, коли до складу такої групи входять лікар та особа, яка проводить співбесіди з майбутніми повіями.

Як приклад можна навести вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської обл. від 25.04.2017 р. З нього вбачається, що зі серпня 2016 по січень 2017 р. ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 та ОСОБА_6 за попередньою змовою між собою займалися сутенерством та втягненням осіб жіночої статі в зайняття проституцією. Троє з них на власних автомобілях «Део Ланос», «Форд» та «Мітцубісі Аутлендер» забезпечували доставку повій до замовників в місця надання сексуальних послуг, а також збирали від клієнтів кошти та забезпечували охорону повій. Плата за надання сексуальних послуг в середньому становила 800 грн. за годину. Самі сексуальні послуги надавалися або в автомобілях, або в квартирах. Рідше повій з клієнтами відвозили в сауну. Отримані за надання сексуальних послуг грошові кошти розподілялися між усіма учасниками злочинної групи та повіями.

За результатами аналізу наукових досліджень та практики розслідування цих видів злочинів можна повій класифікувати:

- 1) за ціною – дорогі, середньої вартості та дешеві;
- 2) за походженням – місцеві жителі та приїжджі;

3) за місцем роботи – готельні, ресторани, бордельні, вуличні, трасові, вокзальні, салонні, «індивідуалки», за викликом (по телефону чи Інтернету), вдома (квартирні), що надають ескорт-послуги.

Переважає кількість повій, які працюють у містах, – це приїжджі, жителі невеликих населених пунктів області. Зазвичай вони підшуковують квартиру для проживання, а потім шукають сутенера (звідника). Доречно зазначити, що повії не є суб'єктом такого злочину і до кримінальної відповідальності не притягаються.

До типового місця вчинення злочину відносять: частину вулиці чи траси, бані, сауни, готелі (мотелі), будинки чи квартири, транспортні засоби, приміщення у нічних клубах.

Типові сліди злочину. Для заданої категорії злочинів характерна наявність ідеальних та матеріальних слідів злочину. Про обставини вчинення злочину можна дізнатися з показань самих повій, їхніх клієнтів, сутенера, утримувачів домів розпусти, працівників поліції тощо.

Матеріальні сліди злочину доречно розділити на три великі групи: 1) біологічні сліди; 2) трасологічні сліди; 3) інші сліди.

Першу групу слідів, як правило, виявляють на тих ділянках приміщення, де стоять ліжка або диван, що використовуються для надання інтимних послуг. До **біологічних слідів** головно належить сперма, яку можна виявити на постільній білизні, натільній білизні, верхньому одязі, у використаних презервативах (вони бувають під ліжком, за предметами меблів, у смітнику).

Трасологічні сліди можна знайти там, де люди перед чи після надання сексуальних послуг вживали їжу, розмовляли, – це обідні чи журнальні столи, посуд зі слідами рук, губ, продукти харчування зі слідами зубів.

До **інших слідів** відносять: мобільні телефони з SIM-картами, де зазначені номери мобільних телефонів повій, клієнтів тощо; записи у блокнотах, записниках, зошитах, де міститься інформація про осіб, що працюють повіями або виконують інші функції, їхній графік роботи, контактні телефони, заробіток, перелік постійних клієнтів тощо; предмети, що використовуються для інтимних дій (протизаплідні засоби, презервативи, спеціальний одяг і предмети); порнографічні матеріали (відеозаписи, порножурнали); комп'ютери (ноутбуки). Відповідна доказова інформація міститься в оголошеннях у ЗМІ і тих, що розміщені в Інтернеті, візитках.

8.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних зі сутенерством або втягненням особи в зайняття проституцією, є такі:

1) про зайняття конкретної особи сутенерством чи втягненням у зайняття проституцією стало відомо з оперативних джерел (матеріали зібрані працівником оперативного підрозділу). Особа, яка займається вказаною протиправною діяльністю, затримана на гарячому;

2) до поліції надійшло повідомлення від громадян про те, що в певному місці надають сексуальні послуги (наприклад, зі заявою звернувся «незадоволений» клієнт тощо). Інформацію про наявність сутенера не підтверджено і його особу не встановлено;

3) до поліції звернулася особа зі заявою про те, що її змушують (схиляють) займатися проституцією (тут можливі два варіанти – особа вже надавала сексуальні послуги чи лише планує їх надавати);

4) про вчинення злочину стало відомо в ході розслідування іншого злочину (наприклад, зґвалтування, заподіяння особі тілесних ушкоджень тощо).

У першій слідчій ситуації рекомендується розпочинати кримінальне провадження на підставі рапорту працівника оперативного підрозділу, який веде оперативно-розшукову справу «Захист». Після цього слідчому потрібно підготувати клопотання та отримати дозвіл на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України). Для цього треба з'ясувати точні номери мобільного телефону сутенера та оператора, який приймає замовлення. Зібравши додаткову доказову інформацію про зайняття особою сутенерством, планують його затримання через реалізацію контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки (ст. 271 КПК України). Після затримання та особистого обшуку сутенера проводиться огляд місця події (місця затримання чи місця надання сексуальних послуг повією) та сплановується

проведення одночасних обшуків за місцем проживання сутенера, місцезнаходженням «офісу» тощо. Також проводиться допит свідків (осіб, яким надавалися сексуальні послуги, повій), пред'явлення сутенера для впізнання, допит сутенера (як підозрюваного). З метою прив'язки сутенера до «оператора», водія та повій слідчий готує клопотання та проводить тимчасовий доступ до документів у відповідного оператора мобільного зв'язку. У разі потреби призначається проведення відповідних судових експертиз, а також здійснюється огляд веб-сторінок, на яких розміщувалися оголошення про надання сексуальних послуг.

У другій слідчій ситуації після внесення інформації в ЄРДР проводиться: 1) допит заявника (як свідка); 2) затримання сутенера та його особистий обшук (у разі підтвердження інформації); 3) огляд місця події; 4) допит свідків (повій); 5) обшук за місцем проживання, роботи сутенера, а також в «офісі», збираються члени злочинної групи; 6) тимчасовий доступ до документів (роздруківок від операторів мобільного зв'язку); 7) скерування завдання оперативним працівникам встановити можливих свідків злочину та інших фактів злочинної діяльності.

У третій слідчій ситуації слідчому доцільно: 1) допитати заявницю (як потерпілу), а також, у разі наявності, інших свідків (наприклад, батьків, друзів, інших повій тощо); 2) за потреби призначити судово-медичну експертизу; 3) затримати особу, на яку вказує заявниця; 4) підготувати клопотання та провести тимчасовий доступ до роздруківок розмов з мобільних телефонів заявниці та затриманої особи; 5) за потреби оглянути мобільний телефон заявниці та затриманого.

У четвертій слідчій ситуації слідчому рекомендується: 1) вирішити питання про необхідність виділення матеріалів досудового розслідування; 2) допитати свідків (чи потерпілу особу); 3) провести огляд місця події; 4) призначити судову експертизу; 5) пред'явити особу для впізнання; 6) допитати підозрюваного (сутенера); 7) дати оперативним працівникам доручення на встановлення можливих свідків злочину.

На початковому етапі розслідування сутенерства або втягнення у зайняття проституцією можуть висуватися та перевірятися такі **типові слідчі версії**:

- 1) має місце вчинення саме цього злочину;

2) злочину вчинено не було, має місце адміністративний проступок (наприклад, особа надає сексуальні послуги самостійно, без втручання сутенера);

3) злочину вчинено не було (мають місце сексуальні зносини на підставі добровільної згоди);

4) злочин вчинено шляхом втягнення особи у зайняття проституцією;

5) злочин вчинено шляхом примушування особи займатися проституцією;

6) злочин вчинений групою осіб чи організованою злочинною групою;

7) злочин вчинено раніше судимою (чи не судимою) особою.

Також можуть висуватися версії щодо місця, де організовувалося надання сексуальних послуг, вартості сексуальних послуг (та розподілу їх між сутенером, повією, іншими членами злочинної групи), функцій членів злочинної групи, особи сутенера, кількості повій, які працювали під керівництвом сутенера.

8.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Після внесення інформації в ЄРДР за фактом сутенерства чи втягнення особи до зайняття проституцією слідчий повинен зібрати документальне підтвердження:

1) наявності не менш як двох фактів сутенерства (тобто того, що певна особа своїми діями забезпечила надання повією сексуальних послуг клієнтові за грошову винагороду);

2) наявності самого факту та виду сексуальних послуг, які були надані за плату (в першу чергу, це стосується питання виявлення та вилучення використаного презерватива та грошей, наданих за сексуальну послугу);

3) того, що сексуальні послуги надавалися не на основі особистої симпатії чи приязні (з'ясовується в ході допиту повії та клієнта);

4) наявності факту та способу втягнення особи у зайняття проституцією з боку іншої особи (з'ясується в ході допиту потерпілої особи та свідків);

5) підтвердження того, що особа, стосовно якої учинялися злочинні дії, була неповнолітньою чи малолітньою (для ч. 3 і 4), та знання цього факту сутенером (засвідчується відповідними документами – паспортом, свідоцтвом про народження, а також показаннями особи);

6) для ч. 4 – підтвердження спричинення постраждалій особі тяжких наслідків (встановлюється за результатами проведення судово-медичної експертизи).

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі сутенерством або втягненням особи до зайняття проституцією, необхідно з'ясувати:

- 1) час і місце вчинення злочину;
- 2) особу злочинця, мотиви вчинення злочину;
- 3) наявність співучасників та функції, які вони виконували;
- 4) період, упродовж якого вчинявся злочин;
- 5) спосіб учинення злочину;
- 6) особу потерпілого та спричинену їй шкоду;
- 7) обставини, що сприяли вчиненню злочину.

Практика свідчить, що розслідування такого злочину доцільно розпочинати з реєстрації в ЄРДР рапорта оперативного працівника поліції та клопотання про проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України). Саме завдяки проведенню цієї НС(Р)Д можливо прослідкувати зв'язки сутенера з іншими членами злочинної групи (оператором, водієм, охоронцями), а також із повіями та в окремих випадках – з клієнтами, дізнатися про інші обставини вчинення злочину (вартість послуг, графік роботи тощо). Бажано клопотати про проведення такої ж НС(Р)Д і щодо інших членів злочинної групи, особливо оператора.

На початковому етапі розслідування злочину зазвичай проводяться такі невідкладні процесуальні дії:

- 1) огляд місця події;
- 2) допити потерпілої особи та свідків;
- 3) пред'явлення особи для впізнання;
- 4) проведення обшуку за місцем проживання та роботи підозрюваної особи;

- 5) допит підозрюваної особи;
- 6) вилучення та огляд мобільних телефонів;
- 7) тимчасовий доступ до записів з камер відеоспостереження та роздруківок телефонних розмов;
- 8) призначення судових експертиз.

Розглянемо детальніше особливості тактики їх проведення.

При розслідуванні заданого виду злочину **місцем події, яке необхідно оглянути**, може бути:

- 1) транспортний засіб, на якому повію привезли до клієнта;
- 2) місце, де надавалися сексуальні послуги;
- 3) місце, де збиралися повії, де перебував оператор (так званий «офіс»).

Оглядаючи транспортний засіб, на якому повію привезли до клієнта, слідчий звертає увагу на пошук та вилучення відповідних речових доказів у салоні автомобіля та осіб у ньому. При такому огляді зазвичай виявляються та вилучаються гроші, упаковки презервативів, засоби зв'язку (мобільні телефони), записники, візитки тощо.

Під час огляду місця події, яким є приміщення, де надавалися сексуальні послуги, основна увага слідчого спрямовується на пошук та вилучення використаних презервативів зі залишками сперми. Для цього уважно оглядаються місця під ліжком (диваном, кріслами тощо), за предметами меблів (ліжком, диваном, шафами, сервантами тощо), ванні кімнати, туалет, смітники, що знаходяться в кімнатах. Також оглядаються місця, де особи могли залишити сліди, які можна використати для подальшої ідентифікації особи (відбитки пальців рук тощо).

В ході проведення огляду в «офісі» основну увагу слідчий зосереджує на пошуку та вилученню грошей, засобів зв'язку (мобільних телефонів), упаковок презервативів, записників і блокнотів з інформацією про повій, клієнтів, «чорнової» бухгалтерії, альбомів з фотознімками повій, візиток тощо. Особлива увага приділяється огляду вмісту персональних комп'ютерів, ноутбуків (у них може міститися інформація, що стосується роботи з клієнтами через мережу Інтернет, – оголошення, веб-сайти, переписка електронною поштою). Також слідчий намагається виявити й вилучити традиційні криміналістичні сліди – відбитки пальців рук, недопалки тощо.

В подальшому виявлену під час таких оглядів інформацію можна успішно використати для висунення слідчих версій, складання плану розслідування, прийняття рішення про проведення інших слідчих (р) дій тощо.

Допит також є невідкладною слідчою (р) дією під час розслідування сутенерства або втягнення особи до зайняття проституцією. Серед осіб, які допитуються в цьому випадку, вирізняються:

- 1) особа, яка заявляє, що її втягують у зайняття проституцією (потерпіла особа);
- 2) особа, якій надавали сексуальні послуги (свідок);
- 3) особа, яка надавала сексуальні послуги (свідок);
- 4) особа, яка працювала оператором в «офісі» (підозрювана особа);
- 5) особа, яка перевозила повію до клієнта (підозрювана особа);
- 6) сутенер (підозрювана особа).

Варто відзначити, що підозрювану особу потрібно допитувати вже після проведення комплексу інших слідчих (р) дій та отримання інформації про її причетність до вчинення злочину, пов'язаного зі сутенерством.

Під час **допиту особи, яка заявляє, що її втягують у зайняття проституцією**, слід з'ясувати такі основні питання:

- 1) хто саме, як і впродовж якого часу втягує її до зайняття проституцією;
- 2) особа, яка втягувала у зайняття проституцією, була одна чи їх була група, як саме заявниця з нею познайомилась;
- 3) надавала вона чи ні у зв'язку з цим сексуальні послуги за винагороду, за яку суму, упродовж якого періоду часу;
- 4) чи висловлювала особа своє небажання займатися проституцією, кому вона його висловлювала і в якій конкретно формі це виражалося;
- 5) чи не застосовувалося до заявниці у зв'язку з цим насильство, яке саме і ким;
- 6) хто може підтвердити, що особу втягували до зайняття проституцією;
- 7) якщо діяла злочинна група, то яка роль кожного з її членів.

Постановка питань під час допиту такої особи може мати відмінності з огляду на те, чи надавала вона вже сексуальні послуги в результаті такого втягнення, чи не надавала. В разі, коли вона надавала такі сексуальні послуги, варто детально зупинитися на з'ясуванні кожного такого факту (клієнт, оплата тощо).

Під час *допиту особи, якій надавалися сексуальні послуги*, треба з'ясувати такі основні питання:

1) як вона дізналася про те, що певна особа надає сексуальні послуги (через оголошення в ЗМІ чи Інтернеті, порадили друзі, порадив таксист, познайомився з повією особисто тощо);

2) як вони домовлялися про надання сексуальних послуг (телефоном чи під час особистої розмови, переписки в Інтернеті);

3) якщо розмова була по телефону, то потрібно з'ясувати, на який номер телефонувала особа, з ким розмовляла, яким був зміст розмови; те саме стосується інтернет-переписки;

4) яка вартість сексуальних послуг, кому саме передавалися гроші за їх надання (варто по можливості детально з'ясувати, які купюри передавалися, їхній номінал, номер, серія);

5) де саме надавалися сексуальні послуги, як особа зустрілася з повією в цьому місці, хто повію туди привіз;

6) чи були надані сексуальні послуги, в який період часу це відбувалося;

7) чи користувалася особа послугами повій раніше, скільки разів (у цьому разі слід детально з'ясувати обставини попередніх випадків надання сексуальних послуг).

Під час *допиту особи, яка надавала сексуальні послуги*, треба з'ясувати такі основні питання:

1) як довго вона працює повією, що стало причиною вибору такого роду занять;

2) чи є у неї сутенер, хто він, як саме вона з ним познайомилася;

3) чи працюють разом з нею інші повії, скільки їх (слід з'ясувати анкетні дані інших повій);

4) яким чином і хто саме забезпечував діяльність, пов'язану із наданням сексуальних послуг (хто займався поданням оголошень, розробкою візиток, рекламою; хто приймав замовлення; де вони збиралися; хто відвозив до місця надання сексуальних послуг; кому належить це місце тощо);

5) як саме налагоджено зв'язок зі сутенером, водієм, оператором тощо;

6) яка вартість сексуальних послуг, хто отримував ці гроші від клієнта, скільки з цих грошей отримувала сама повія.

Під час **допиту особи, яка приймала замовлення телефоном про надання сексуальних послуг**, необхідно з'ясувати такі основні питання:

1) з якого часу вона працює у цьому місці та виконує функцію оператора, що конкретно входить до її обов'язків;

2) як вона потрапила на таку роботу, чи усвідомлювала її зміст (в подальшому інформацію про шлях отримання такої роботи слід також перевірити);

3) хто є її керівником, яку вона отримувала оплату за свою роботу;

4) який номер телефону вона обслуговує, кому передає отримане замовлення, як саме налагоджено зв'язок зі сутенером, клієнтами тощо;

5) хто ще працює разом із нею та які функції виконує;

6) які особливості її роботи (режим роботи; скільки дзвінків за зміну вона приймала; яка вартість сексуальних послуг тощо).

Під час **допиту особи, яка перевозила повію до клієнта**, слід мати на увазі, що не завжди водій транспортного засобу (таксист) входить до складу злочинної групи, яка займається сутенерством. У випадку, коли достовірно відомо, що водій причетний до вчинення злочину, у нього потрібно з'ясувати таке:

1) з якого часу він виконує функцію перевізника повій, як саме він став тут працювати;

2) хто входить до складу злочинної групи: хто є організатором і сутенером, хто ще з водіїв працює разом із ним, скільки працює повій (слід з'ясувати анкетні дані осіб, про яких водій розповідає);

3) як саме він отримував повідомлення про те, що повію треба відвести до клієнта, хто цю інформацію повідомляв, з якого номера телефону;

4) яким він користується мобільним телефоном, який його номер;

5) чи входило в його обов'язки брати гроші за сексуальні послуги від клієнтів, яка це сума, кому він ці гроші передавав, яку частину з цих грошей отримував сам.

Також детально з'ясовуються обставини саме тієї події, за фактом вчинення якої було розпочато кримінальне провадження:

- коли саме отримав повідомлення про необхідність відвезти повію, від кого, з якого номера;
- звідки він забирав повію, чи була вона одна;
- куди саме привіз повію, хто її зустрів та забрав;
- хто саме розраховувався за повію, кому і яку саме суму за це дали тощо.

У ситуації, коли водій не причетний до вчинення злочину, пов'язаного зі сутенерством, у нього слід з'ясувати: 1) хто замовив таксі та за яких обставин це відбулося; 2) куди просили відвезти, скільки це коштувало; 3) хто розраховувався за послуги перевезення; 4) кого саме відвозив у таксі, як ці особи виглядали; 5) про що розмовляли дорогою тощо.

У будь-якому разі слідчий має бути готовий до ситуації, коли під час допиту частина вищевказаних осіб (зазвичай повія, оператор або водій) будуть заперечувати свою причетність до вчинення злочину, пов'язаного з сутенерством, та відмовитися давати показання, посилаючись на положення ст. 63 Конституції України. В цьому разі слідчому варто ретельно підготуватися до проведення допиту, правильно його спланувати, окреслити коло питань, які необхідно з'ясувати, передбачити тактичні прийоми, що спонукатимуть особу дати показання. З огляду на це рекомендується проводити два допити (першопочатковий та додатковий). На першому допиті потрібно з'ясувати питання загального характеру:

- чим особа займається, де вона працює;
- чи користується мобільним телефоном, з яким номером;
- як вона опинилася і чим займалася у місці затримання;
- яке джерело походження виявлених у неї грошей;
- чи знає вона осіб, затриманих разом з нею.

В протоколі допиту необхідно зафіксувати її показання, висунути алібі та перевірити інформацію й обставини, на які затримана особа посилається і якими пояснює свою непричетність до злочину. Другий (додатковий) допит уже варто проводити з пред'явленням доказів, що викривають особу, ознайомленням із показаннями інших осіб щодо обставин злочину тощо.

Доволі складним вважається допит сутенера. Зазвичай він заперечує свою причетність до вчинення злочину. В такому разі

слідчому доцільно вчинити так, як було описано вище. Коли ж сутенер бажає давати показання і не заперечує своєї вини, допит варто планувати так, аби спочатку з'ясувати питання, що стосуються факту, який є предметом розслідування, а потім перейти до інших фактів його злочинної діяльності. Під час цього допиту потрібно з'ясувати такі питання:

1) коли він розпочав займатися сутенерством, за яких обставин;

2) злочин учиняв сам чи до цього причетні інші особи, якщо так, то які вони виконували функції (хто підшукував повій, хто розміщував оголошення в ЗМІ чи Інтернеті, хто приймав замовлення від клієнтів, хто відвозив повій до клієнта, хто забезпечував охорону тощо);

3) скільки фактів сутенерства ним було вчинено;

4) яка вартість сексуальних послуг, як проводилась оплата, як розподілявся прибуток;

5) як підтримувався зв'язок з іншими членами злочинної групи;

6) чи створювалося якесь прикриття для злочинної діяльності;

7) чи є співучасники серед посадових осіб правоохоронних органів або органів державної влади тощо.

Надто в тих випадках, коли сутенер заявляє, що не знайомий з повіями та не причетний до сутенерства, доцільно проводити таку слідчу (розшукову) дію, як **пред'явлення для впізнання**. В цьому разі особою, яку пред'являтимуть для впізнання, буде сутенер, а особами, які будуть впізнавати, найперше можуть бути: 1) особа, яка заявляє, що її втягують до зайняття проституцією; 2) повії, які працювали під «керівництвом» сутенера; 3) клієнти. Саме ж пред'явлення для впізнання проводиться за загальними правилами пред'явлення для впізнання живої особи. Також трапляються випадки, коли клієнтові пред'являють для впізнання водія, який привіз повію чи якому він передавав гроші. Також після пред'явлення для впізнання рекомендується провести одночасний допит між тим, хто впізнавав, і тим, кого впізнали.

Для закріплення доказової інформації та пошуку нової доцільно проводити таку слідчу дію, як **обшук**. Він може здійснюватись: 1) за місцем роботи та проживання сутенера; 2) за місцем проживання повій (в окремих випадках); 3) за місцем проживання

чи роботи інших осіб, які причетні до сутенерства або втягнення особи у зайняття проституцією (наприклад, водія, оператора); 4) за місцем збору повій, роботи оператора. Іноді для отримання максимального ефекту доцільно спланувати одночасне проведення обшуків у членів злочинної групи. Це унеможливить знищення доказової інформації, яка знаходиться в різних місцях.

Під час проведення обшуку за цими видами злочинів, у першу чергу, увагу звертають на пошук таких об'єктів: 1) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом; 2) предметів для надання сексуальних послуг; 3) записників та блокнотів з інформацією про клієнтів, номерами їхніх телефонів; 4) ЗМІ з оголошеннями, візиток; 5) мобільних телефонів з SIM-картами; 6) відеоматеріалів; 7) комп'ютерної техніки (якщо робота велася за допомогою Інтернету) тощо.

Під час затримання осіб, причетних до сутенерства чи втягнення особи до зайняття проституцією, обов'язково проводиться вилучення мобільних телефонів, які є у них. В подальшому ці телефони оглядаються з метою з'ясування таких основних питань: 1) який номер цього мобільного телефону; 2) які номери телефонів містяться в його записній книзі; 3) які останні контакти зафіксовані на цьому телефоні. Така інформація надасть можливість встановити схему контактів між учасниками злочинної групи (сутенер – оператор – водій таксі – повія), а також точно встановити час учинення злочину.

Обов'язково слід отримати відомості від оператора мобільного зв'язку, де у роздруківці будуть вказані вхідні та вихідні дзвінки на відповідний номер мобільного телефону. Цю інформацію можна використати для доведення причетності особи до вчинення злочину, звівши у єдину схему всі складові злочину: оголошення з номером телефону – телефонний дзвінок клієнта по цьому телефону до оператора – телефонний дзвінок з «офісу» водієві таксі (чи повії) – телефонний дзвінок з «офісу» клієнтові.

Якщо буде встановлено факт подачі завуальованого оголошення про надання сексуальних послуг у ЗМІ, то за можливості варто звернутися до редакції цих ЗМІ та вилучити інформацію про те, хто саме подавав це оголошення, допитати осіб, які це повідомлення приймали (оформляли). Крім того, слідчому доцільно отримати дозвіл на тимчасовий доступ та вилучити відповідні докумен-

ти, що надійшли до редакції (або зняти з них копії). Схожих заходів доречно вжити й при подачі оголошення через мережу Інтернет. В такому випадку треба провести огляд відповідного веб-сайту та скласти відповідний протокол. За наявності інформації про виготовлення в конкретному місці візиток слідчому варто допитати особу, яка їх виготовляла.

У практичній діяльності непоодинокими є випадки проведення на подальшому етапі розслідування сутенерства та втягнення особи у зайняття проституцією такої слідчої (р) дії, як **слідчий експеримент**, метою якого є перевірка й уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Зазвичай місцем проведення слідчого експерименту є місце події, місця переховування злочинців та знарядь злочину тощо. Слідчий експеримент може бути проведений за участі свідка (особи, якій надавалися сексуальні послуги, чи повії), підозрюваного (сутенера). Як зазначає М. Єфімов, під час розслідування злочинів проти моральності слідчий експеримент проводиться для досягнення такої мети:

- встановлення механізму вчинення злочину;
- визначення меж поінформованості або необізнаності особи щодо події злочину;
- перевірки та оцінки висунутих версій;
- усунення суперечностей у показаннях осіб.

Варто пам'ятати, що категорично забороняється проводити слідчий експеримент з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя і здоров'я громадян, пов'язані зі загрозою знищення майна, приниженням честі та гідності людини. Для досягнення максимального позитивного ефекту під час проведення слідчого експерименту у провадженнях щодо сутенерства та втягнення особи у зайняття проституцією рекомендується вдаватися до таких тактичних прийомів: 1) використання натуральних моделей; 2) проведення слідчого експерименту окремо з кожною особою; 3) використання технічних засобів фіксації (відеозапису).

Так, у середині листопада 2012 р. ОСОБА_5, достовірно знаючи про малолітній вік ОСОБА_2, переслідуючи мету втягнення її до зайняття проституцією, використовуючи її уразливий стан, описала переваги роботи в якості повії та запропонувала надавати

сексуальні послуги за винагороду, на що остання погодилася. Впродовж листопада 2012 р. ОСОБА_5, виступаючи в якості сутенера, створила умови для зайняття малолітньою ОСОБА_2 проституцією (на місцевості, розташованій на ділянці траси по вул. АДРЕСА_1). Про надання сексуальних послуг ОСОБА_5 домовився з ОСОБА_6 та отримала від нього гроші в сумі 200 грн. Під час проведення слідчого експерименту окремо з ОСОБА_2, ОСОБА_5 та ОСОБА_6 показали місце, де очікували та домовлялися про надання сексуальних послуг.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних зі сутенерством або втягненням особи до зайняття проституцією, зазвичай можуть призначатися судово-медична (наприклад, для встановлення статевих станів), почеркознавча, дактилоскопічна експертизи.

Судово-медична експертиза призначається у випадках необхідності встановити статеву зрілість особи, порушення цілісності дівочої пліви, характеру та механізму виникнення ушкоджень при скоєнні насильницького статевого акту, здатності до статевих зносин тощо. Слід пам'ятати, що такі експертизи, залежно від поставлених на вирішення питань, можуть бути комплексними (зі залученням акушера-гінеколога, венеролога, сексопатолога тощо) тому перед призначенням експертизи слідчому доцільно проконсультуватися з відповідними спеціалістами Бюро судово-медичних експертиз.

Для з'ясування наявності венеричних захворювань у осіб, які надають сексуальні послуги, їх у встановленому порядку скеровують на обстеження до шкірно-венерологічного диспансеру з метою одержання висновку про стан здоров'я.

З метою дослідження сперми (яка, найімовірніше, буде виявлена у використаних презервативах) також призначається судово-медична експертиза. На вирішення експертів можна поставити такі типові питання: 1) чи є на речових доказах сперма; 2) яка її групова належність; 3) належить чи ні направлена на дослідження сперма конкретній особі.

Почеркознавчу експертизу призначають для з'ясування виходу текстів у разі виявлення та вилучення «чорнової» бухгалтерії, записів у блокнотах або записниках про клієнтів тощо. До типових питань, які можна поставити експертів на вирішення,

можна віднести: 1) чи виконано рукописний текст у документі конкретною особою; 2) однією чи різними особами виконані рукописні тексти в різних документах; 3) ким (чоловіком або жінкою) виконано рукописний текст.

Результати дактилоскопічної експертизи бувають ефективними, якщо потрібно довести факт перебування певної особи (наприклад, сутенера) у конкретному місці за умови виявлення там відбитків пальців рук.

До типових питань, які можна поставити експертіві на вирішення, доцільно віднести: 1) чи є на об'єктові сліди рук; 2) чи придатні ці сліди для ідентифікації особи; 3) чи залишені сліди рук конкретною особою; 4) чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях тощо.

З метою якісного проведення судових експертиз можуть знадобитися експериментальні зразки. Для правильного оформлення їх отримання слідчому слід потрібно визначеного ст. 245 КПК України та Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 порядку.

На подальшому етапі розслідування заданого виду злочинів слідчий зазвичай проводить допити свідків, одночасні допити, допит підозрюваного (якщо є потреба), призначає необхідні для встановлення обставин події злочину судові експертизи.

Як свідки в такому разі допитуються особи, які можуть повідомити інформацію про злочинну діяльність, але про них слідству стало відомо після проведення невідкладних слідчих (р) дій. З метою збору інформації, що характеризує особу злочинця, варто допитати його близьких родичів, друзів. Одночасні допити проводяться в тому випадку, коли між показаннями різних учасників кримінального процесу є суттєві розбіжності. Може виникнути необхідність у проведенні судово-психологічної чи судово-психіатричної експертизи.

У разі, якщо сутенеру буде обрано запобіжний захід, що не пов'язаний із обмеженням волі та пересування, ймовірними стають випадки спроби зникнути та переховуватися від органів досудового розслідування, виїзду за кордон. Таку можливість повинен враховувати слідчий та вживати заходів для їх нейтралізації (наприклад, скерування відповідної інформації до Державної прикордонної служби України).

Перелік контрольних питань до теми

1. Наведіть типові способи вчинення злочину, пов'язаного зі сутенерством або втягненням особи у зайняття проституцією.
2. Опишіть типову особу сутенера.
3. Перелічіть типові сліди злочину, що свідчать про зайняття сутенерством.
4. Вкажіть типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування сутенерства та алгоритм дій слідчого у кожній із них.
5. Перелічіть обставини, які необхідно з'ясувати слідчому на початковому етапі розслідування сутенерства.
6. Охарактеризуйте особливості тактики огляду місця події під час розслідування сутенерства.
7. Опишіть особливості тактики допиту під час розслідування сутенерства.
8. Охарактеризуйте особливості тактики проведення обшуку під час розслідування сутенерства.
9. Вкажіть особливості огляду речей і документів під час розслідування сутенерства.
10. Охарактеризуйте особливості тактики проведення пред'явлення для впізнання сутенера.
11. Перелічіть типові судові експертизи, що призначаються під час розслідування сутенерства.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської обл. від 25.04.2017 р. у справі № 359/1899/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66161237>.
2. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя від 04.03.2014 р. у справі № 265/3736/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37570063>.
3. Єфімов М. Тактика слідчого експерименту під час розслідування злочинів проти моральності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 197–200.
4. Іерусалімов І. О., Шульга В. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією. *Науковий вісник КНУВС*. 2007. № 3. С. 191–198.

5. Кирюха Д. Є. Особливості порушення кримінальної справи при виявленні створення або утримання місць розпусти і звідництва. *Науковий вісник КНУВС*. 2009. № 5. С. 130–135.

6. Кирюха Д. Є. Типова слідова картина злочинів, пов'язаних із створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом. *Науковий вісник КНУВС*. 2009. № 6. С. 255–259.

7. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса та В. Я. Тація. К.: Ін Юре, 2003. 1196 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

9. Куратченко М. В. Особливості проведення допиту підозрюваного під час розслідування сутенерства та втягнення особи в зайняття проституцією. *Науковий вісник ДДУВС*. 2016. № 4. С. 301–308.

10. Куратченко М. В. Спосіб вчинення сутенерства та втягнення особи в зайняття проституцією як елемент криміналістичної характеристики. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 3. С. 209–214.

11. Лазарев В. О. Сутність та структура криміналістичної характеристики втягнення неповнолітнього в зайняття проституцією та сутенерства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 2. Т. 3. С. 176–179.

12. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

13. Мрочко Р. М. Сучасні способи здійснення сутенерства організованими групами. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 4. С. 336–343.

14. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95>.

15. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

16. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

17. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Р. І. Благуги та Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

18. Шульга В. В. Тактика огляду місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних із сутенерством або втягненням особи у зайняття проституцією. *Вісник Луцького державного університету. Спеціальний випуск*. № 2. Ч. 3. С. 63–66.

19. Шульга В. В. Типові способи вчинення злочинів, пов'язаних із сутенерством або втягненням до зайняття проституцією. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 7. С. 157–160.

Тема 9

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВИКРАДЕННЯ, ПРИВЛАСНЕННЯ, ВИМАГАННЯ ДОКУМЕНТІВ, ШТАМПІВ, ПЕЧАТОК, ЗАВОЛОДІННЯ НИМИ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА ЧИ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ АБО ЇХ ПОШКОДЖЕННЯ (ст. 357 КК України)

- 9.1. *Криміналістична характеристика.*
- 9.2. *Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.*
- 9.3. *Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.*

9.1. Криміналістична характеристика

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із викраденням, привласненням, вимаганням документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем передбачена ст. 357 КК України. Слід зауважити, що, згідно з приміткою до ст. 45 КК України, цей злочин віднесено до корупційних за умови вчинення шляхом зловживання службовим становищем. У ч.ч. 3 і 4 ст. 18 КК України дається загальне визначення поняття службової особи.

Основними елементами криміналістичної характеристики, що розкривають особливості цього злочину, є: спосіб учинення злочину, місце і час вчинення злочину, предмет посягання та типові сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Цей вид злочину може вчинятися як з попередньою підготовкою до його вчинення, так і без неї. З-поміж типових способів **підготовки до вчинення злочину** доцільно назвати:

1) вивчення режиму роботи об'єкта, з якого хочуть незаконно вилучити документ, печатку чи штамп;

2) встановлення кола осіб, які мають вільний доступ до документа, печатки чи штампа;

3) вивчення способу життя цих осіб, їхніх зацікавленостей, слабкостей;

4) визначення можливих способів проникнення на об'єкт, де зберігається документ, печатка чи штамп, підшукування необхідних для цього знарядь і засобів;

5) підбір співучасників (за потреби) та розподіл між ними функцій;

6) підшукування місця, де буде зберігатися незаконно здобутий документ, штамп чи печатка.

Типовим способом вчинення злочину є такі дії стосовно офіційних документів, печаток і штампів:

1) викрадення;

2) привласнення;

3) вимагання;

4) заволодіння шляхом шахрайства;

5) заволодіння шляхом зловживання особи своїм службовим становищем;

6) умисне знищення;

7) пошкодження;

8) приховування;

9) заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим важливим особистим документом.

Під **викраденням** розуміють вилучення документів, печаток, штампів із офіційного обігу підприємства, установи чи організації і заволодіння ними шляхом крадіжки, грабежу або розбою.

Привласнення полягає у протиправному і безоплатному вилученні (утриманні, неповерненні) винним документа, штампа, печатки, які знаходились у його правомірному володінні, з наміром у подальшому обернути їх на свою користь чи користь третіх осіб.

Під **вимаганням** розуміється викладення у рішучій формі пропозиції винного до потерпілого про передачу документа, штампа,

печатки. Пред'явлення такої вимоги повинно бути протиправним, тобто у винного не було законних прав на предмет посягання.

Як *шахрайство* тлумачать заволодіння документом, печаткою або штампом шляхом обману чи зловживання довірою.

Заволодіння шляхом зловживання службовим становищем має місце тоді, коли службова особа незаконно обертає документ, печатку чи штамп на свою користь, використовуючи при цьому своє службове становище. Відмінним від привласнення є те, що предмет посягання не був ввірений їй безпосередньо, не перебував у її віданні.

Під *знищенням* розуміються дії, внаслідок яких документ, печатка чи штамп перестають фізично існувати, тобто приводяться до стану, який повністю і назавжди виключає можливість їхнього використання за цільовим призначенням (наприклад, спалювання документа чи печатки, розчинення печатки чи штампу в кислоті тощо).

Під *пошкодженням* слід розуміти заподіяння шкоди матеріальній основі документа, штампа або печатки, внаслідок чого їх використання за цільовим призначенням без відновлювальних заходів істотно ускладнюється чи стає повністю неможливим. Від пошкодження треба відрізнити підроблення документа, яке також може поєднуватися із частковим пошкодженням.

Як *приховування* трактуються дії, спрямовані на утаювання документів, штампів, печаток, їх переміщення з місць належного зберігання в інше, внаслідок чого підприємство, установа, організація чи громадянин позбавляються можливості використовувати зазначені предмети за їх цільовим призначенням.

Порушення роботи підприємства, установи чи організації означає, що дії злочинця істотно ускладнили чи унеможливили на певний час виконання підприємством, установою чи організацією покладених на них функцій, завдань чи обов'язків (наприклад, засвідчення судом постанов або вироків; посвідчення документів нотаріусом; видача довідок установою чи організацією; укладення підприємством договорів чи неможливість виплатити заробітну плату тощо).

До типових *способів приховування* цього злочину можна віднести: 1) знищення, викидання (підкидання) документа, печатки чи штампу після використання у злочинних цілях; 2) інсценування

їх викрадення або нещасного випадку. Також вживаються заходи для знищення традиційних криміналістичних слідів (стирання відбитків пальців рук тощо).

Місцем вчинення злочину зазвичай є те місце, де зберігається документ, печатка чи штамп. З огляду на те, що предмет цього злочину можуть бути офіційні та приватні документи, серед типових місць їх зберігання вирізняються: архів, бухгалтерія, секретаріат (канцелярія), службовий кабінет, офіс, приватний будинок чи квартири, інші приміщення. Печатки і штампи використовуються підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, а також приватними підприємцями. В такому разі вони можуть знаходитися або в приміщенні, або в офісі, або при особі.

Час учинення злочину обирається з урахуванням кількох факторів: 1) коли злочинець може вільно зайти в приміщення, де знаходиться документ, печатка чи штамп (зазвичай це можна зробити упродовж робочого дня); 2) коли ніхто не зможе побачити чи підтвердити факт заволодіння документом, печаткою, штампом (переважно обирається нічний час або створюються умови, щоб залишитися наодинці з особою, яка володіє предметом злочинного посягання).

Предмет посягання визначений у ст. 357 КК України. Ним можуть бути: 1) офіційні або приватні документи; 2) штампи; 3) печатки; 4) особливо важливі документи, печатки, штампи; 5) паспорт або інший важливий особистий документ.

Назагал **під офіційним документом розуміють** письмове підтвердження фактів та подій, що мають юридичне значення, або з якими чинне законодавство пов'язує виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків фізичних або юридичних осіб. Становить інтерес роз'яснення Верховного Суду України, що слід вважати офіційним документом, а що ні. У його рішенні у справі № 5-50кс15 від 09.07.2015 р. вказано, що для визнання документа офіційним у рамках кримінального провадження суд повинен встановити таке:

1) документ має бути складений, виданий або завірений відповідною особою в межах її професійної чи службової компетенції за визначеною законом формою та з відповідними реквізитами;

2) зафіксована в такому документі інформація мусить мати юридично значущий характер – підтверджені або засвідчені нею конкретні події, явища або факти повинні викликати або бути здатними спричинити наслідки правового характеру у вигляді виникнення (реалізації), зміни або припинення певних прав та/або обов'язків.

Якщо хоч одна зі зазначених умов не дотримується, документ не може бути визнаний офіційним. Хоча в рішенні по суті вирішувалося питання про службове підроблення, цю позицію слід застосовувати і під розгляду справ щодо звинувачення у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 357 і 358 КК України, оскільки вони оперують тим самим поняттям «офіційний документ».

Детальніше з вимогами до реквізитів документів, змістом та розташуванням реквізитів у ньому, вимогами до бланків документів можна ознайомитися у Національному стандарті України ДСТУ 4163-2003 «Вимоги до оформлювання документів».

Офіційним слід визнавати також документи приватних осіб за умови, що вони нотаріально посвідчені або передані громадянами для зберігання чи використання на підприємствах, в установи чи організації (наприклад, приватизаційний сертифікат). Приватні документи визнаються предметом злочину за умови, що вони знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності або у віданні їх уповноважених працівників.

Як приклад можна навести вирок Новоушицького районного суду Хмельницької обл. від 15.05.2015 р. Судом було встановлено, що 12.04.2015 р. біля 15 год. ОСОБА_2 шляхом вільного доступу через незачинені двері проникла в салон автомобіля ВАЗ-21053 НОМЕР_1, який належить ОСОБА_1, звідки в особистих інтересах таємно викрала: 1) свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу ВАЗ-21053 НОМЕР_1; 2) свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу на причіп НОМЕР_2; 3) довіреність на право керування автомобілем ВАЗ-21104 НОМЕР_3; 4) талон до посвідчення водія серії НОМЕР_4; 5) посвідчення на ім'я водія ОСОБА_1 серії НОМЕР_5; 6) посвідчення учасника бойових дій серії НОМЕР_6 на ім'я ОСОБА_1. Вчинені ОСОБА_2 дії були кваліфіковані за ч. 1 і ч. 3 ст. 357 КК України як викрадення офіційних документів та заволодіння важливими особистими документами в інших особистих інтересах.

Штатпи і печатки – це спеціальні форми-кліше, на яких містяться рельєфи або заглиблені дзеркальні відображення текстів, малюнків, інших позначок і які призначені для отримання відбитків на папері, сургучі, воску, металі, інших матеріалах. Відбитки печаток і штампів на документах посвідчують справжність останніх. Печатки бувають каучукові (для плоских відбитків) і металеві (для рельєфних відбитків на твердих матеріалах). Плоскі відбитки печаток найчастіше фарбують мастикою чи пастою, а рельєфні відбитки не фарбують (їх ставлять на паспорти, посвідчення та інші документи, на пломби, сургучні та пластмасові зліпки). За формою печатки бувають круглі, овальні чи трикутні. Прямокутні і квадратні печатки називають штампами.

Паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України. Крім паспорта громадянина України, існують паспорт для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт. Предметом злочину є паспорт громадянина (підданого) іншої держави.

Відповідно до Постанови ВР України від 26.06.1992 р., в особи, взятої під варту або засудженої до позбавлення волі, паспорт вилучається органами досудового розслідування або судом. У разі звільнення з-під варту чи від відбування покарання паспорт повертається його власникові. Забороняється взяття у громадянина паспорта у заставу.

До **інших важливих документів**, виходячи зі судово-слідчої практики, відносять: посвідчення водія, пенсійне посвідчення, військовий квиток, трудову книжку, платіжну пластикову картку, диплом про освіту, свідоцтво про народження, проїзні документи дитини, свідоцтво про одруження, довідку про присвоєння ідентифікаційного номера, інші документи, які засвідчують важливі факти і події в житті людини (договір купівлі-продажу майна, договір позики, договір страхування тощо) і втрата яких істотно утруднює реалізацію її прав, свобод і законних інтересів.

Документ, який містить державну, комерційну чи банківську таємницю або конфіденційну інформацію, за наявності відповідних підстав не є предметом цього злочину, і злочинні дії особи слід кваліфікувати за ст.ст. 111, 114, 231 чи 330 КК України.

Питання про **особливу важливість** документа, печатки чи штампу слід вирішувати у кожному конкретному випадку, зважаю-

чи на матеріали кримінального провадження. До таких предметів можуть бути віднесені, скажімо, особові справи працівників установи, докази у кримінальних провадженнях чи цивільних справах, печатка зі зображенням Державного герба України.

Типові сліди злочину. В результаті вчинення заданого виду злочинів можуть залишатися ідеальні та матеріальні сліди. Ідеальні сліди залишаються в пам'яті потерпілої та підозрюваної осіб, свідків. Сліди матеріального характеру щонайперше можна виявити в документах, які засвідчують факт існування (видачі) документа, печатки чи штампу, які стали предметом злочинного посягання. Також до матеріальних слідів вчинення злочину належать документи, які були створені внаслідок використання неправомірно отриманих документів, печаток, штампів. Сліди вчинення злочину можна виявити за місцем проживання злочинця або безпосередньо при ньому.

Для цього виду злочинів є характерними традиційні криміналістичні сліди: відбитки пальців рук; сліди зняття злочинного посягання у приміщення; матеріальні носії інформації зі записами камер спостереження; сліди, що свідчать про знищення предмета злочинного посягання тощо.

9.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із викраденням, привласненням, вимаганням документів, штампів, печаток, заволодінням ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем, є такі, як-от:

1) до поліції звернулася посадова особа підприємства, установи чи організації зі заявою про зникнення документа, печатки чи штампа;

2) в поліцію звернулася особа (приватний підприємець) зі заявою про зникнення документа, печатки чи штампа;

3) до поліції звернулася особа зі заявою про те, що у неї вимагають документ, штамп чи печатку;

4) в поліцію звернулася особа зі заявою про те, що у неї конкретна особа незаконно вилучила паспорт чи інший важливий документ.

В такому разі обставини зникнення предмета злочинного посягання можуть бути різними (наприклад, після звільнення певної особи з роботи виявили зникнення під час проведення перевірки). Також слідчі ситуації можуть різнитися залежно від того, відома чи невідома особа підозрюваного.

Для першої та другої слідчої ситуації можна запропонувати схожі алгоритми дій. На початковому етапі розслідування слідчому варто: 1) допитати заявника (як потерпілого чи представника позивача); 2) провести огляд місця події; 3) встановити та допитати свідків; 4) призначити судову експертизу; 5) здійснити тимчасовий доступ до документів (за потреби).

У третій слідчій ситуації слідчому доцільно: 1) допитати потерпілого; 2) після передачі документа (печатки чи штампа) затримати підозрюваного й допитати його; 3) встановити і допитати свідків.

У четвертій слідчій ситуації слідчому рекомендується: 1) допитати потерпілого; 2) встановити та допитати свідків; 3) затримати та допитати підозрюваного; 4) провести за місцем проживання та роботи підозрюваного обшук.

Назвемо типові слідчі версії на початковому етапі розслідування:

- 1) має місце вчинення злочину (ст. 357 КК України);
- 2) має місце вчинення іншого злочину;
- 3) злочину вчинено не було (об'єкт, яким заволоділи, не є предметом посягання або ж знайшовся);
- 4) злочин учинено однією особою (групою осіб);
- 5) злочин учинено службовою особою;
- 6) злочин вчинено за попередньою змовою зі службовою особою;
- 7) злочин учинено особою, яка працює (або не працює) в установі, де вчинено злочин.

Також можуть висуватися та перевірятися версії щодо мотивів учинення злочину.

Судово-слідча практика свідчить, що документами, печатками та штампами намагаються заволодіти з:

1) корисливих мотивів (наприклад, щоб утруднити конкуренту зайняття підприємницькою діяльністю);

2) інших особистих інтересів (скажімо, в разі незаконного, на думку особи, звільнення з роботи, незгоди з отриманням оплати за виконані роботи тощо);

3) для вчинення іншого злочину (приміром, для отримання банківського кредиту, укладення договору купівлі-продажу, виготовлення якогось документа тощо).

На подальшому етапі розслідування таких злочинів можуть виникати такі слідчі ситуації:

1) встановлено особу злочинця та зібрано докази його вини у вчиненні злочину, достатні для повідомлення про підозру. В цьому випадку підозрюваний може зайняти одну з таких позицій: визнати свою вину повністю; визнати свою вину частково; заперечувати свою причетність до вчинення злочину;

2) є особа підозрюваного, однак не зібрано достатніх доказів для пред'явлення йому обвинувачення;

3) документ (печатка чи штамп), що стали предметом злочину, було знайдено, однак не вдалося встановити особу злочинця;

4) місцезнаходження документа (печатки чи штампа), що стали предметом злочинного посягання, та особу злочинця встановити не вдалося.

9.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Після внесення інформації про вчинення злочину до ЄРДР слідчий повинен зібрати документальне підтвердження такого:

1) чи є предмет посягання офіційним або приватним документом;

2) чи є предмет посягання особливо важливим чи іншим важливим особистим документом;

3) чи наявні в діях підозрюваної особи корисливі мотиви або інші особисті інтереси*;

4) ким, коли і на якій підставі видавався документ, печатка чи штамп, що став предметом злочинного посягання;

5) чи є підозрювана особа службовою, коли вона призначена на посаду, які її службові обов'язки;

б) які саме порушення роботи підприємства, установи чи організації були спричинені злочинними діями.

Як приклад можна навести вирок Подільського районного суду м. Києва від 12.04.2018 р. Судом було встановлено, що ОСОБА_1, будучи співзасновником ТОВ НАЗВА_1, маючи вільний доступ до офісних приміщень, скориставшись відсутністю директора та головного бухгалтера, діючи з корисливих мотивів, викрала: 1) офіційні документи (статут ТОВ, довідки з Єдиного державного реєстру юридичних та фізичних осіб – підприємців, договори); 2) печатку та штамп ТОВ НАЗВА_1; 3) електронні ключі доступу до банківського рахунку ТОВ НАЗВА_1. Своїми діями ОСОБА_1 істотно унеможливила на тривалий час виконання підприємством покладених на нього функцій, завдань та обов'язків, ведення фінансово-господарської діяльності та звітування до відповідних органів державної влади. Про це свідчать довідки про те, що в період 2015–2016 рр. ТОВ НАЗВА_1 не подавало інформацію в органи державної статистики та податкову звітність до органів державної фіскальної служби України.

---

* Якщо буде встановлено, що особа діяла з інших мотивів, то склад злочину, передбаченого ст. 357 ККУ, буде відсутній. **Корисливі мотиви** полягають у прагненні особи шляхом вчинення розглядуваного злочину одержати незаконну матеріальну вигоду або позбутися певних матеріальних витрат. Реалізація таких мотивів може здійснюватися як безпосередньо (наприклад, знищення документів, що знаходяться під заставою), так і опосередковано з метою вилучення предмета у майбутньому (наприклад, для незаконного отримання за відповідними документами грошей або для використання штампів чи печаток для вчинення різних злочинів). **Інші особисті інтереси можуть полягати** у прагненні особи здобути різні вигоди нематеріального характеру: просування по службі, уникнення відповідальності за недоліки в роботі та ін.

На початковому етапі розслідування проводяться такі невідкладні слідчі (розшукові) дії: огляд місця події, допит заявника (потерпілого), допит свідків. Якщо встановлено особу підозрюваного, то до невідкладних слідчих (розшукових) дій необхідно віднести допит підозрюваного, проведення обшуків за місцем його роботи та проживання. Розглянемо особливості тактики їх проведення детальніше.

Огляд місця події під час розслідування такого виду злочинів проводиться за загальними правилами з дотриманням вимог, що визначені процесуальним законодавством. Основна мета огляду полягає в тому, щоб зафіксувати обстановку, де сталася подія, виявити, зафіксувати та вилучити сліди, що їх залишив злочинець. Особлива увага звертається на місце, де документ, печатка чи штамп зберігалися. Через це потрібно детально описати таке місце, відзначити в протоколі огляду факт відсутності відповідного документа, печатки чи штампа. Для наочності доцільно використати фотознімання (оглядове, вузлове та детальне). З метою з'ясування часу, коли востаннє користувалися зниклою печаткою (штампом), слідчому доцільно провести (за наявності) огляд журналу вихідної кореспонденції. В процесі огляду такого журналу за загальним правилом спочатку описується, що являє собою об'єкт огляду, та обов'язково вказується, на якій сторінці міститься запис про останній документ, на якому ставилася печатка (штамп), хто його готував, про що саме цей документ, кому він був надісланий.

Під час проведення допиту заявника (потерпілого) з'ясовують:

1) з якого часу особа працює на посаді (займається підприємницькою діяльністю), що входить до її функціональних обов'язків;

2) які саме документи (печатка чи штамп) зникли, за яких обставин і ким це було виявлено;

3) індивідуальні ознаки зниклих документа, печатки (штампа), місце їх виготовлення;

4) який порядок зберігання документа (штампу, печатки), хто мав доступ до них і право користуватися;

5) коли і хто саме востаннє їх використовував;

6) яких заходів вжила особа після виявлення зникнення документа (печатки, штампа);

7) які збитки спричинено в результаті зникнення документа, штампа чи печатки.

Якщо зникла печатка чи штамп, то з метою організації їх пошуку слідчому необхідно мати **зразки з їх відбитками**. В такому разі доцільно отримати дозвіл на тимчасовий доступ до речей і документів та провести виїмку документів (чи їхніх копій), на яких містяться відбитки цих печаток або штампів. Цю процесуальну дію можна провести на підприємстві, в установі чи організації, звідки вони зникли; також зразок печатки і штампа (разом із підписами керівника та бухгалтера) міститься в банківській установі, де відкрито рахунок цього підприємства, установи чи організації. Інформацію про дизайн печатки чи штампу можна отримати також і на фірмі, де вони виготовлялися.

Як свідки під час розслідування заданого виду злочину можуть допитуватися особи, які: 1) бачили документ, печатку чи штамп або користувалися ними перед їх зникненням; 2) працюють у приміщенні, з якого зник документ, печатка чи штамп; 3) готували зниклий документ чи виготовляли печатку (штамп); 4) охороняли об'єкт у час, що передував виявленню факту зникнення документа, печатки (штамп). У разі, якщо документ належить фізичній особі, рекомендується як свідків допитати членів його сім'ї.

Перелік питань, які слідчий ставить свідкам кожної з вищевказаних груп, відрізняється. Наприклад, у особи, яка бачила документ, печатку чи штамп перед тим, як виявили їх зникнення, з'ясовують: за яких обставин вона бачила документ (печатку чи штамп), у кого чи де він знаходився. В особи, котра працює в приміщенні (кабінеті), з якого зник документ, печатка (штамп), з'ясовують: 1) як давно вона працює в цьому приміщенні; 2) хто разом із нею працює в цьому приміщенні та має від нього ключі; 3) хто заходив до них у переддень зникнення документа (печатки чи штампа); 4) де саме (в якому місці) зберігався документ (печатка чи штамп) та де саме вони знаходились у день перед зникненням; 5) хто останнім пішов із приміщення (кабінету) та його закривав; 6) чи ставиться приміщення (кабінет) під охорону тощо.

Під час допиту особи, котра охороняла об'єкт, з якого зник документ (печатка чи штамп), з'ясовують: 1) коли вона заступила на чергування; 2) що входить до її обов'язків; 3) чи ведеться

журнал обліку входу/виходу робочого персоналу; 4) хто останнім виходив з установи (підприємства, організації); 5) які приміщення на об'єкті ставляться під охорону; 6) чи ставилося під охорону приміщення, з якого зник документ (печатка, штамп); 7) чи сталися під час чергування якісь незвичайні події, які саме, як на них було відреаговано тощо.

З урахуванням того, що зараз виготовлення печатки і штампів не потребує отримання дозволу у дозвільній системі МВС України (Наказ МВС України від 11.01.2011 р. № 5), необхідно вирішити питання про допит як свідка особи, яка представляє виробника штемпельної продукції (тобто тієї фірми, яка виготовила зниклу печатку чи штамп). Під час такого допиту потрібно з'ясувати: 1) хто і коли звернувся з проханням виготовити відповідну печатку і штамп, які документи у зв'язку з цим подавалися; 2) чи була виготовлена печатка (штамп), який її дизайн; 3) коли і кому виготовлена печатка (штамп) була видана.

До речі, порядок виготовлення печаток і штампів для установ органів влади дещо відрізняється. Крім того, діють норми, що визначають їх типові зразки. Як приклад можна навести Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження зразків та описів печатки і таблички (вивіски) міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади» від 03.08.2011 р. № 857. Також внутрішніми наказами затверджуються Інструкції про порядок виготовлення, обліку, зберігання, використання та знищення печаток і штампів.

Коли в ході досудового розслідування таких злочинів буде встановлено особу підозрюваного, то тактика проведення його допиту залежить від обраної ним позиції. У будь-якому разі потрібно детально допитати її з приводу обставин, які вона повідомляє, а після цього перевірити надану інформацію. У випадках, коли підозрювана особа визнає свою причетність до вчинення злочину, у неї необхідно з'ясувати таке:

1) коли і за яких обставин вона заволоділа документом, печаткою, штампом;

2) з якою метою вона заволоділа документом, печаткою, штампом;

3) чи використовувала і як саме викрадений документ, печатку чи штамп;

4) злочин особа вчинила сама чи у неї були спільники, якщо так, то хто вони, яку роль виконували;

5) де зараз знаходиться незаконно отриманий документ (печатка чи штамп);

б) якщо документ (печатка чи штамп) нею були знищені, то як і де саме це сталося.

У випадку, коли підозрюваний заперечує свою причетність до вчинення злочину, а у слідчого є достатні підстави вважати, що це не так, досить результативною слідчою (розшуковою) дією може бути обшук (за місцем роботи та проживання підозрюваного). В ході проведення цієї слідчої (розшукової) дії основним завданням слідчого є знайти зниклий документ (печатка чи штамп). У разі виявлення шуканого в протоколі треба відзначити, де саме ці речі знаходилися, а також вказати індивідуальні особливості виявлених речей (документа) та опечатати їх згідно з вимогами. Також у цьому разі доцільно використати фото- чи відеозйомку, які в подальшому оформити у вигляді додатку до протоколу обшуку.

Зазвичай при розслідуванні заданого виду злочинів зі самого початку доречно призначити традиційні **трасологічні експертизи** – дактилоскопічну чи експертизу слідів знарядь злочину. Дактилоскопічну експертизу потрібно призначити у випадку, коли, наприклад, під час огляду місця події буде виявлено відбитки пальців рук та буде відома особа підозрюваного; експертизу слідів знарядь злочину – в разі виявлення знарядь, за допомогою яких проникли на об'єкт, де зберігався документ (печатка чи штамп) або відкрили вхідні двері (сейф). Якщо в подальшому буде виявлено документ, який виготовлявся з використанням уже зниклих печатки чи штампа, слід призначити експертизу, пов'язану з техніко-криміналістичним дослідженням документів.

Планування проведення слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування багато в чому залежить від слідчої ситуації. В будь-якому разі серед слідчих (розшукових) дій, які проводить слідчий на цьому етапі, можна назвати такі: допит та одночасний допит, пред'явлення для впізнання, огляд документа (печатки, штампа), слідчий експеримент, допит підозрюваного. Також слідчий вживає заходів щодо збору даних, які характеризують особу злочинця, встановлює завдані злочином збитки та вживає заходів для їх відшкодування.

Як свідків на подальшому етапі розслідування допитують тих осіб, які не були допитані на початковому етапі розслідування або про них стало відомо в процесі досудового розслідування злочину. За наявності у показаннях осіб суттєвих розбіжностей між ними проводяться одночасні допити. Також потрібно провести огляд документа (печатки чи штампа), якщо вони будуть виявлені.

Зазвичай документ описується у протоколі тієї слідчої (розшукової) дії, під час проведення якої він був виявлений. У такому разі в протоколі зазначається: 1) місце виявлення документа; 2) назва документа, його розміри та форма; 3) на якому матеріалі та яким фарбником віддрукований документ; 4) основні реквізити документа та його зміст; 5) наявність видимих пошкоджень, забруднень, слідів рук; 6) спосіб фіксації та упакування.

У разі виявлення печатки чи штампа під час їх опису зазначають таку інформацію: 1) місце виявлення печатки (штампа); 2) форма і розмір печатки (штампа); 3) матеріал, з якого виготовлена печатка (штамп); 4) оснастка печатки (штампа); 5) зміст печатки (штампа); 6) наявність пошкоджень, залишків фарбника; 7) спосіб фіксації та упакування.

Перелік контрольних питань до теми

1. Перелічіть типові способи вчинення злочину, пов'язаного з викраденням, привласненням, вимаганням документів, печаток, штампів.

2. Охарактеризуйте предмет посягання.

3. Опишіть місце вчинення злочину та його типові сліди.

4. Наведіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та алгоритм дій слідчого.

5. Перелічіть типові слідчі версії, що висуваються та перевіряються під час розслідування злочинів, передбачених ст. 357 КК України.

6. Розкрийте відомості, які необхідно обов'язково з'ясувати слідчому на початковому етапі розслідування.

7. Опишіть особливості тактики проведення огляду місця події.

8. Охарактеризуйте особливості тактики проведення допитів під час розслідування викрадення, привласнення, вимагання документів, печаток, штампів.

9. Розкрийте особливості огляду документів, печаток і штампів.

10. Опишіть типові судові експертизи, що призначаються під час розслідування викрадення, привласнення, вимагання документів, печаток, штампів.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Вирок Новоушицького районного суду Хмельницької області від 15.05.2015 р. у справі № 680/433/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44176820>.

2. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 12.04.2018 р. у справі 758/3117/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73616236>.

3. ВСУ роз'яснив, що вважати офіційним документом / Постанова Пленуму Верховного Суду України від 09.07.2015 р. URL: <https://ligazakon.net/lawnews/doc/EN153643>.

4. Дзюба Ю. П. Щодо ознак суб'єктивної сторони протиправного заволодіння офіційними документами, печатками чи штампами. *Сучасні проблеми юридичної науки*. Х.: НЮАУ, 2008. С. 382–385.

5. Дзюба Ю. П. Щодо розмежування понять офіційного документа як предмета злочинів, передбачених статтями 357 та 366 КК України. *Вісник ЛуцьДУВС*. 2010. № 8 (ч. 1). С. 156–161.

6. Калініна І. В. Завдання слідчого огляду документів у справах про господарські злочини, пов'язані з підробленням документів. *Митна справа*. 2011. № 4 (76). Ч. 2. С. 215–221.

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

8. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса та В. Я. Тація. К.: Ін Юре, 2003. 1196 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

10. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

11. Національний стандарт України. ДСТУ 4163-2003 «Вимоги до оформлення документів». URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/Doc_007.pdf/

12. Про визнання таким, що втратив чинність, Наказу МВС України від 11.01.1999 р. № 17; Наказ Міністерства внутрішніх справ від 11.01.2011 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0158-11>.

13. Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: Постанова Верховної Ради України від 26.06.1992 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12>.

14. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

15. Пчеліна О. В. Правила огляду паспортів та основні прийоми виявлення їх підробки. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/.../PB-4_41.pdf.

16. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Р. І. Благуги та Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

Тема 10

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ (ст. 368 КК України)

10.1. Криміналістична характеристика.

10.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.

10.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

10.1. Криміналістична характеристика

Важливою складовою побудови правової та соціальної держави є ефективна діяльність органів державної влади, функціонування підприємств, установ і організацій усіх форм власності, своєчасне надання адміністративних послуг, існування прозорих та справедливих правил функціонування правових інститутів, вирішення питань соціального та правового характеру. Весь державний апарат повинен працювати для забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту законних інтересів юридичних осіб. Проте часто перешкоду в реалізації цих завдань становить протиправна діяльність окремих службових осіб, зокрема, одним із найпоширеніших кримінальних правопорушень цієї категорії вважається прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України). Своїми протиправними діями вони дестабілізують нормальну роботу органів

державної влади, посягають на права та законні інтереси громадян, знижують авторитет державної служби всередині країни та негативно впливають на імідж держави за її межами. З огляду на це, одним із пріоритетних напрямів діяльності органів Національної поліції, оперативних та слідчих підрозділів інших відомств, експертних служб, прокуратури, суду визначається протидія такому виду протиправних діянь.

Методика розслідування цієї категорії, передусім, передбачає ознайомлення з криміналістичною характеристикою злочину.

Типовий спосіб злочину. В Особливій частині КК України, у розділі XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» ч. 1 ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» передбачено кримінальну відповідальність за вчинення *прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища*. Кваліфіковані склади злочину утворюють діяння, предметом якого була неправомірна вигода у значному розмірі (ч. 2 ст. 368 КК України); діяння, предметом якого була неправомірна вигода у великому розмірі або вчинене службовою особою, яка займає відповідальне становище, або за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднане з вимаганням неправомірної вигоди (ч. 3 ст. 368 КК України); діяння, предметом якого була неправомірна вигода в особливо великому розмірі, або вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище (ч. 4 ст. 368 КК України).

Враховуючи визначений законодавством склад злочину, а також судово-слідчу практику, можна виокремити типовий спосіб злочину.

Типовий спосіб готування може охоплювати такі дії:

- підбір контактної особи (посередника);
- вибір способу зв'язку з особою, системи кодових слів, а також засобів зв'язку (придбання телефонних карток) тощо;
- визначення місця і способу передачі предмета злочину;

- відкриття спеціальних банківських рахунків для перерахунку коштів;

- підготовка документації, необхідної для вчинення дій в інтересах певних осіб (тих, які пропонують, обіцяють чи надають неправомірну вигоду, або третіх осіб);

- проведення переговорів та одержання згоди керівництва, колег по роботі для отримання певних повноважень, виконання функцій;

- обіцянки «відкатів», тобто повернення частини коштів (певний відсоток від суми або певної ставки) для партнерів, колег по службі чи цивільній роботі, вищого керівництва за позитивне вирішення питання (внесення/виключення з баз даних, підписи документів, отримання переваги у тендерах на виконання робіт, тощо);

- пошук «даху» з числа осіб, які працюють в системі контрольно-наглядових чи правоохоронних органів.

Назагал готування хоч і є характерним для цього виду злочинів, однак трапляються випадки спонтанного, ситуативного вирішення питань. Пропозиція надходить – і суб'єкт злочину без зволікань і спеціального готування відразу надає дозвіл або приймає рішення, вчиняє необхідні дії, щоб задовольнити запит особи, котра пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду. Йдеться про ті випадки, коли службова особа наділена повноваженнями одноосібно приймати рішення.

Типовий спосіб учинення залежить від сфери діяльності службової особи. Злочин можна вчинити як шляхом здійснення активних дій (підписання і видачі документа, винесення рішення про зарахування на навчання, визначення переможця у тендері на проведення ремонтних робіт, державних закупівель і т. ін.), так і бездіяльністю (непритягнення до відповідальності особи, неповідомлення у компетентні органи про певні порушення, невжиття певних заходів реагування тощо).

Узагальнення судово-слідчої практики (за Ю. О. Андрейком) дає змогу визначити типові рішення у найбільш поширених сферах корупційних діянь, зокрема одержання неправомірної вигоди службовою особою. Отже, до них належать:

- у сфері здійснення контрольних функцій (у відділах фіскальної служби, контрольно-ревізійних відділах, інспекціях цін,

енергонагляду, газової служби, санепідемстанції, захисту споживачів, державній лісовій охороні, рибінспекції та ін.) – рішення щодо: фальсифікації підсумків перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності; неповноти нарахування податків, незастосування штрафних санкцій; приховання виявлених під час перевірок порушень правил торгівлі, громадського харчування, дотримання норм санепідеміологічного контролю; безпідставного завищення лімітів використання електроенергії, газу, водопостачання та водовідведення, викидів забруднюючих речовин; проведення перевірок суб'єктів господарської діяльності «на замовлення» або створення «даху» для підприємств; передачі інформації, виявленої під час перевірки;

– у сфері управління комунальним майном – рішення щодо приватизації або передачі в оренду окремих інвентарних об'єктів та зниження ставки орендної плати чи оціночної вартості об'єкта;

– у сфері реєстраційної діяльності – рішення щодо: пришвидшення реєстрації; видачі ліцензій та дозволів на здійснення окремих видів діяльності (торгівлі тютюновими, алкогольними виробами тощо); надання пільг;

– у сфері діяльності житлово-експлуатаційних органів – рішення щодо: виділення, надання дозволу на перебудову, приватизацію житла; переведення гуртожитків у житловий фонд місцевих адміністрацій, безкоштовне проведення капітального ремонту житла, заміни побутового обладнання, нарахування субсидій за відсутності права на їх отримання; прийняття до обліку підроблених документів;

– у сфері земельних відносин та архітектури – рішення щодо: виділення земельних ділянок для будівництва (автостоянок, гаражів, малих архітектурних форм, індивідуального житла тощо); погодження проектно-кошторисної документації щодо реконструкції, перепланування приміщень; фальсифікації документів на приватизацію земельної ділянки; прискорення видачі актів на приватизацію земельної ділянки;

– у сфері відносин стосовно працевлаштування (центри зайнятості) – рішення щодо: завищення розміру допомоги з безробіття; приховування фактів порушення обліку безробітних та продовження надання їм грошової допомоги;

– у сфері нотаріату – рішення щодо незаконного посвідчення нотаріальних дій, наприклад, на підставі підроблених документів, без присутності однієї зі сторін тощо;

– у сфері реєстрації актів громадянського стану – рішення щодо: прискорення укладення чи розірвання шлюбу; видання фіктивних довідок про зміну прізвища чи інших персональних даних;

– у сфері охорони здоров'я – рішення щодо госпіталізації, проведення оперативних втручань, видачі фіктивних довідок (наприклад, присвоєння групи інвалідності), лікарняних листків, висновків про стан здоров'я, проходження медичних оглядів; безпідставного скерування на санаторно-курортне лікування; сприяння фармацевтичним компаніям та їх дистриб'юторам у збуті медичних препаратів, засобів, обладнання; приховування фактів порушення санітарно-епідеміологічних норм у дошкільних та шкільних закладах освіти, підприємствах громадського харчування та торгівлі;

– у сфері освіти – рішення про: неправомірне зарахування у навчальний дошкільний або шкільний заклад, заклад вищої освіти; сприяння в отриманні позитивних оцінок, балів атестації, модулів; неправомірне сприяння отриманню дипломів з відзнакою, нагород, премій, відомчих відзнак, визначення переможців конкурсів, олімпіад;

– у сфері фінансово-кредитної діяльності – рішення щодо: незаконного відкриття банківських кредитних рахунків, пролонгації фінансово-кредитних угод; розміщення коштів на депозитних рахунках під завищені відсотки; надання інформації, що становить банківську таємницю, наприклад, персональних даних клієнтів банків; проведення незаконних перерахувань грошових коштів; безпідставного нарахування страхових сум; завищення розміру пенсій;

– у сфері діяльності митних органів – рішення щодо: оформлення вантажу без його огляду, складання фіктивних документів стосовно вартості, кількості та якості фактично задекларованого вантажу; зменшення сум розмитнення вантажу; дозволу на перетин кордону за фіктивними документами; дозволу на перетин кордону осіб, яким заборонено виїзд/в'їзд;

– у сфері підприємницької діяльності – рішення про: позачергове відвантаження продукції, безпідставне зниження відпускних

цін (тарифів); фальсифікації супровідних документів (товарно-транспортних накладних); проведення нерівноцінних взаємозаліків, бартерних розрахунків; надання дозволів на добування корисних копалин, виписки лісорубних квитків;

– у сфері приватизації або оренди державного майна, участі у фондовому ринку держави – рішення щодо: фальсифікації учасників та переможців конкурсів, аукціонів, тендерів стосовно реалізації державного майна; сприяння у незаконному розміщенні акцій; отримання інформації з реєстру акціонерів з метою скуповування блокуючих або контрольних пакетів акцій;

– у сфері правоохоронної діяльності – рішення щодо: приховування інформації про злочин, реєстрації в ЄРДР; створення перешкод ефективному проведенню розслідування (це непогодження рішень прокурором, незаконна відмова у санкціонуванні рішень слідчим суддею, судом, наприклад, обшуків, оглядів, тимчасового вилучення майна; організація перевірок підлеглих); перекваліфікації злочинів; повідомлення інформації зацікавленим особам про хід розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій, попередження про заплановані заходи; сприяння поверненню майна, вилученого у ході слідчих (розшукових) дій; вжиття або невжиття певних заходів забезпечення кримінального провадження; обрання міри покарання; умовно-дострокового звільнення.

Безумовно, викладений перелік типових рішень, що їх можуть вчиняти службові особи в інтересах осіб, які пропонують, обіцяють чи надають неправомірну вигоду, не є вичерпним.

Типовий спосіб приховування злочину виявляється у: підробці документів; маскуванні певних операцій; знищенні слідів злочину; знищенні, спаленні, викиданні предметів неправомірної вигоди; використанні сховищ, тайників для зберігання грошових коштів та інших цінностей, здобутих протиправним шляхом; обміні отриманих грошових коштів; переведенні коштів з одного рахунку на інші тощо.

Типовий предмет злочину. Предметом одержання неправомірної вигоди можуть бути:

– грошові кошти в національній або іноземній валюті (це найпоширеніший предмет через його мобільність, відсутність необхідності проводити операції, пов'язані зі зміною власника, як

у ситуації опремделченої неправомірної вигоди, наприклад, права власності на майно);

– коштовні подарунки (житлові будинки, квартири, гаражі, земельні ділянки, транспортні засоби, ювелірні прикраси, речі, виготовлені з кольорових металів та коштовного каміння, предмети дизайнерського одягу);

– побутова техніка та інші гаджети (мобільні телефони, ноутбуки, планшети, відео- та акустичні системи тощо);

– цінні папери;

– інші вигоди матеріального характеру – бонусні картки, абонементи для відвідування салонів краси, медичних кабінетів, тренажерних залів, басейнів, ваучери для закордонних туристичних поїздок тощо.

Типова особа злочинця. Одержувачами неправомірної вигоди є службові особи. Згідно з приміткою до ст. 368 КК України, визначено категорії службових осіб, які займають відповідальне становище, а також особливо відповідальне становище. У практиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди розрізняють три групи службових осіб залежно від характеру протиправної поведінки:

1) службові особи, які надто впевнено себе презентують у відносинах з громадянами, демонструють почуття вседозволеності, вважають, що вони незалежно від займаної посади є «керівниками» на своїй ділянці професійної діяльності, без будь-яких вагань приймають такі пропозиції неправомірної вигоди або навіть відкрито вимагають неправомірну вигоду за прийняття певних рішень;

2) службові особи, які є ситуативними злочинцями, самі ініціативи не проявляють, відчувають тривогу з приводу виконання дій для отримання неправомірної вигоди або зазнали тяжкого збігу життєвих обставин, що обумовило їхню протиправну діяльність; діють з острахом можливої відповідальності за діяння, втрати займаної посади;

3) службові особи, які отримують неправомірну вигоду з певним ступенем обережності, завуальовують свої дії та розмови, розуміючи можливість документування правоохоронними органами, вживають заходів, що не дають можливості підтвердити зв'язок між прийнятими рішеннями і отриманням цією особою матеріальних благ (скажімо, вдаються до посередників).

Схема передачі предмета неправомірної вигоди може бути проста (коли службова особа безпосередньо контактує з особою, яка пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду) або складна (коли службова особа контактує з особою через посередника). Посередниками можуть бути: секретарі, референти, помічники, родичі службової особи, колеги по роботі, захисники, радники, представники особи, колишні працівники інституцій, до яких звертається особа для отримання певного рішення. Найбільш складним є доведення зв'язку між посередником та службовою особою, якщо вони впродовж тривалого часу не контактують, що ускладнює підтвердження подальшої передачі предмета неправомірної вигоди до кінцевого адресата – службової особи.

Типові час, місце, обстановка злочину. Час можна умовно розділи на дві категорії:

- час учинення дій службовою особою (прийняття рішень, повідомлення інформації, підготовки документів, проходження певної процедури);

- час передачі предмета неправомірної вигоди.

Типовою є схема, коли давальник неправомірної вигоди спочатку дає частину визначених коштів, а після виконання службовою особою дій надає другу частину. Місця і час при цьому можуть бути різними. Виконання дій службовою особою може бути доволі тривалим процесом, натомість безпосередня передача неправомірної дії – це, здебільшого, разовий акт. Передача/одержання неправомірної вигоди може відбуватися в будь-який час доби. Вибір часу часто залежить і від місця вчинення злочину.

Місце також можна розділити на дві категорії:

- місце виконання дій службовою особою (як правило, службовий кабінет, певна інформаційна система, міністерство чи інше відомство, якщо є потреба погодження документації тощо);

- місце передачі предмета неправомірної вигоди.

Якщо передача/одержання неправомірної вигоди відбувається в приміщенні державної установи, підприємства, організації у службовому кабінеті, то зазвичай – упродовж робочого часу (ранкові години, обідня перерва, після завершення робочого дня). Якщо місцем передачі/одержання неправомірної вигоди визначено відкрити ділянку місцевості (зупинка громадського транспорту, парк,

перехрестя автошляхів за межами міста) або закрите неслужбове приміщення (готель, ресторан, паб, сауна), то час, як правило, вечірній або нічний.

На вибір місця передачі неправомірної вигоди впливає також форма предмета злочину (гроші передаються однаково часто у службових кабінетах і поза ними, натомість предмети, цінності, документи на право власності передаються здебільшого за межами публічних інституцій). Обстановка в усіх випадках неочевидна, за винятком публічних місць (ресторанів, барів, пабів, де можуть бути присутні сторонні особи).

Типова слідова картина злочину. Для одержання неправомірної вигоди типовими є такі комплекси слідів:

1) сліди матеріальні:

– предмет неправомірної вигоди (гроші в національній чи іноземній валюті або інші матеріальні цінності);

– документи, які можна групувати на кілька блоків:

- документи, які були фальсифіковані з метою виконання службовою особою протиправного діяння (протоколи, рішення, витяги, виписки з рахунків, акти перевірок, матеріали службових розслідувань, посвідчення про відрядження тощо);

- документи, які підтверджують прийняті рішення (дозволи, розпорядження, погодження, проектно-кошторисна документація, реєстраційні документи тощо);

- документи, які підлягають суворій звітності (ліцензії, довідки, нотаріальні документи, договори тощо);

- документи, які підтверджують фінансово-кредитні операції (чеки, касові ордери, договори тощо);

- документи офіційні та документи приватні (записники службової особи, картки зі записами відсотків «відкату», електронні листи та повідомлення месенджерів тощо);

- документи, які підтверджують контакти службової особи із давальником (рахунки ресторанів, готелів, документи про одержання путівок тощо);

- документи, які готує службова особа, і документи, які подає давальник неправомірної вигоди для отримання позитивного рішення справи тощо;

- документи, які визначають коло обов'язків службової особи; установчі документи юридичних осіб тощо;

– картки мобільних операторів зв'язку, банківські картки, комп'ютерна техніка, яка використовувалась для виконання злочину, флеш-накопичувачі інформації тощо;

– матеріали відео-, аудіозапису розмов службової особи;

– сліди спеціальних хімічних речовин (далі – СХР) на предметі неправомірної вигоди, на руках та одязі службової особи (кишені піджаків, штанів, предметів верхнього одягу, ручної поклажі), на інших предметах (столах, шухлядах столів, шафах, пакетах, інших об'єктах, з якими предмет неправомірної вигоди перебував у контакті);

2) *сліди ідеальні* – сліди у пам'яті осіб (давальника неправомірної вигоди, службової особи, посередників, осіб, які стали очевидцями злочину, та ін.).

Від ретельного дослідження слідової картини, якісного вилучення об'єктів, оцінки та використання у процесі доказування великою мірою залежить успіх реалізації завдань кримінального провадження.

10.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

Відповідно до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої Наказом МВС України від 07.07.2017 р. № 575, досудове розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності здійснюється спеціалізованими підрозділами слідчих управлінь ГУНП та слідчими територіальних органів, підрозділів поліції, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії, після визначення прокурорами відповідного рівня за слідчим управлінням ГУНП юрисдикції місця вчинення таких кримінальних правопорушень.

Найтипівішими проблемами, які зумовлюють труднощі досудового розслідування одержання неправомірної вигоди, є:

- висока латентність злочину (маскування протиправної діяльності, виявлення обережності з боку службових осіб тощо);

- висока толерантність населення до корупційних проявів у сфері надання публічних послуг (часто самі громадяни виступають ініціаторами «вирішення питань», щоб обійти систему існуючих правил та процедур, бо зацікавлені пришвидшити прийняття рішень тощо);

- витік інформації про злочин на різних етапах роботи під час реєстрації інформації, одержання погоджень процесуальних рішень та отримання процесуальних підстав для проведення слідчих (розшукових) дій чи заходів забезпечення кримінального провадження;

- небажання заявників співпрацювати з правоохоронними органами через страх помсти з боку службової особи чи кола близьких до неї осіб, небажання втратити можливість вирішення питань у такий спосіб (поширеною є ситуація, коли заявники звертаються до правоохоронців у зв'язку з обуренням з приводу вимоги надто великих сум грошових коштів, а не просто у зв'язку зі саме фактом протиправних діянь);

- життя службовою особою заходів протидії досудовому розслідуванню.

Утворення СОГ (слідчо-оперативної групи) для розслідування цього виду кримінальних правопорушень здійснюється за спільним наказом керівника органу досудового розслідування та керівника територіального (відокремленого) підрозділу Департаменту захисту економіки Національної поліції України. Утворення СОГ у кримінальному провадженні, досудове розслідування у якому здійснюється Головним слідчим управлінням Національної поліції України, відбувається за наказом голови Національної поліції України або за наказом заступника голови Національної поліції України – начальника головного слідчого управління, погодженим керівництвом Департаменту захисту економіки Національної поліції України.

Старшим СОГ є слідчий, якого керівником органу досудового розслідування призначено здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення. Керівник територіального

(відокремленого) підрозділу Департаменту захисту економіки Національної поліції України, оперативний працівник якого включений до складу СОГ або за матеріалами якого розпочато кримінальне провадження, забезпечує взаємодію з органом досудового розслідування, який здійснює розслідування цього виду злочину.

Інформація про отримання неправомірної вигоди може надходити із різних джерел. Матеріали оперативного підрозділу, зокрема Департаменту захисту економіки Національної поліції України, його територіальних (відокремлених) підрозділів, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння у сфері службової діяльності окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена ст. 368 КК України, що направляються до органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування, повинні містити відомості про проведену роботу із забезпечення відшкодування завданої шкоди, також ужиті заходи з розшуку майна і коштів, на які може бути накладено арешт, та про їх місцезнаходження.

Наведемо найтипівіші слідчі ситуації та алгоритми дій на початковому етапі розслідування цього виду кримінальних правопорушень.

Ситуація 1. До правоохоронного органу звернулася особа, якій службова особа поставила вимогу надати неправомірну вигоду за певні дії чи бездіяльність залежно від сфери діяльності, як-от:

- внесення даних до ЄРДР;
- допит заявника з приводу обставин контакту зі службовою особою, форми висловленої вимоги, предмета неправомірної вигоди, характеру дій чи рішень, які повинна вчинити службова особа, досягнутих домовленостей тощо;
- ініціювання перед слідчим суддею та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на перевірку інформації та документування протиправної діяльності службової особи (формулювання вимоги неправомірної вигоди, обіцянки ухвалити рішення в інтересах давальника чи третіх осіб, передачі предмета неправомірної вигоди тощо);
- проведення тактичної операції, яка охоплює цілу низку процесуальних заходів: попередній огляд та позначення СХР предмета неправомірної вигоди у присутності понятих, затримання службової особи на гарячому під час передачі предмета злочину;

проведення огляду місця події з виявленням предмета неправомірної вигоди та слідів СХР; проведення освідчування службової особи, під час якого виконуються змиви з рук для їх подальшого дослідження на предмет наявності СХР; допит одержувача неправомірної вигоди;

- призначення криміналістичної експертизи СХР з метою встановлення факту наявності СХР, а також спільної групової належності з СХР, виявлених на різних об'єктах (одязі, руках службової особи, предметах) та зразку, виконаному на окремому, зазвичай білому, аркуші;

- призначення інших видів судових експертиз залежно від сфери діяльності та необхідності дослідити сліди, предмети і документи (найтипівішими є експертизи документів, економічні, почеркознавчі, екологічні, комп'ютерно-технічні, фонові експертизи);

- обшуки за місцем проживання, роботи одержувача неправомірної вигоди;

- вжиття інших заходів забезпечення кримінального провадження: відсторонення від посади, тимчасове вилучення майна, арешт майна, запобіжні заходи тощо;

- допити свідків (колег по роботі, безпосередніх керівників службової особи, понять, які були залучені до проведення слідчих (розшукових) дій тощо.

Ця ситуація є найбільш поширеною у судово-слідчій практиці.

Ситуація 2. Інформація про систематичне отримання службовою особою неправомірної вигоди надійшла з оперативних джерел або стала відома у зв'язку з розслідуванням іншого злочину:

- внесення даних до ЄРДР;

- пошук заявників та проведення з ними роботи з метою схилення до співпраці для викриття фактів протиправної діяльності службових осіб;

- ініціювання перед слідчим суддею та проведення негласних слідчих (розшукових) дій та подальше проведення інших процесуальних дій у послідовності, передбаченій для ситуації 1.

Ситуація 3. Надійшла інформація про готування до давання/отримання неправомірної вигоди:

- внесення даних до ЄРДР;

- ініціювання перед слідчим суддею та проведення негласних слідчих (розшукових) дій та подальше проведення інших

процесуальних дій у послідовності, передбаченій для ситуації 1, для затримання і притягнення до кримінальної відповідальності і особи за давання неправомірної вигоди, і службової особи за одержання неправомірної вигоди.

У тактичному плані організація досудового розслідування залежить від способу комунікації заявника і службової особи, місць зустрічей, обраного предмета неправомірної вигоди та інших чинників, сфери прийняття рішень. Для ефективної роботи потрібно також здійснити ретельне планування та версіювання. Типовими загальними версіями до події є:

- одержання неправомірної вигоди дійсно мало місце;
- одержання неправомірної вигоди дійсно не мало місце;
  - службовій особі дійсно передані матеріальні цінності, однак вони дані в борг чи передбачено їх повернення;
  - службовою особою виконані певні дії в інтересах заявника, однак це не пов'язано з передачею їй матеріальних цінностей;
  - мала місце помилка давальника неправомірної вигоди;
  - мала місце обмова службової особи;
- одержання неправомірної вигоди не було, але було вчинено інший злочин, наприклад, незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права (ст. 364-1 КК України), зловживання впливом (ст. 369-2 КК України) та ін.

Окремі версії можуть стосуватися: особи посередника, характеру відносин між давальниками та одержувачами неправомірної вигоди; схеми передачі предмета неправомірної вигоди; місця переховування грошей та цінностей. Важливо встановити факт систематичності протиправної діяльності, тобто інші епізоди одержання неправомірної вигоди.

Керівник органу досудового розслідування щомісяця під час здачі звітів про роботу органу досудового розслідування надає до слідчого управління ГУНП для вивчення кримінальні провадження про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, відомості про які внесено до ЄРДР у звітному періоді та за якими не повідомлено про підозру, за результатами вивчення зазначених кримінальних проваджень начальником слідчого управління ГУНП надаються письмові вказівки та забезпечується контроль за їх виконанням.

10.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

З огляду на викладені вище алгоритми дій методика розслідування одержання неправомірної вигоди передбачає проведення допитів, оглядів, обшуків, судових експертиз та негласних слідчих (розшукових) дій. Розглянемо докладніше особливості тактики їх проведення.

Допит заявника. Заявниками можуть бути особи, які пропонували, обіцяли чи надали неправомірну вигоду, якщо стосовно них було вчинено вимагання неправомірної вигоди, або інші, не причетні до злочину, громадяни, які мають інформацію про систематичне одержання службовими особами неправомірної вигоди за певні види рішень.

Під час допиту заявника, який виступає свідком у кримінальному провадженні, рекомендується ставити питання з таких інформаційних блоків:

- відомості про стосунки зі службовою особою, обставини знайомства, характеру вчинюваних дій чи бездіяльності тощо;

- відомості про відомі факти отримання цією службовою особою неправомірної вигоди раніше (можливо, заявник уже передав частину предмета злочину або йому відомі інші епізоди отримання неправомірної вигоди цією службовою особою), де і за яких обставин було передано частину предмета злочину, на які банківські рахунки перераховано кошти тощо;

- відомості про предмет неправомірної вигоди (форму, тобто гроші чи матеріальні цінності, кількість, опис ознак, можливо, вимоги щодо упакування тощо);

- відомості про обставини майбутньої передачі предмета злочину, засоби зв'язку, час, місце, спосіб передачі тощо.

Допит свідків. До невідкладних слідчих (розшукових) дій традиційно належать допити свідків. Типовими свідками у таких кримінальних провадженнях є: керівники або колеги по роботі; родичі службової особи; поняті, які були присутні при проведенні оглядів та обшуків; працівники оперативних підрозділів, які проводили затримання особи, брали участь у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Свідків, які є керівниками службової особи, допитують про такі обставини:

- коли службова особа розпочала свою діяльність, на яких посадах, чим займається тепер і що входить до кола її службових обов'язків;

- чи зверталася коли-небудь службова особа до керівника із намірами посприяти в чомусь (залежно від сфери), вплинути на щось, «вирішити питання»;

- чи відомо керівникові про факти несанкціонованого прийняття рішень службовою особою, порушення деяких своїх обов'язків;

- хто мав доступ до систем, хто міг вносити дані, видавати дозволи, приймати рішення, у якому режимі (одноосібно, колегіально, за допомогою інформаційних систем через використання логінів, паролів тощо);

Свідків, які є колегами по роботі службової особи, допитують про такі обставини:

- з якого моменту свідки знайомі зі службовою особою, що входить до кола її службових обов'язків;

- чи зверталася коли-небудь службова особа до колег із намірами посприяти в чомусь (залежно від сфери), вплинути на щось, «вирішити питання»;

- чи відомо свідкам про факти несанкціонованого прийняття рішень службовою особою, порушення деяких своїх обов'язків;

- хто мав доступ до систем, хто міг вносити дані, видавати дозволи, приймати рішення, у якому режимі (одноосібно, колегіально, за допомогою інформаційних систем через використання логінів, паролів тощо);

- який спосіб життя вела службова особа, яке коло знайомих, місця зустрічей.

Свідків, які були понятими при слідчих (розшукових) діях, допитують про такі обставини:

- з якого моменту свідки знайомі зі службовою особою, за яких обставин познайомилися;

- ким, коли, куди і для чого були запрошені свідки, при чому були присутні, де було їх місцезнаходження, якою була послідовність дій працівників оперативних підрозділів та органів досудового слідства;

– що було вилучено, як упаковано, задокументовано, які технічні засоби використовувалися та які записи у протоколах зроблено.

Свідків, які були оперативними працівниками, допитують про таке:

– обставини проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, огляду, обшуку, затримання службової особи;

– хто був запрошений до участі у слідчих (розшукових) діях, де було їх місцезнаходження, що відбувалось;

– якими були дії працівників поліції, службової особи, понятих;

– що було вилучено, як упаковано, задокументовано, які технічні засоби використовувалися і які записи у протоколах зроблено.

Допит підозрюваного. Тактика допиту підозрюваного передбачає з'ясування відповідей на питання з таких інформаційних комплексів:

– відомості про призначення на посаду, перелік посадових обов'язків, коло повноважень, стаж і кваліфікація особи тощо;

– відомості про перший контакт з особою-заявником, обставини знайомства, характер стосунків;

– відомості про предмет неправомірної вигоди (що, у якій кількості, з якими характеристиками повинно було бути надане, які види робіт виконані тощо);

– відомості про характер вчинення дій чи бездіяльності (вирішення питання, складання документації, надання дозволу, видача реєстраційних документів, фальсифікація актів перевірок) службової особи в інтересах заявника чи третіх осіб (якщо третіх осіб, то кого конкретно);

– відомості про обставини передачі предмета злочину;

– відомості про інші епізоди протиправної діяльності;

– відомості про джерела доходу службової особи, наявність майна.

У тактичному плані допит суттєво не відрізняється від решти видів допитів у інших справах. Підготовчий етап охоплює: визначення осіб, які повинні бути допитані; визначення послідовності їх допиту; визначення переліку питань (предмета) допиту та вивчення

матеріалів кримінального провадження; вивчення особи допитуваного; у разі потреби підготовка речових та інших доказів з метою застосування тактичного прийому пред'явлення їх допитуваній особі; визначення часу та місця проведення допиту, планування виклику осіб на допит; вивчення обставин та нормативно-правової регламентації у тій сфері діяльності, в якій задокументовано злочин (земельні, податкові питання, порядок отримання дозволів, рішень, проведення тендерів, укладення договорів підядру, прийняття рішень тощо), підготовка засобів відеофіксації або звукового запису допиту; підготовка плану допиту.

У ході допиту застосовуються різні пізнавальні, управлінські та організаційні тактичні прийоми, розроблені криміналістикою: постановка різного типу питань, оголошення показань інших осіб та пред'явлення висновків експертиз, пояснення особі наслідків учиненого злочину, а також роз'яснення безперспективності провідної досудової розслідування тощо.

Негласні слідчі (розшукові) дії. Жодне кримінальне провадження щодо одержання неправомірної вигоди службовою особою не відбувається без проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до ч. 1 ст. 256 КПК України, протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші матеріали, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їхні копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування.

Найбільш типовими для цієї групи злочинів є втручання у приватне спілкування (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; арешт, огляд, виймка кореспонденції; зняття інформації з електронних інформаційних систем) та контроль за вчиненням злочину. Основна мета дій – зафіксувати зміст розмов, під час яких службова особа ставить вимогу надати предмет неправомірної вигоди, приймає обіцянку, вказує на дії (рішення, бездіяльність), які виконає на користь давальника чи третіх осіб, а також зафіксувати сам факт передачі.

Порядок проведення цих дій регламентується Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвер-

дженою Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 14/1042/516/1199/936/1687/5, та іншими відомчими нормативно-правовими актами.

Огляд. Під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди мусить бути щонайменше три огляди: огляд предмета неправомірної вигоди, проведений до його передачі службовій особі, огляд місця події (приміщення, місцевості), тобто місця передачі предмета злочину службовій особі; освідування службової особи з метою виявлення на руках, тілі слідів СХР. Якщо у справі вилучалися документи, вони також мають бути оглянуті.

Тактика огляду передбачає підготовчий, робочий та завершальний етапи. Під час організації та проведення оглядів у цій категорії кримінальних проваджень слід враховувати такі особливості:

- при огляді грошових купюр потрібно детально описати їх номінал, серії, номери, здійснити фотографування, також у судово-слідчій практиці часто проводять ксерокопіювання таких грошових знаків;

- при огляді предметів (наприклад, в одному з випадків службовою особою було поставлено вимогу надати три мобільні телефони торгової марки iPhone) необхідно детально описати їх серійний номер, зовнішні ознаки, долучити до матеріалів чеки, які підтверджують вартість при купівлі;

- при позначенні предметів СХР, а також у разі подальшого виявлення цих предметів на місці події потрібно вказати форму поміток, продемонструвати присутнім понятим характер (колір) світіння в променях ультрафіолетової лампи;

- під час планування огляду місця події слід враховувати можливість вжиття заходів службовою особою, спрямованих на швидку зміну дислокації передачі предмета злочину; знищення, викидання предмета неправомірної вигоди через вікна приміщень чи транспортних засобів, передачу предмета третім особам; спробу втекти з місця події тощо, тому потрібно ретельно вивчити план об'єкта, територію, можливі шляхи відходу (необхідно перекрити ці шляхи), забезпечити присутність учасників огляду;

– при проведенні також слід враховувати потенційну необхідність надавати медичну допомогу особам (часто службові особи можуть при огляді скаржитися на стан здоров'я); незалежно від того чи симулюють такі особи серцеві напади або іншого типу патології, потрібно реагувати, бути готовими надати першу медичну допомогу, викликати фахівців;

– під час огляду поширеною є практика розкладання купюр, які стали предметом неправомірної вигоди, на поверхні стола, підлоги чи іншій плоскій поверхні із подальшим фотографуванням;

– мета огляду місця події вважається досягнутою, коли виявлено та вилучено предмет неправомірної вигоди, сліди контакту з цим предметом підозрюваного, хоча у судово-слідчій практиці трапляються випадки коли за відсутністю слідів контакту підозрюваному все ж інкримінували вчинення злочину зважаючи на наявність інших доказів, що підтверджували, приміром, скерування особи до певного місця і залишення там речового доказу (покласти конверт у шухляду стола, залишити пакет у шафі, залишити пакет у транспортному засобі тощо). Таких ситуацій небагато, однак вони є.

Обшук. Часто після оглядів та допитів також виникає потреба проведення обшуків з метою виявлення та вилучення документації, яка підтверджує прийняття службовою особою неправомірних рішень, або пошуку цінностей та майна, отриманого внаслідок злочинної діяльності. Інколи необхідно вилучати документацію, що стосується проведення господарської діяльності, фінансово-кредитних операцій, нарахування виплат (пенсій, стипендій, заробітних плат тощо), проектно-кошторисної документації, актів виконання робіт та іншого з метою подальшого скерування для проведення судово-економічної експертизи. Часом виникає необхідність вилучити документацію для отримання вільних зразків подальших почеркознавчих досліджень. Розглянемо особливості забезпечення проведення обшуку.

Процесуальне забезпечення. Обшук проводиться виключно на підставі ухвали слідчого судді, суду. В разі отримання такого рішення надважливим є забезпечення конспірації під час підготовки обшуку, адже витік інформації може призвести до негативних наслідків (попередження зацікавлених осіб, знищення документа-

ції, інших предметів та цінностей), а в підсумку зумовити відсутність позитивних результатів. Залежно від слідчої ситуації доцільно ініціювати групові обшуки.

Інформаційне забезпечення обшуку. Перед початком обшуку слідчий, здійснюючи планування дій, визначає мету, місце проведення, коло залучених осіб, технічні засоби, необхідні для проведення обшуку; збирає детальну інформацію про об'єкти обшуку та об'єкти пошуку. Типовими місцями (об'єктами) обшуку є приміщення службові та приватні (житло, підсобні та господарські приміщення тощо). Для отримання такої інформації слідчий може скористатися планами, картографічними зображеннями, схемами, засобами аерозйомки (з використанням дронів), особисто на безпечній (з точки зору можливості викриття) відстані оглянути місце майбутнього обшуку, виявити шляхи виходу за межі об'єкта, або дати доручення оперативним підрозділам щодо отримання необхідних даних шляхом проведення оперативно-розшукових заходів. Важливо також зібрати інформацію про особу, яка підлягає обшуку, близьких родичів, спосіб життя, розпорядок дня і т. ін.

Організаційно-управлінське забезпечення обшуку. Важливим є реалізація фактора раптовості. Такий чинник несподіванки суттєво обмежує для особи, яка вчинила злочин, можливості приховування або знищення слідів злочину, зокрема документів, предметів неправомірної вигоди, інших речових доказів. Ще однією особливістю організаційної сторони обшуку при розслідуванні одержання неправомірної вигоди є необхідність забезпечення присутності достатньої кількості понятих різної статі, оскільки може з'явитися потреба здійснити особистий обшук різних осіб. Судово-слідча практика засвідчує також необхідність бути готовим до опору (чи навіть збройного опору) з боку службової особи або інших осіб, тому слід заздалегідь вирішити питання про залучення екіпірованої групи захоплення та вжиття заходів із особистої безпеки усіх учасників обшуку.

Техніко-криміналістичне забезпечення. Під час обшуку потрібно забезпечити безперервну відеозйомку, тому слід подбати про справність та комплектацію техніки для здійснення відеозапису, наявність заряджених батарей та акумуляторів живлення, наявність носіїв цифрового запису (достатнього місця для запису). Крім того, важливою також є підготовка валіз криміналіста, слідчого, порта-

тивних наборів (наприклад, інструментів для відкриття замкнених приміщень, тайників), фототехніки тощо.

Судові експертизи. Типовими судовими експертизами у кримінальних провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою є:

- почеркознавча;
- технічна експертиза документів;
- відео-, звукозапису;
- матеріалів, речовин та виробів (СХР);
- економічні (бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій);
- інші види залежно від сфери вчинення дій чи бездіяльності службовою особою (дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна; товарознавча; екологічна тощо).

Регламентацию проведення судових експертиз передбачено Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженими Наказом МЮ України від 08.10.1998 р. № 53/5. Розглянемо докладніше деякі з них.

Експертиза почеркознавча проводиться для ідентифікації виконавця рукописного тексту або підпису у документах, які були вилучені під час слідчих (розшукових) дій та підтверджують причетність певної особи до події злочину. Для проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів та підписів відповідно до наведеної Інструкції надаються оригінали документів. Ось типовий перелік вирішуваних питань:

– Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою?

– Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою?

– Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва

документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

– Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) навмисно зміненим почерком?

Для проведення досліджень експерту необхідно надати вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (підпису) особи, котра підлягає ідентифікації.

Технічна експертиза документів. Технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів документів, експертизу друкарських форм та експертизу матеріалів документів. Метою її проведення є: встановлення фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту; з'ясування виду та ідентифікація приладів письма за штрихами; визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються; відновлення цілого за частинами документа; установа документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки за особливостями навичок виконавця; установа роду, виду (іншої класифікаційної категорії) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ, та їх спільної (різної) родової (групової) належності; визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах та ін. Пропонуємо типовий перелік вирішуваних питань:

– Чи вносились у текст документа зміни? Якщо вносились, то яким чином і який зміст первинного тексту?

– Чи замінювались у документі аркуші?

– Яким чином виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові), текст документа?

– Чи виготовлені (виконані) ці документи (фрагменти документа) у різний час?

– У якій послідовності виконувались реквізити цього документа (підпис, відтиск печатки тощо)?

– Чи становили раніше одне ціле надані на експертизу частини документа?

– Чи виготовлений рукописний текст у той час, яким датований документ?

– У який період часу був виконаний рукописний текст у наданому документі?

– В один чи різні періоди часу виконано рукописні тексти в наданих документах?

– Чи в один період часу були виконані рукописні текст та підпис у наданому документі?

Експертиза відео-, звукозапису. Основним завданням експертизи відеозвукозапису є встановлення технічних умов і технології отримання відео-, звукозапису, а також ототожнення особи за фізичними параметрами голосу. У цій категорії злочинів експертиза відіграє особливо важливу роль, оскільки під час документування розмов особи злочинця зі заявником є можливість фіксації обговорення (вимоги, поділу на частини) предмета неправомірної вигоди, обіцянки виконати певні дії, домовленостей про зустрічі, спосіб передачі предметів тощо.

Сторона захисту під час досудового розслідування чи судового провадження може обрати тактику заперечення будь-яких розмов із заявником або заперечувати їх протиправний зміст. У цьому разі висновок експертизи відео- та/або звукозапису робить таку лінію оборони малоефективною. Ось типовий перелік вирішуваних питань:

– Чи є надана на дослідження відеофонограма (фонограма) оригіналом чи копією?

– Чи проводився запис відеофонограми (фонограми) безперервно?

– Чи зазнавала змін надана відеофонограма (фонограма)?

– Чи брали перелічені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова та фрази ними промовлені?

Відповідно до сучасних рекомендацій, для ототожнення осіб за усним мовленням, зафіксованим у фонограмі, експерту надаються фонограми з порівняльними зразками у формі бесіди: діалогу, монологу. Зразки з усним мовленням мусять бути зафіксовані

з достатнім рівнем запису, виконані на якісній апаратурі та носіях, які відповідають установленим стандартам, та з невеликим терміном використання, мати мовну співставність із досліджуваними фонограмами та достатній об'єм (10 хвилин розмови без пауз для кожної особи, чия мова ототожнюється). У разі потреби для відбирання зразків запису залучається спеціаліст. Експерту також обов'язково надається протокол прослуховування фонограм з роздрукованим текстом розмов. Важливо пам'ятати, що встановлення текстового змісту розмов, які зафіксовані у фонограмі, не є окремою експертною задачею, оскільки не потребує застосування спеціальних знань і може проводитися спеціалістом при вирішенні питань персоніфікації мовленнєвого матеріалу чи застосуванні спеціальних методів покращення розбірливості усного мовлення.

Експертиза матеріалів, речовин та виробів (СХР). Типовими об'єктами цієї експертизи є усі предмети, які вилучені в ході слідчих (розшукових) дій і були в контакті з предметом неправомірної вигоди (наприклад, предмет одягу підозрюваного) або були безпосередньо предметом неправомірної вигоди та заздалегідь були позначені СХР працівниками правоохоронних органів. Під час огляду або обшуку, у присутності понятих фіксується їх суттєва ознака – характерне світіння певного кольору в ультрафіолетових променях. Крім того, під час слідчих (розшукових) дій отримують змиви з рук підозрюваної особи.

Ці об'єкти разом зі зразком СХР на аркуші білого паперу скеровуються для проведення певного підвиду матеріалознавчої експертизи. Пропонується типовий перелік вирішуваних питань:

- Яка природа речовини, наданої на дослідження?
- Чи є нашарування СХР на наданих предметах-носіях (грошових купюрах, змивах з рук тощо)?
- Чи мають надані на дослідження речовини спільну родову належність?

Переліки викладених типових питань до експерта не є вичерпними. Необхідність проводити інші види судових експертиз залежить від конкретних обставин кримінального правопорушення і сфери діяльності службової особи.

Перелік контрольних питань до теми

1. Опишіть елементи криміналістичної характеристики одержання неправомірної вигоди.
2. Наведіть особливості проведення досудового розслідування одержання неправомірної вигоди.
3. З'ясуйте, які слідчі ситуації є типовими для розслідування одержання неправомірної вигоди.
4. Вкажіть алгоритм слідчих (розшукових) дій та процесуальних рішень при розслідуванні одержання неправомірної вигоди.
5. Перелічіть типові версії при розслідуванні одержання неправомірної вигоди.
6. Охарактеризуйте особливості тактики проведення допиту під час розслідування одержання неправомірної вигоди.
7. Назвіть негласні слідчі (розшукові) дії, як проводяться при розслідуванні одержання неправомірної вигоди.
8. Розкрийте особливості тактики проведення огляду під час розслідування одержання неправомірної вигоди.
9. Опишіть особливості тактики проведення обшуку під час розслідування одержання неправомірної вигоди.
10. Заналізуйте особливості тактики проведення судових експертиз під час розслідування одержання неправомірної вигоди.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Алексєєв О. О., Весельський В. К., Пяковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2014. 320 с.
2. Андрейко Ю. О. Проведення допиту при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: питання класифікації. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2 (3). С. 123–132.
3. Андрейко Ю. О. Проведення обшуку під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 161–167.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 01.09.2001 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>.

6. Олійник С. Початковий етап розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. № 5/1. С. 95–100.

7. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575.

8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ МЮ України від 08.10. 1998 р. № 53/5.

9. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ ГП України, МВС України, СБ України, АДПС України, МФ України, МЮ України від 16.11.2012 р. № 14/1042/516/1199/936/1687/5.

10. Чернявський С. С. Особливості розслідування одержання прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 223–229.

Тема 11

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

- 11.1. Криміналістична характеристика.*
- 11.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування.*
- 11.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.*

11.1. Криміналістична характеристика

На тлі позитивних тенденцій розвитку інноваційних технологій у сучасному суспільстві виникло абсолютно нове негативне явище, що отримало назву «комп'ютерна злочинність».

Комп'ютерні злочини вирізняються високою латентністю, оскільки існує певна складність для їх виявлення і розкриття. Докази за ними можуть бути знищені за лічені секунди, а ідентифікувати комп'ютер, за допомогою якого здійснено неправомірний доступ, дуже складно.

До зброї кіберзлочинця можна додати: комп'ютерні віруси, програмні закладки, різноманітні види віддалених атак, що дозволяють отримати несанкціонований доступ до комп'ютерної системи. Тут відсутні які-небудь форми контролю, що відкриває необмежені можливості для доступу до будь-якої інформації, щораз ширше використовувані в злочинній діяльності, яка набуває транснаціонального, організованого і групового характеру.

У неформальній правничій термінології вже давно побутує поняття «кіберзлочинність». 7 вересня 2005 року Україна ратифі-

кувала Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність, у самій назві якої фігурує цей термін. Поняття «кіберзлочинність» часто вживається поряд з поняттями «комп'ютерна злочинність», «злочинність у сфері високих (інформаційних) технологій», «високотехнологічна злочинність». Кримінальний кодекс України у Розділі XVI обмежується лише переліком злочинів через термін «злочини у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку». Серед вищезазначених поняття «кіберзлочинність» є найширшим поняттям та охоплює найбільше коло злочинних посягань у віртуальному середовищі, а також його використання передбачає міжнародне законодавство.

Найпоширеніша класифікація кіберзлочинів у нинішній час заснована на положеннях Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, що була відкрита для підписання у листопаді 2001 р. В цьому документі кіберзлочини поділяються на п'ять груп:

- злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, незаконне перешкодження, втручання в дані, втручання в систему);

- злочини, пов'язані з використанням комп'ютера як засобу скоєння злочинів, а саме – для маніпуляцій з інформацією (комп'ютерне шахрайство та комп'ютерні підроблення);

- злочини, пов'язані з контентом (змістом даних);

- злочини, пов'язані з порушенням авторського права і суміжних прав;

- акти расизму та ксенофобії, вчинені за допомогою комп'ютерних мереж.

Сьогодні розрізняють понад 20 основних способів учинення комп'ютерних злочинів і близько 40 їх різновидів, число яких постійно зростає завдяки використанню злочинцями різних їх комбінацій і логічної модифікації алгоритмів.

Нині *кіберзлочини класифікують* як (1) агресивні та (2) неагресивні.

До першої групи належать: кібертероризм, погроза фізичної розправи (наприклад, передана через електронну пошту), кіберпереслідування, кіберсталкінг (протиправне сексуальне домагання та переслідування іншої особи через Інтернет), дитяча порнографія (створення порнографічних матеріалів, виготовлених із зображен-

ням дітей, розповсюдження цих матеріалів, отримання доступу до них).

Друга група охоплює: кіберкрадіжки, кібервандалізм, кібершахрайство, кібершпигунство, розповсюдження спаму та вірусних програм.

Ми розглядатимемо **способи вчинення комп'ютерних злочинів**, котрі наведені у переліку КК України. Зокрема, у Розділі XVI КК України визначено відповідальність за такі діяння:

1. Незаконне втручання в роботу автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж, що призвело до перекручення чи знищення комп'ютерної інформації або носіїв такої інформації, а також розповсюдження комп'ютерного вірусу шляхом застосування програмних і технічних засобів, призначених для незаконного проникнення в ці машини, системи чи комп'ютерні мережі і здатних спричинити перекручення або знищення комп'ютерної інформації чи носіїв такої інформації, а так само незаконне втручання в роботу мереж електронно-обчислювальних машин, що призвело до знищення, перекручення, блокування інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації (ст. 361 КК України).

Незаконне втручання в роботу автоматизованих машин (комп'ютерів), їх систем або комп'ютерних мереж характеризується проникненням у ці машини, їхні системи чи мережі і здійсненням дій, що виявляються в порушенні режиму роботи ЕОМ, призупиненні (частковому або повному) їх роботи. Таке втручання повинно бути незаконним, тобто особа не мала ні дійсного, ні передбачуваного права на втручання в роботу ЕОМ. При цьому електронно-обчислювальні машини не належать винному ні на праві власності, ні на якій-небудь іншій законній підставі (наприклад, на умовах оренди). Тут завжди має місце злам і проникнення (вторгнення) у програму чужого комп'ютера, системи або мережі ЕОМ. Способи втручання в роботу електронно-обчислювальних машин можуть бути різними: шляхом виявлення слабких місць у захисті, шляхом автоматичного перебору абонентських номерів («угадкування коду»), дії «хакерів», з'єднання з тим чи іншим комп'ютером, підключеним до телефонної мережі, застосування чужого імені (пароля) за допомогою використання помилки в логіці побудови програми та ін.

Наслідками такого діяння мусить бути перекручення чи знищення комп'ютерної інформації або носіїв такої інформації. Перекручення – це зміна змісту або форми інформації, закладеної в носії, коли можливість використання чи відновлення цієї інформації чи її фрагментів істотно утруднена. Знищення комп'ютерної інформації виявляється в такій її зміні, коли її споживання, використання або відновлення неможливе. Знищення носіїв комп'ютерної інформації полягає у руйнівному впливі на них (механічному, електронному), внаслідок чого вони стають цілком непридатними і не можуть бути використані за своїм цільовим призначенням (наприклад, знищення вінчестера, дискети, стримера тощо).

Розповсюдження комп'ютерного вірусу шляхом застосування програмних і технічних засобів, призначених для незаконного проникнення в ці машини (ЕОМ), системи або комп'ютерні мережі і здатних спричинити перекручення або знищення комп'ютерної інформації чи носіїв такої інформації. Комп'ютерний вірус – це шкідлива програма, що «інфікує» носія комп'ютерної інформації, вставляючи в нього власні копії і зміни. Програма, що містить комп'ютерний вірус, має реальний і дуже високий ступінь можливості знищення, блокування, модифікації комп'ютерної інформації, порушення роботи ЕОМ, їх систем або мереж. Тому поширення комп'ютерного вірусу («злам» комп'ютерних систем і мереж за допомогою «вірусної атаки») становить підвищену небезпеку для суспільних відносин у сфері комп'ютерної безпеки.

Здійснюються ці злочини програмними і технічними засобами.

Програма-вірус – це спеціально створена програма, яка здатна мимоволі приєднуватися до інших програм (тобто «заражати» їх) і при запуску виконувати різні небажані дії: псування файлів і каталогів, перекручування результатів обчислення, засмічення чи стирання пам'яті, створення перешкод у роботі ЕОМ.

Технічні засоби – це електронно-обчислювальні машини (комп'ютери) та їхні системи, за допомогою яких вірусні програми протиправно вводяться в базу даних ЕОМ (комп'ютерів) і їхніх систем або мереж. До технічних засобів слід відносити й інші пристосування, які так само, як і програмні засоби, повинні бути призначені (мати цільове призначення) для незаконного проникнення в електронно-обчислювальні машини (комп'ютери) і їхні

системи або мережі і здатні спричинити перекручення чи знищення комп'ютерної інформації або носіїв такої інформації.

Незаконне втручання в роботу мереж електрозв'язку з об'єктивного боку характеризується проникненням, вторгненням у мережі електрозв'язку, що завжди пов'язане з порушенням режиму роботи цих систем чи їхніх складових частин. Це втручання повинно бути незаконним: системи електрозв'язку належать певному власнику – юридичній або фізичній особі і на втручання в їх роботу винна особа не має ні дійсного, ні передбачуваного права. Способи незаконного вторгнення в роботу мереж електрозв'язку можуть бути різними: підключення до ліній зв'язку, використання різних технічних пристроїв («жучків») для прослуховування і фіксування інформації, яка є в обігу систем електрозв'язку, та ін.

Наслідками такого діяння має бути: знищення, перекручення, блокування інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації. Зміст понять «знищення» і «перекручення» інформації мереж електрозв'язку тотожний змісту понять «знищення» і «перекручення» комп'ютерної інформації (див. коментар до п. 1).

Блокування інформації – це таке порушення інформаційних потоків мереж електрозв'язку, внаслідок якого суб'єкт-передавач інформації не може донести інформацію до абонента, а той не може цієї інформації отримати.

Маршрутизація інформації – це порушення обрання послідовності вузлів мережі передачі інформації, якою інформація передається від джерела до приймача інформації.

2. Створення з метою використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361¹ КК України).

3. Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства (ст. 361² КК України).

4. Несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ч.1 ст. 362 КК України).

5. Несанкціоновані перехоплення або копіювання інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації (ч. 2 ст. 362 КК України).

6. Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється, якщо це заподіяло значну шкоду, вчинені особою, яка відповідає за їх експлуатацію (ст. 363 КК України).

7. Умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів, що призвело до порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 363¹ КК України).

Із врахуванням підписання Україною низки міжнародних документів для розслідування транснаціональних комп'ютерних злочинів розглянемо сучасну класифікацію Комітету зі законодавств Ради Європи злочинних дій, що припускають використання інформаційних технологій як засобів або цілей злочинних задумів, узагальнених у кодифікаторі, розробленому на основі міжнародної взаємодії в боротьбі з комп'ютерними злочинами робочою групою Інтерполу 1991 р. та інтегрованому в автоматичну систему пошуку інформацій за запитамі і на сьогодні доступному в понад 100 державах світу.

Всі коди, що характеризують комп'ютерні злочини, мають ідентифікатор, котрий починається з літери Q. Для характеристики злочину можуть використовуватися до п'яти кодів, розташованих у порядку спадання значущості скоєного.

- **QA – Несанкціонований доступ і перехоплення**

- **QAH** – комп’ютерний абордаж
- **QAI** – перехоплення
- **QAT** – крадіжка часу
- **QAZ** – інші види несанкціонованого доступу і перехоплення

- **QD** – **Зміна комп’ютерних даних**
- **QUL** – логічна бомба
- **QDT** – троянський кінь
- **QDV** – комп’ютерний вірус
- **QDW** – комп’ютерний черв’як
- **QDZ** – інші види зміни даних
- **QF** – **Комп’ютерне шахрайство**
- **QFC** – шахрайство з банкоматами
- **QFF** – комп’ютерна підробка
- **QFG** – шахрайство з ігровими автоматами
- **QFM** – маніпуляції з програмами введення-виведення
- **QFP** – шахрайство з платіжними засобами
- **QFT** – телефонне шахрайство
- **QFZ** – інші комп’ютерні шахрайства
- **QR** – **Незаконне копіювання**
- **QRG** – комп’ютерні ігри
- **QRS** – інше програмне забезпечення
- **QRT** – топографія напівпровідникових виробів
- **QRZ** – інше незаконне копіювання
- **QS** – **Комп’ютерний саботаж**
- **QSH** – з апаратним забезпеченням
- **QSS** – з програмним забезпеченням
- **QSZ** – інші види саботажу
- **QZ** – **Інші комп’ютерні злочини**
- **QZB** – з використанням комп’ютерних дощок оголошень
- **QZE** – розкрадання інформації, що становить комерційну

таємницю

- **QZS** – передача інформації конфіденційного характеру
- **QZZ** – інші комп’ютерні злочини

Коротко охарактеризуємо деякі види комп’ютерних злочинів за наведеним кодифікатором.

Несанкціонований доступ і перехоплення інформації (QA)
передбачає такі види комп'ютерних злочинів:

QAH – комп'ютерний абордаж (хакінг – *hacking*): доступ до комп'ютера або мережі без права на те. Цей вид комп'ютерних злочинів зазвичай використовується хакерами для проникнення в чужі інформаційні мережі.

QAI перехоплення (*interception*): перехоплення за допомогою технічних засобів без права на те. Перехоплення інформації здійснюється або прямо через зовнішні комунікаційні канали системи, або шляхом безпосереднього підключення до ліній периферійних пристроїв. Об'єктами безпосереднього підслуховування є кабельні і дровові системи, наземні мікрохвильові системи, системи супутникового зв'язку, а також спеціальні системи урядового зв'язку. До цього виду комп'ютерних злочинів також відносять електромагнітне перехоплення (*electromagnetic pickup*). Сучасні технічні засоби дають змогу отримувати інформацію без безпосереднього підключення до комп'ютерної системи: її перехоплення здійснюється за допомогою випромінювання центрального процесора, дисплея, комунікаційних каналів, принтера і т. ін. Все це можна здійснювати, перебуваючи на достатній віддалі від об'єкта перехоплення.

Для характеристики методів несанкціонованого доступу і перехоплення інформації використовується специфічна термінологія:

– «жучок» (*bugging*) – характеризує установку мікрофона в комп'ютері з метою перехоплення розмов обслуговуючого персоналу;

– «відкачування даних» (*data leakage*) – відображає можливість збору інформації, необхідної для отримання основних даних, зокрема про технологію її проходження в системі;

– «прибирання сміття» (*scavening*) – характеризує пошук даних, залишених користувачем після роботи на комп'ютері. Цей спосіб має два різновиди – фізичний та електронний. У фізичному варіанті він може зводитися до огляду сміттєвих кошиків і збору кинутих у них роздруківок, ділового листування і т. д. Електронний варіант передбачає дослідження даних, залишених у пам'яті машини;

– метод прямування «за дурнем» (*piggybacking*) – характеризує несанкціоноване проникнення як у просторові, так і в елект-

ронні закриті зони. Його суть полягає в такому: якщо набратися до рук різних предметів, пов'язаних з роботою на комп'ютері, і проходжуватися з діловим видом близько замкнених дверей, де знаходиться термінал, то, дочекавшись законного користувача, можна пройти у двері приміщення разом з ним;

- метод «за хвіст» (*between the lines entry*) – завдяки йому можна підключатися до лінії зв'язку законного користувача і, здогадавшись, коли останній закінчує активний режим, здійснювати доступ до системи;

- метод «неспішного вибору» (*browsing*) – означає несанкціонований доступ до баз даних і файлів законного користувача шляхом знаходження слабких місць у захисті систем. Одного разу виявивши їх, зловмисник може спокійно читати й аналізувати вміщену в системі інформацію, копіювати її, повернутися до неї за потреби;

- метод «пошук пролому» (*trapdoor entry*) – завдяки йому використовуються помилки чи невдачі в логіці побудови програми. Виявлені проломи можуть експлуатуватися неодноразово;

- метод «люк» (*trapdoor*) є продовженням попереднього. У знайденій «дірці» програма «розривається» і туди вставляється певна кількість команд. За потреби «люк» відкривається, а вбудовані команди автоматично здійснюють своє завдання;

- метод «маскарад» (*masquerading*) практикується, коли зловмисник з використанням необхідних засобів проникає в комп'ютерну систему, видаючи себе за законного користувача;

- метод «містифікація» (*spoofing*) використовується під час випадкового підключення «чужої» системи. Зловмисник, формуючи правдоподібні відгуки, може підтримувати оману помилкового підключення користувача протягом якогось проміжку часу і отримувати деяку корисну для нього інформацію, скажімо, коди користувача.

QAT – крадіжка часу: незаконне використання комп'ютерної системи або мережі з наміром несплати.

Зміна комп'ютерних даних (QD) охоплює такі види злочинів:

QDL/QDT – логічна бомба (*logic bomb*), троянський кінь (*trojan horse*): зміна комп'ютерних даних без права на те шляхом упровадження логічної бомби або троянського коня.

Логічна бомба полягає в таємному вбудовуванні в програму набору команд, який повинен спрацювати лише одного разу, але за певних умов.

Троянський кінь полягає в таємному введенні в чужу програму таких команд, які дають змогу здійснювати інші, що не планувалися власником програми, функції, але одночасно зберігати колишню працездатність.

QDV – вірус (*virus*): зміна комп'ютерних даних або програм без права на те шляхом упровадження або поширення комп'ютерного вірусу.

Комп'ютерний вірус – це спеціально написана програма, яка може «приписати» себе до інших програм (тобто «заражати» їх), розмножуватися і породжувати нові віруси для виконання різних небажаних дій на комп'ютері.

QDW – черв'як: зміна комп'ютерних даних або програм без права на те шляхом передачі, впровадження або розповсюдження «комп'ютерного хробака» в комп'ютерну мережу.

Комп'ютерні шахрайства (QF) поєднують у своєму складі різноманітні способи здійснення комп'ютерних злочинів:

QFC – комп'ютерні шахрайства, пов'язані з розкраданням готівки з банкоматів.

QFF – комп'ютерні підробки: шахрайства і розкрадання з комп'ютерних систем шляхом створення підроблених пристроїв (карток і ін.)

QFG – шахрайства і розкрадання, пов'язані з ігровими автоматами.

QFM – маніпуляції з програмами введення-виведення: шахрайства і розкрадання за допомогою невірного введення або виведення в комп'ютерні системи чи з них шляхом маніпуляції програмами. До цього виду комп'ютерних злочинів відносять метод підміни даних коду (*data diddling code change*), який зазвичай здійснюється при введенні-виведенні даних. Це найпростіший і тому дуже часто вживаний спосіб.

QFP – комп'ютерні шахрайства і розкрадання, пов'язані з платіжними засобами. До цього виду належать найпоширеніші комп'ютерні злочини, причетні до крадіжок грошових коштів, які становлять близько 45% усіх злочинів, пов'язаних з використанням ЕОМ.

QFT – телефонне шахрайство: доступ до телекомунікаційних послуг шляхом зазіхання на протоколи і процедури комп'ютерів, які обслуговують телефонні системи.

Незаконне копіювання інформації (QR) пов'язане з такими видами комп'ютерних злочинів:

QRG/QRS – незаконне копіювання, розповсюдження або публікація комп'ютерних ігор та іншого програмного забезпечення, захищеного законом.

QRT – незаконне копіювання топографії напівпровідникових виробів: копіювання без права на те захищеної законом топографії напівпровідникових виробів, комерційна експлуатація чи імпорт з цією метою без права на те топографії або самого напівпровідникового виробу, виготовленого з використанням такої топографії.

Комп'ютерний саботаж (QS) становлять такі види злочинів:

QSH – саботаж з використанням апаратного забезпечення: введення, зміна, стирання, придушення комп'ютерних даних чи програм; втручання в роботу комп'ютерних систем з наміром перешкодити функціонуванню комп'ютерної чи телекомунікаційної системи.

QSS – комп'ютерний саботаж з програмним забезпеченням: стирання, пошкодження, погіршення чи придушення комп'ютерних даних чи програм без права на те.

До інших видів комп'ютерних злочинів (QZ) у класифікаторі віднесені такі:

QZB – використання електронних дощок оголошень (BBS) для зберігання, обміну та поширення матеріалів, що причетні до злочинної діяльності;

QZE – розкрадання інформації, котра є комерційною таємницею: придбання незаконними засобами або передача інформації, що становить комерційну таємницю, без права на те чи іншого законного обґрунтування, з наміром завдати економічної шкоди або отримати незаконні економічні переваги;

QZS – використання комп'ютерних систем або мереж для зберігання, обміну, поширення чи переміщення інформації конфіденційного характеру.

Типовий спосіб приховування передбачас:

- перекручення чи знищення інформації;
- використання викрадених паролів та логінів;
- впровадження замаскованих шкідливих програм (типу «троянський кінь»);
- знищення носіїв інформації;
- використання фальсифікованої поштової електронної або IP-адреси;
- використання анонімних серверів;
- використання програм, що ускладнюють виявлення неправомірного доступу;
- відтворення обстановки, що передувала вчиненню злочину (знищення слідів пальців рук на клавіатурі, системному блоці, дисководі).

Знаряддями вчинення комп'ютерних злочинів виступають засоби комп'ютерної техніки, зокрема спеціальне програмне забезпечення: носії комп'ютерної інформації (лазерні диски, зовнішні жорсткі диски, flash-накопичувачі), різноманітне периферійне устаткування (наприклад, dvd-rom-накопичувачі), електронні ключі, особисті ідентифікаційні коди, мережеве устаткування, а також засоби доступу до віддалених мереж (засоби телефонного і супутникового зв'язку, модем) тощо.

Предметом посягання є:

- комп'ютерна інформація (на яку поширюється право власності певних юридичних чи фізичних осіб);
- інформація з обмеженим доступом (поділяється на конфіденційну і таємну. Першою є відомості, що знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. До другої належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю), розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству, державі;
- програмні матеріали, що забезпечують нормальне функціонування ЕОМ;
- носії інформації;
- системи ЕОМ чи комп'ютерні мережі.

Місцем скоєння комп'ютерних злочинів є і конкретні точки й ділянки території, і ті установи, організації, підприємства та системи, в яких використовується той чи інший засіб електронно-обчислювальної техніки в будь-якому технологічному процесі. Отже, місцем учинення комп'ютерного злочину можуть бути:

- місця постійного зберігання інформації;
- місця безпосередньої обробки та зберігання інформації;
- місця безпосереднього використання технічних засобів для неправомірного доступу до комп'ютерної інформації;
- місця зберігання інформації на машинних носіях;
- місця безпосереднього використання результатів неправомірного доступу до комп'ютерної інформації.

Час учинення злочину. Найчастіше такі злочини вчиняються в період роботи комп'ютерів і не обмежуються певним відрізком часу, оскільки автоматизовані інформсистеми (АІС) можуть функціонувати цілодобово.

Особа злочинця. Залежно від віку виокремлюють дві групи кіберзлочинців: від 14 до 20 років, від 21 року і старші. До особливостей вчинення кіберзлочинів першою групою осіб належить: відсутність цілеспрямованої, продуманої підготовки до злочину; оригінальність способу; неприйняття заходів для приховування злочину; факти невмотивованого бешкетництва. Діяння осіб понад 21 рік, як правило, мають усвідомлений корисливий характер. Злочинці цієї групи переважно є членами добре організованих, мобільних і технічно оснащених висококласним обладнанням і спеціальною технікою (нерідко оперативно-технічного характеру) злочинних груп і співтовариств. Осіб, які входять до їх складу, назагал можна охарактеризувати як висококваліфікованих спеціалістів з вищою юридичною, економічною (фінансовою) і технічною освітою. Злочини мають багатоепізодний характер, обов'язково супроводжуються діями, спрямованими на приховування цих злочинів. Саме ця група злочинців і являє собою основну загрозу для людей, суспільства і держави, є реальним кадровим ядром комп'ютерної злочинності як у якісному, так і в кількісному плані. Правоохоронна практика засвідчує, що на частку цих злочинів припадає найбільша кількість посягань, які мають особливо небезпечний характер.

Особи, що вчиняють кіберзлочини, найчастіше мають вищу або середню спеціальну освіту.

Суб'єкти кіберзлочинів можуть бути зовнішніми (сторонніми особами, які не пов'язані трудовими відносинами з організацією) або внутрішніми (із числа персоналу системи, які пов'язані з організацією трудовими відносинами, так звані інсайдери (*insiders*)).

Внутрішні суб'єкти кіберзлочинів – це особи, що мають доступ до внутрішньої інформації, знайомі з тонкощами комп'ютерної системи компанії, що дає змогу їм одержати необмежений доступ з метою пошкодження системи, або з метою незаконного заволодіння інформацією, яка є власністю компанії.

Внутрішнім суб'єктом може бути особа, котра належить до певних категорій персоналу, як-от:

- користувачі системи;
- персонал, що забезпечує технічні засоби;
- прикладні й системні програмісти;
- персонал, що обслуговує приміщення;
- керівники різних рівнів посадової ієрархії;
- клієнти.

Зовнішні суб'єкти кіберзлочинів – це особи, які здійснюють несанкціонований доступ за допомогою технічних засобів (каналів зв'язку, радіозакладок і т. ін.). Це можуть бути найбільш професійно підготовлені особи в галузі інформатики. Вони, вчиняючи правопорушення, не завжди переслідують прямі матеріальні вигоди. Для них має значення насамперед можливість самоствердитися, помститися за якусь образу чи бажання «пожартувати» тощо.

Хакери – це узагальнена назва людей, які здійснюють несанкціоноване проникнення в комп'ютерні системи. Дослівно хакер – комп'ютерний хуліган, який отримує задоволення від того, що проник до чужого комп'ютера для забави чи розваг, як правило, не переслідуючи матеріальних цілей та не завдаючи шкоди. Основна мета хакерів – насолодитися перемогою над комп'ютерним захистом, розширити відкритий кіберпростір, довести свою перевагу і могутність в електронному світі.

Свою діяльність вони здійснюють шляхом втручання в комп'ютерні системи, маючи на меті різноманітні цілі. Через складність системи захисту вона для хакера є привабливою. Зазвичай вони мають відмінні знання про деякі системи захисту інформації

та пропагують відкритість електронного простору і програмного забезпечення.

Крекери – особи, які спричиняють шкоду, викрадають інформацію, змінюють чи псуують файли, здійснюють комп'ютерне пограбування банків (переведення грошей з рахунку на рахунок), займаються дослідженням побудови програмного забезпечення, зокрема отриманням алгоритму генерації серійного номера в платних програмах для створення кейгенераторів.

Крекери – професійні зламувачі, які є серйозними порушниками безпеки, оскільки не мають жодних моральних обмежень. Віднедавна простежується тенденція зростання вчинення комп'ютерних злочинів кримінальними групами, що діють з метою викрадання грошових коштів, найчастіше з банківських установ. Своїми діями вони завдають шкоди системі, стирають інформацію, тобто будь-якими шляхами намагаються порушити процедури обробки інформації. Деякі вчені стверджують, що з технічного боку це набагато складніше, ніж діяльність хакерів.

Фрікери (фрікі, частотники) – спеціалісти в галузі електроніки, які не звикли платити за послуги, пов'язані з електронікою, використовують телефонні системи з метою уникнення оплати телекомунікаційних послуг (переносять свої рахунки на чужі), здійснюють злам таксофонів, лічильників, перепрошивку систем супутникового телебачення тощо. Основна мета цієї групи полягає в безкоштовному використанні ресурсів мережі Інтернет, зв'язку.

Користуючись різними засобами (програмними і технічними), ця категорія порушників, як і хакери, одержує задоволення від подолання технічних труднощів, у знаннях і навичках іноді не поступаючись досвідченим хакерам. Зумовлено це перш за все тим, що, наприклад, для отримання доступу до безкоштовного Інтернету необхідно іноді модифікувати статистику провайдера, до якого і треба одержати віддалений доступ або дізнатися паролі інших користувачів.

Кардери – викрадають гроші з банківських карток (кредитних та зарплатних).

Кіберплутти – займаються злочинною діяльністю лише в корисливих цілях. Порушують роботу банківських, розрахункових

систем. Здійснюють крадіжку інформації, зокрема різних закритих баз даних, після чого займаються продажем інформації.

Пірати – спеціалізуються на крадіжках, зламуванні захисту та продажі нових комерційних програмних продуктів, технологічних ноу-хау та інших об'єктів інтелектуальної власності тощо. Така робота, природно, виконується на замовлення, бо передбачає реального покупця. За відсутності замовлень пірат може зосередитись на кредитних картках (таких називають «кардерами»), банківських рахунках, телефонному зв'язку (так звані «фрікери», «частотники») і т. ін. Але в усякому разі його мотивацією є матеріальні інтереси, а не цікавість чи пустощі. Як правило, особи, що належать до цієї категорії, здатні створювати і шкідливі програми.

Шкідники (вандали, комп'ютерні маніяки) страждають на нові види психічних захворювань – «комп'ютерними маніями», «комп'ютерними фобіями», «комп'ютерними психозами» і намагаються реалізувати у кіберпросторі свої патологічні схильності – вони заражають його вірусами, частково або повністю руйнують комп'ютерні системи, тобто здійснюють *мардинг* – маніакальне знищення зламаных систем. Найчастіше вони завдають шкоди без якої-небудь вигоди для себе (крім морального задоволення). Часто спонукальним мотивом є помста.

Експериментатори (піонери) – це люди, які під час освоєння інструментальних та інформаційних ресурсів мережі і власного комп'ютера бажають вчитися тільки на власних помилках, відштовхуючись від того, «як не можна». Основну частину цієї групи становлять діти та підлітки. Головною мотивацією у цій групі є гра. З експериментаторів часто виходять професіонали високого класу.

Творці вірусних програм (*virus writers*). Ще одним видом комп'ютерної злочинності є протиправне пошкодження комп'ютерної системи або мережі з метою порушення функціонування комп'ютерів чи глобальних телекомунікаційних систем за допомогою вірусів. Творці таких програм становлять сьогодні серйозну загрозу для користувачів.

Терористи. Терористичні організації щораз частіше використовують нові інформаційні технології та Internet зі злочинними намірами поповнення коштів, проведення пропаганди або передачі секретної інформації. Як відомо, терористичні угруповання

(Hizbollah, HAMAS, the Abu Nidal organization і Bin Laden's al Qa'ida) використовують комп'ютерні файли, електронну пошту та шифрування (криптографію та стеганографію) для підтримки своєї протиправної діяльності. Як стало відомо, терористи, які 11 вересня 2001 р. вчинили свій жахливий терористичний акт, зруйнувавши обидва 110-поверхові хмарочоси Всесвітнього торгового центру у Нью-Йорку, використовували для зв'язку електронну пошту та засоби комп'ютерної стеганографії.

Іноземні розвідувальні служби. Не дивно, що іноземні спецслужби вже давно використовують кібероснащення як один зі засобів здійснення своєї шпигунської діяльності, як зручний засіб одержання доступу до державних секретів і конфіденційної інформації іншої держави. На жаль, деякі держави вже розробляють доктрину ведення війни електронними засобами, для цього створюються комп'ютерні програми і розробляється відповідне обладнання.

Потерпілою стороною від злочинів, пов'язаних з використанням комп'ютерних технологій, здебільшого виступають: фінансово-кредитні установи всіх форм власності (державні та комерційні банки, інвестиційні компанії тощо); науково-технічні установи всіх форм власності; підприємства, організації, установи виробничої сфери і сфери послуг; органи соціального захисту населення (пенсійні, медичні установи, благодійні фонди) тощо.

Розгорнену класифікацію юридичних осіб, яким може бути завдана шкода комп'ютерним злочином, пропонують В. Б. Вехов і В. О. Голубєв.

До першої групи належать підприємства, установи й організації з широкою і бюрократизованою організаційною структурою управління, де владні повноваження сконцентровано в одній особі – у керівника, але при цьому ніхто з підлеглих ні за що не відповідає. У зв'язку з комп'ютеризацією в управлінській діяльності дедалі частіше беруть участь люди, які знаються на програмному забезпеченні і базах даних автоматизованих інформаційних систем. Більшість же керівників не мають повного уявлення про функціонування цих систем. Через це створюються передумови для несанкціонованого їх використання тими співробітниками, які вирішили встати на шлях злочину.

Друга група – це юридичні особи різних форм власності, що мають високі темпи внутрішнього виробничо-технологічного розвитку на основі використання комп'ютерних технологій, за якими не встигають адекватно розвиватися управлінські структури. У таких організаціях самі їх керівники не завжди знають, яких заходів слід вжити, аби виключити несанкціонований доступ як своїх співробітників і клієнтів, так і сторонніх осіб.

Третя група – це створювані підприємства, установи й організації, які, з одного боку, змушені економити на захисті конфіденційної комп'ютерної інформації та об'єктів інформатизації, з іншого – ще не мають належної організаційно-управлінської структури, здатної контролювати найуразливіші виробничі ділянки (служби, відділи, конкретних працівників), задіяні в процесі обробки цієї інформації.

Четверта група – то спільні підприємства (фірми, компанії), які створені із залученням іноземного капіталу або є дочірніми утвореннями великих транснаціональних корпорацій. Ці юридичні особи є «зоною підвищеної кримінальної небезпеки», оскільки становлять високий інтерес для кримінальних структур і елементів. Наприклад, прийшовши на національний ринок, ці компанії змушені, по-перше, адаптувати свої організаційно-управлінські структури під менталітет місцевих фахівців, що приймаються на роботу, по-друге, модифікувати роботу під чинне національне законодавство, по-третє, перебудовувати систему захисту конфіденційної інформації під дію національних стандартів і нормативно-правових актів, по-четверте, пристосовувати конкретні програмні й апаратні засоби під існуючі місцеві, далеко не передові комп'ютерні мережі і системи, включаючи цифрові засоби електрозв'язку. Усе це створює додаткові можливості для вчинення злочинних посягань щодо вказаної категорії потерпілих.

П'яту групу утворюють підприємства, установи й організації, в яких за різних обставин склався ненормальний морально-психологічний клімат (скажімо, через: некоректні міжособистісні взаємини між співробітниками, між співробітниками і керівниками; значну різницю в зарплаті працівників з однаковою посадою; прийом на роботу керівним складом своїх родичів, що мають нижчу професійну кваліфікацію порівняно з рештою працівників; подвій-

ну мораль керівників різного рангу; псевдопідприємництво та з інших причин).

Слідову картину формують:

– сліди, що залишаються на засобах комп'ютерної техніки (сліди пальців рук, мікрооб'єкти на клавіатурі, дисководах, принтері, а також на магнітних носіях і CD та DVD дисках);

– сліди, що залишаються на «робочому» місці злочинця, так звані сліди засобів для налагодження програм проникнення (приміром, які-небудь рукописні записи – списки паролів, коди, таблиці шифрування, чернетки тощо);

– сліди, що залишаються на засобах захисту інформації (спеціальних електронних картках, електронних ключах доступу до персонального комп'ютера, пристроях упізнання користувача за голосом тощо);

– сліди, що вказують на зміни в заданій файловій структурі (перейменування каталогів і файлів, зміна розмірів і змісту файлів, зміна стандартних реквізитів файлів, поява нових каталогів і файлів, видалення з каталогів імен файлів, стирання або додавання окремих записів, фізичне знищення або розмагнічування носіїв та ін.);

– сліди, що є результатом роботи антивірусних і тестових програм;

– сліди, що відображають зміни в заданій конфігурації комп'ютера (зміна файлів, поява нових і видалення старих мережевих пристроїв, зміна порядку взаємодії з периферійним устаткуванням (принтером, модемом тощо));

– сліди, що характеризують незвичні прояви в роботі ЕОМ (уповільнене або неправильне завантаження операційної системи, уповільнена реакція машини на введення з клавіатури, уповільнена робота машини з накопичувачами під час запису і зчитування інформації, неадекватні реакції ЕОМ на команди користувача, поява на екрані нестандартних символів, знаків та ін.);

– сліди руху пакетів інформації з мережі Інтернет, де кожний забезпечується адресою комп'ютера-одержувача і по шляху проходження проходить декілька вузлових комп'ютерів (серверів), на яких залишаються сліди реєстрації проходження пакетів і сліди, залишені в результаті неправомірних дій злочинця.

11.2. Типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритми дій під час розслідування

Наведемо типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування:

1) встановлено час несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації; відсутні відомості про спосіб доступу й особу (осіб), яка вчинила злочинні діяння;

2) встановлені час і місце несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації; відомі особи, які володіють необхідними професійними знаннями, проте заперечують свою причетність до злочину;

3) встановлено час несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації; відома особа (особи), яка зацікавлена в цій інформації, але відсутні відомості про спосіб доступу й особу (осіб), яка вчинила злочинні діяння;

4) встановлено час несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації; є сліди, що вказують на конкретного підозрюваного, але він заперечує свою причетність до вчиненого злочину;

5) визначено місце злочинного заволодіння комп'ютерною інформацією, для здійснення якого використовувався механічний вплив; проте відсутні відомості про особу (осіб), яка вчинила дане діяння.

Типові слідчі версії:

1. «Комп'ютерний» злочин учинений з метою отримання матеріальної вигоди.

2. «Комп'ютерний» злочин учинено з метою порушення авторських прав.

3. «Комп'ютерний» злочин учинено з метою порушення алгоритму обробки інформації, знищення або пошкодження комп'ютерних програм і баз даних, а також їх носіїв.

11.3. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події при розслідуванні таких злочинів має свої особливості:

1. На сучасному рівні розвитку обчислювальної техніки без участі професіонала знайти «сховану» в комп'ютері інформацію без ризику її знищення складно. Крім того, значна кількість співробітників НП мають мінімальні знання про принципи роботи ЕОМ. А тому обов'язковою є участь спеціалістів.

2. Як понятих слід запрошувати людей, обізнаних в комп'ютерній техніці. Поняті повинні володіти мінімально необхідними спеціальними знаннями в сфері обробки комп'ютерної інформації (хоча б на рівні користувачів). Адже нерозуміння сенсу того, що відбувається, для людини, запрошеної як понятого, а пізніше – допитаної в суді, може не переконати суд у визнанні певних обставин доказами. Понятими бажано запрошувати працівників того підприємства, установи, організації, в якій відбувався огляд місця події (звісно, якщо вони не зацікавлені у вирішенні справи).

3. Треба підготувати відповідну комп'ютерну техніку, яка буде використовуватися для зчитування та збереження вилученої інформації (крім комп'ютера потрібен кабель та спеціальне програмне забезпечення, яке дає змогу здійснювати копіювання та експрес-аналіз інформації на місці. Для якісного копіювання інформації потрібна відповідність не марок комп'ютерів, а об'ємів використовуваних жорстких дисків: у персонального комп'ютера цей об'єм мусить бути не меншим об'єму диска комп'ютера, що оглядається).

Особливу цінність при розслідуванні в комп'ютерних мережах мають так звані логи – інформація, що міститься в логфайлах (текстова інформація). За допомогою цієї інформації можна, наприклад, встановити рахунок користувача, його ідентифікатор, час транзакції, мережеву адресу, телефонний номер, а також які події відбувалися в системі: що було знищено, змінено, скопійовано, які ресурси були задіяні для цього.

Логи можуть збиратися в комп'ютерних системах на різному рівні: операційній системі, спеціально встановленому програмному забезпеченні (скажімо, програмному аудиту безпеки), окремих модулях баз даних і навіть у деяких прикладних програмах. Фізично

ця інформація може знаходитися в різних місцях – від робочої станції і сервера мережі до віддаленого сервера.

У процесі огляду складно визначити стан живлення комп'ютера (включений чи виключений), тож потрібно дотримуватися наступного алгоритму дій:

- сфотографувати комп'ютер, щоб зафіксувати його стан;
- прислухатися і придивитися до системи, щоби визначити, чи включений комп'ютер: це можна дізнатися за звуком працюючого вентилятора або обертів дисків, за палаючими світлодіодними індикаторами;
- порухати мишкою, але не натискати на кнопки;
- подивитися, чи виводиться на екран заставка або запит на введення логіна для входу в систему;
- сфотографувати екран, щоб зафіксувати його стан після маніпуляцій.

Якщо виявилось, що комп'ютер включений і на екрані є заставка, то потрібно:

- спостерігати, що відбувається з екраном під час руху мишки;
- якщо заставка зникла і отримано доступ до системи без пароля, то можна переходити до наступних кроків і вилучення даних в режимі реального часу (за умови, що є належні знання та повноваження);
- якщо система вимагає пароль, то спитайте володільця системи; перевірте, чи відображається на екрані підказка пароля;
- якщо вдалося отримати пароль, то увійдіть і переходьте до наступних кроків ;
- якщо не вдалося отримати пароль, то існують спеціальні техніки отримання доступу до оперативної пам'яті через інтерфейси FireWire, Thunderbolt або шляхом «холодного перезавантаження» (*cold boot*);
- у будь-якому разі треба сфотографувати екран, щоб зафіксувати його стан.

Якщо під час огляду комп'ютера, який має з'єднання із мережею, виникли підозри у використанні хмарних сервісів*, то доцільно виконати такі рекомендації:

---

* Хмарні технології (з англ. *cloud technology*) – це парадигма, що передбачає віддалену обробку та зберігання даних. Ця технологія надає користувачам мережі Інтернет доступ до комп'ютерних ресурсів сервера і використання програмного забезпечення як онлайн-сервісу.

- здійснити пошук ярликів відомих сервісів хмарних технологій на панелі завдань;
- перевірити у настройках системи встановлені програми хмарних сервісів;
- переглянути назви хмарних сервісів у списку запущених процесів;
- здійснити пошук загальних каталогів і підключених мережевих дисків;
- за допомогою аналізатора протоколів пошукати в мережі пакети хмарних сервісів;
- перевірити список відкритих портів на предмет підозрілої активності;
- скопіювати всі дані з віддалених ресурсів незалежно від наявності можливої встановленої синхронізації даних із жорстким диском комп'ютера.

Після завершення вилучення енергозалежних і тимчасових даних потрібно:

- вийняти кабель живлення із пристрою (не з розетки, оскільки може бути встановлено джерело безперебійного живлення) і записати час, коли це було зроблено;
- за наявності підключених змінних носіїв пам'яті вийняти їх, запакувати і підписати;
- фізично від'єднати модем;
- у портативному комп'ютері вийняти акумуляторну батарею живлення.

У протоколі огляду місця події слід зафіксувати:

а) програму, яка виконувалася комп'ютером на момент проведення (чи до проведення) цієї слідчої дії (для цього потрібно вивчити зображення, яке містилося на екрані монітора комп'ютера, всі функціонуючі при цьому периферійні пристрої та результати їх діяльності);

б) результат дії виявленої програми;

в) всі маніпуляції зі засобами комп'ютерної техніки (також натискання на кнопки клавіатури), здійснені в процесі проведення слідчої дії, та їх результат (наприклад, при копіюванні програм та файлів, визначення їх дати, часу створення та запису);

г) вилучення комп'ютерної техніки проводиться тільки у включеному стані; водночас у протоколі має бути відображено такі дії:

- встановлено включений стан устаткування та зафіксовано порядок його виключення;

– описано точне місце розташування вилучених предметів та їх знаходження один щодо іншого та довколишніх предметів (з додаванням необхідних планів і схем);

– описано порядок з'єднання між собою всіх пристроїв з вказівкою особливостей з'єднання (колір, кількість, розміри, характерні індивідуальні ознаки з'єднувальних проводів, кабелів, штекерів, їх специфікація);

г) визначена відсутність (чи наявність) комп'ютерної мережі, використовувані канали зв'язку та телекомунікацій (в такому разі потрібно встановити тип зв'язку, використовувану апаратуру, абонентський номер чи робочу частоту);

д) проведено роз'єднання апаратних частин (пристроїв) з одночасним опломбуванням їх технічних входів (виходів);

е) визначено вид упакування та транспортування вилучених предметів.

Необхідно зробити оглядові, вузлові та детальні фотографії місця події з обов'язковою фіксацією на відеозапис. Вилучаючи комп'ютерне обладнання, його доцільно упакувати в опечатані пакети.

Окрема увага має приділятися особі злочинця, якщо така є, адже можливо, що нею передбачені засоби знищення інформації шляхом натиснення на комп'ютері однієї лише клавіші. Бажано, аби підозрюваний був присутній при огляді, оскільки саме він може надати найважливішу інформацію про систему – паролі, коди доступу, перелік інстальованих програм та місцезнаходження окремих директорій (зокрема прихованих). Заразом його не варто допускати до комп'ютерного обладнання, щоб запобігти спробам знищення комп'ютерних доказів.

Під час першого допиту потрібно, спонукаючи особу до дійового каяття, з'ясувати:

- які зміни в роботу комп'ютерних систем були внесені;
- які віруси використовувалися;
- чи є з точки зору підозрюваного (обвинуваченого) можливість швидко усунути чи зменшити шкоду, що спричинена внаслідок несанкціонованого проникнення в систему;
- які відомості і кому передавалися.

Допитуючи особу як підозрюваного, в кожному конкретному випадку необхідно отримати відповіді щонайменше на такі запитання:

- Де й ким (на якій посаді) працював злочинець?
- До якої комп'ютерної інформації він має доступ?

- Які операції з інформацією має право проводити?
- Якою є категорія його доступу до інформації?
- Чи володіє певним програмним забезпеченням; який рівень його кваліфікації?
- Хто навчив його працювати з конкретним програмним забезпеченням?
- Які ідентифікаційні коди й паролі за ним закріплені (зокрема для роботи в комп'ютерній мережі)?
- До яких видів програмного забезпечення підозрюваний має доступ? Джерело його походження?
- Чи виявлялися програми невідомого походження?
- Які види операцій з комп'ютерною інформацією ця особа виконувала на час дослідження?
- З якого джерела або від кого конкретно підозрюваний дізнався про зміст інформації, до якої вчинив незаконний доступ?
- Який спосіб для здійснення незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж використав підозрюваний?
- Як підозрюваному вдалося проникнути до комп'ютерної системи (мережі)?
- Звідки підозрюваний міг дізнатися пароль (код) доступу до інформації?
- Чи має він обмеження на допуск до приміщення, де встановлена комп'ютерна техніка, і які саме?
- Чи ознайомлений він з порядком роботи з інформацією, інструкціями про порядок проведення робіт?
- Чи не надходили підозрюваному пропозиції від сторонніх осіб про передачу якої-небудь комп'ютерної інформації, програмного забезпечення тощо?

Під час початкових допитів свідків і потерпілих потрібно з'ясувати:

- Яке призначення і функції комп'ютерної системи?
- Хто мав доступ до неї і в приміщення, де знаходилась комп'ютерна техніка?
- Чи не з'являлися там сторонні особи?
- Які засоби захисту використовувалися?
- Якщо частина інформації була закритою, то хто санкціонував доступ до неї і хто реально був допущений?
- Яка шкода (майнова та немайнова) завдана злочином і чи є способи її зменшити?

Призначення судових експертиз при розслідуванні комп'ютерних злочинів.

Основний вид експертиз – комп'ютерно-технічний. Згідно зі завданнями і специфікою об'єктів дослідження на теперішній час в рамках цього роду експертиз доречними є два види:

– **технічна експертиза комп'ютерів і їх комплектуючих**, яка проводиться з метою вивчення конструктивних особливостей і стану комп'ютера, його периферійних приладів, магнітних носіїв, комп'ютерних мереж, а також причин виникнення порушень у роботі;

– **експертиза даних і програмного забезпечення**, яка здійснюється з метою вивчення інформації, що зберігається в комп'ютері і на магнітних носіях.

Питання, які виносяться на вирішення комп'ютерно-технічної експертизи, за її видами можна розділити також на дві групи:

1. Питання, які вирішуються технічною експертизою комп'ютерів і їх комплектуючих (діагностичні):

1) комп'ютер якої моделі наданий на дослідження; які технічні характеристики його системного блоку і периферійних приладів; які технічні характеристики цієї обчислювальної мережі;

2) де і коли виготовлений та зібраний цей комп'ютер і його комплектуючі; складання комп'ютера здійснювалось у заводських чи кустарних умовах;

3) чи збігається внутрішня будова комп'ютера і периферія зі запропонованою технічною документацією; чи не внесені в конструкцію комп'ютера зміни (наприклад, установка додаткових вбудованих приладів: вінчестерів, приладів для розширення оперативної пам'яті, зчитування оптичних дисків, інші зміни конфігурації);

4) чи справний комп'ютер і його комплектуючі; який їх знос; які причини несправності комп'ютера і периферійних приладів; чи містять фізичні дефекти носії інформації;

5) чи проводилась адаптація комп'ютера для роботи зі специфічним користувачем (лівша, людина з вадами зору та ін.);

6) які технічні характеристики інших електронних засобів прийому, накопичення і видачі інформації (електронна записна книжка, телефонний сервер); чи справні ці засоби; які причини поломки.

2. Питання, які вирішуються експертизою даних і програмного забезпечення (діагностичні):

1) яка операційна система використана в комп'ютері;

2) який зміст інформації, що зберігається на внутрішніх і зовнішніх магнітних носіях, зокрема які програмні продукти там знаходяться; яке призначення програмних продуктів; який алгоритм їх функціонування, способу вводу і виводу інформації; який час минає з моменту вводу даних до вводу результатів при роботі з цією комп'ютерною програмою; бази даних;

3) чи є ці програмні продукти ліцензованими (або несанкціонованими) копіями стандартних систем чи оригінальними розробками;

4) чи вносилися до програми цього системного продукту будь-які корективи (які), що змінюють виконання деяких операцій (яких);

5) чи відповідає цей оригінальний комп'ютерний продукт технічному завданню; чи забезпечується у його роботі виконання всіх передбачених функцій;

6) чи використовувалися для обмеження доступу до інформації паролі, приховані файли, програми захисту та інше; який зміст прихованої інформації; чи відбувалися спроби підбору пароля, злому технічних засобів та інші спроби несанкціонованого доступу;

7) чи можливе відновлення стертих файлів, дефектних магнітних носіїв інформації; який зміст відновлених файлів;

8) який механізм втрати інформації із локальних обчислювальних мереж і розподілених баз даних;

9) чи є збої у функціонуванні комп'ютера, роботі окремих програм; які причини цих збоїв; чи не спричинені збої в роботі комп'ютера впливом вірусу (якого); чи поширюється негативний вплив вірусу на більшість програм, чи він діє тільки на визначені програми; чи можливо відновити в повному обсязі функціонування цієї програми (текстового файлу), пошкодженої вірусом;

10) який зміст інформації зберігається в електронній записній книжці та інше; чи зберігається в книжці прихована інформація і який її зміст;

11) коли проводилось останнє корегування цього файлу або інсталяція цього програмного продукту;

12) яким був рівень професійної підготовки в галузі програмування і роботи з комп'ютерною технікою особи, що виконувала ці дії.

За допомогою комп'ютерно-технічних експертиз можливе вирішення деяких питань ідентифікаційного характеру:

1) чи мають комплектуючі комп'ютера (плати, магнітні носії, дисководи та інше) єдине джерело походження;

2) чи не написана ця комп'ютерна програма конкретною особою (вирішується комплексно під час проведення комп'ютерно-технічної та авторознавчої експертизи).

Об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи виступають:

– зібрані комп'ютери, їх системні блоки;
– периферійні пристрої (монітори, принтери, дисководи, модеми, сканери, клавіатури, маніпулятори, джойстики та інше), комунікаційні прилади комп'ютерів і обчислювальних мереж;

– магнітні носії інформації (жорсткі диски і флопі-диски, оптичні диски);

– роздруковані програмних і текстових файлів;

– словники пошукових ознак систем (тезауруси), класифікатори та інша технічна документація, наприклад, технічні завдання і звіти;

– електронні записні книжки, інші електронні носії текстової або цифрової інформації, технічна документація до них.

У разі проведення будь-яких слідчих дій, пов'язаних із розслідуванням злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій, доцільним є залучення фахівця у галузі інформаційних технологій від самого початку досудового розслідування.

Цілеспрямована діяльність слідчого, оперативних працівників, надто на початковому етапі розслідування, забезпечує успіх подальшого розслідування комп'ютерних злочинів.

Перелік контрольних питань до теми

1. Перелічіть типові способи вчинення кіберзлочину.
2. Охарактеризуйте типову особу кіберзлочинця.
3. Вкажіть типові сліди вчинення кіберзлочину.
4. Опишіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кіберзлочину.
5. Проаналізуйте тактику проведення огляду місця події.
6. З'ясуйте тактику допиту кіберзлочинця.
7. Наведіть типові судові експертизи, що призначаються під час розслідування кіберзлочину.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Борисова Л. В. Транснаціональні комп'ютерні злочини як об'єкт криміналістичного дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К., 2007. 22 с.
2. Вехов В. Б., Голубев В. А. Расследование компьютерных преступлений в странах СНГ: монография / под ред. Б. П. Смагоринского. Волгоград: ВА МВД России, 2004. 304 с.
3. Голубев В. О. Розслідування комп'ютерних злочинів: монографія. Запоріжжя: Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2003. 296 с.
4. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність: від 23.11.2001 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення 10.08.2018).
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами та доповненнями від 02.08.2018 року). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 10.08.2018).
6. Особливості розкриття та розслідування кіберзлочинів: методичні рекомендації / О. І. Зачек, О. В. Захарова, В. В. Навроцька, І. А. Федчак. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 92 с.
7. Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 10.11.2015 р. № 85. URL: https://www.npu.gov.ua/uk/publish/printable_article/1816252 (дата звернення 10.08.2018).
8. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: навч. посібник / за заг. ред. Р. А. Калюжного. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2002. 292 с.

Колектив авторів:

- О. І. Гарасимів**, кандидат юридичних наук (тема № 11);
О. М. Дуфенюк, кандидат юридичних наук, доцент (тема № 10);
О. В. Захарова, кандидат юридичних наук, доцент (теми № 4 і 11);
С. І. Марко, кандидат юридичних наук, доцент (тема № 1);
Є. В. Пряхін, кандидат юридичних наук, доцент (теми № 3, 5–9);
Н. М. Татарин, кандидат юридичних наук (тема № 2)

МЕТОДИКА
РОЗСЛІДУВАННЯ
ОКРЕМИХ ВИДІВ
ЗЛОЧИНІВ

Навчальний посібник

Редагування *О. Я. Шмиговська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *І. М. Хоминець*

Підписано до друку 14.06.2019 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Віддруковано на різнографі. Умов. друк. арк. 18,14.
Наклад 100 прим. Зам. № 132-18.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
№ 2541 від 26 червня 2006 р.